

A
I
Z
I
A
P
S
E

ANALISIA IRITZIA ELKARRIZKETAK

Espainiak 50 urtez izandako
askatasunaren ospakizun korala

NONDIK GATOZ

1975ean, Espainiak bide luze eta zaila hasi zuen askatasuna eta demokrazia berreskuratzeko. 2025ean, 50 urte geroago, arrakasta kolektibo horren hasiera gogoratu, eta herrialde oparo, anitz eta demokratikoa osatu behar dugu.

50

URTEZ

ELKARRIZKETAK

Joe Crepúsculo
Rodrigo Cuevas
Emilio Doménech
Belén Esteban
Deborah García
Samantha Hudson
José María Lassalle
Elisa Pérez Vera
Jorge Javier Vázquez
María Zamora

ARTIKULUAK

Alejandro Pérez-Olivares
Ana Cabana
Carme Molinero Ruiz
Ismael Saz
Julián Casanova
Margarita Vilar Rodríguez
Miguel Ángel del Arco
Nicolás Sesma
Zira Box

ILUSTRAZIOAK

Ana Yael
Antonia Santolaya
Candela Sierra
Elisa Arguilé
Jaime Serra
Mamen Moreu
Marta Pina
Raúl
Riki Blanco
Yeyei Gómez

MINISTERIO
DE POLÍTICA TERRITORIAL
Y MEMORIA DEMOCRÁTICA

 ESPAÑA EN LIBERTAD
50 AÑOS

Kredituak

MINISTERIO
DE POLÍTICA TERRITORIAL
Y MEMORIA DEMOCRÁTICA

Memoria Demokratikorako Estatu Idazkaritza

Memoria Demokratikorako Estatu idazkaria: Fernando Martinez Lopez

Espainiaren Askatasunaren 50. urteurrena ospatzeko batzordea

Ordezkarria: Carmina Gustrán Loscos

Batzordearen bulegoko zuzendaria: Marisol Mena Rubio

Komunikazio-aholkularia: Iñigo Garcia Salcedo

Aholkulari akademikoa: Kostis Kornetis

Kultura-aholkularia: María Isla Aguilar Torres

ekoizpen eta komunikazioko aholkulari teknikoa: Sara Gonzalez Iglesias

Programazioko aholkulari teknikoa: Carolina Fenoll Espinosa

Diseinua eta maketazioa: David Adiego

Edukien koordinazioa: Miriam Rodríguez Debasa

Inprimategia: Ibersaf

Argitaratzailea: Lurralde Politikako eta Memoria Demokratikoko Ministerioa

Estatuko Administrazio Orokorren argitalpenen katalogoa

NIPO (edición online): 127-25-017-3

Edizioaren data: 2025eko azaroa

Esker onak:

Paloma Aguilar
Miguel Ángel del Arco
Zira Box
César Brizuela
Ana Cabana
Julián Casanova Ruiz
José Ramón Cuesta
Raquel Guillén
Carme Molinero Ruiz
Pilar Moreno González
Alejandro Pérez-Olivares
Nuria Riba
Cristina Rocamora
Ismael Saz
Nicolás Sesma
Gema del Valle
Margarita Vilar Rodríguez

Ilustrazioak:

Antonia Santolaya / <https://antonia-santolaya.webnode.es>
Ana Yael / <https://www.anayael.com>
Mamen Moreu / <https://www.mamenmoreu.com>
Elisa Arguilé / <https://bibliotecadearagon.es/referencias/elisa-arguile>
Candela Sierra / <https://candelasierra.com>
Marta Pina / <http://martapina.es>
Raúl Fernández / https://www.tebosfera.com/autores/fernandez_calleja_raul.html
Riki Blanco / <https://www.rikiblanco.net/>
Yeyei Gómez / <https://www.yeyei Gomez.es/>
Jaime Serra / <https://www.archivosjaimeserra.com>

Argazkien kredituak:

Monografiko honetan agertzen diren argazkiak **EFE** Agentziarenak dira, hauek izan ezik:

Carmina Gustrán eta Elisa Pérez-en erretratuak: Lukasz Michalak / @estudio_perplejo

Rodrigo Cuevas-en erretratuak: Ricardo Villoria y El Cohete

Joe Crepúsculo-ren erretratuak: Alexander Gross

Jorge Javier Vázquez-en erretratuak: berak lagata

María Zamora-ren erretratuak: Begoña Rivas

Samantha Hudson-en erretratuak: Dominnico eta Adri Cuervo

Emilio Domenech-en erretratuak: WATIF

Deborah García-ren erretratuak: Carlos Ruíz

2016–2025 denbora-lerroa ilustratzen duten argazkiak, mugarriak (23F) Estatu-kolpe saiakera (1981), M-11ko atentatuak (2004) eta COVID-19aren pandemia (2020) **EPARENAK DIRA (EFE)**.

Margarita Vilarren artikulua ilustratzen duen argazkia, 75. orrialdean dagoena, **Lanaren Historiako Artxiboak lagatakoa da. Maiatzaren Lehena Fundazioa.**

“Ekilore itsuak” (2009) mugarría ilustratzen duen argazkia **Wikimediarena** da eta “AA eta demokraziari buruzko eztabaida” (2024) **Adobe-rena.**

Aurkibidea

AURKEZPENA

- 9** **Espainia aske 50 urtez. Pedro Sánchez.**
Espainiako Gobernuako presidentea
- 11** **Ángel Víctor Torres.**
Espainiako Lurralde Politikako eta Memoria Demokratikoko ministroa
- 14** **Carmina Gustrán Loscos.**
Espainiaren Askatasunaren 50. urteurrena ospatzeko batzordearen burua

NONDIK GATOZ

- 20** **1975-1985:**
Trantsizioa, askatasun nahia eta kultura-etzanda
- 28** **1986-1995:**
Modernizazioa, ikuskizuna eta desengainua
- 34** **1996-2005:**
Globalizazioa, eskubideak eta abiadura bikoitza
- 46** **2006-2015:**
Krisia, erantzuna eta politizazioa behetik
- 56** **2016-2025:**
Ordezkaritza-krisia, feminismoa eta demokraziaren birdefinizioa

ELKARRIZKETAK

- 24** **Elisa Pérez Vera**
- 39** **Rodrigo Cuevas**
- 48** **Emilio Doménech**
- 52** **Joe Crepúsculo**
- 58** **Jorge Javier Vázquez**
- 67** **Samantha Hudson**
- 76** **Deborah García**
- 80** **Belén Esteban**
- 86** **José María Lassalle**
- 92** **María Zamora**

MUGARRI ILUSTRATUAK

- 19** 1978kourriaren 31n, Gorte Nagusiek Espainiako Konstituzioa onartu zuten, urte bereko abenduaren 6an erreferendumean berretsi zena. *Ilustración de Antonia Santolaya*
- 26** Rosa Maria Mateo kazetariak indar politiko eta sindikalen manifestua irakurri du Diputatuen Kongresuaren aurrean, otsailaren 23ko Estatu Kolpe saiakeraren aurkako manifestazioan. *Ilustración de Ana Yael*
- 32** 2005eko uztailaren 3an, Espainiak berdintasunezko ezkontza onartu zuen
Ilustración de Mamen Moreu
- 44** Demokraziak mugimendu feminista sendotzen du, eta mugarrri historikoak lortzen ditu
Ilustración de Elisa Argüilé
- 54** Langile-mugimendua funtsezko eragilea da Espainiako demokraziaren garapenean
Ilustración de Candela Sierra
- 62** Ekologismoak eraldaketa sozial eta kulturala bultzatzen du, etorkizun iraunkorra sustatuz
Ilustración de Marta Pina
- 71** 1977ko uztailaren 26an, Espainiak Europar Batasunean sartzea eskatu zuen. 1986ko urtarrilaren 1ean kide oso bihurtu zen. *Ilustración de Jaime Serra*
- 78** Olinpiadak Bartzelonan, Erakusketa Unibertsala Sevillan, Madril Europako Kultura Hiriburua. Mundu osoa Espainiara begira dago 1992an. *Ilustración de Raúl*
- 88** 2010: ETA erakunde terroristak "su-eten iraunkor, orokor eta egiaztagarria" iragarri zuen. 2011ko urriaren 20an bere jarduerara armatuaren behin betiko amaiera berretsi zuen. *Ilustración de Riki Blanco*
- 94** 2007: Gorte Nagusiek lehen memoria-legea onartu zuten, diktadurako biktimen erreparaziora eta aitortpena bideratua. *Ilustración de Yeyei Gómez*

HISTORIA

- 22** Historiaren ezagutza, alegialari eta propagandisten aurrean
Egilea: Julián Casanova
- 30** Eman diezaiogun ongietorria soziologiari iraganaren azterketan (orainetik abiatuta)
Egilea: Zira Box
- 41** "50 urtez aske": frankismoarekiko jarrera sozialen kontakizuna historiako aldarrikatzeko aukera
Egilea: Ana Cabana
- 50** "Gora nekazariak" ("Arriba el campo") aldarritik demokraziaren aldeko borrokara. Baserri mundua eta herriak frankismoan
Egilea: Miguel Ángel del Arco
- 60** Diskurtso soziala frankismoaren osagai legitimatzaile gisa?
Egilea: Carme Molinero Ruiz
- 64** Erregimen bat ulertzeko. Nazionalismo atzerakoia eta faxismoa diktadura frankistan
Egilea: Ismael Saz
- 72** "50 urtez aske": ikuspegi kritikoa Historia Ekonomikotik
Egilea: Margarita Vilar Rodríguez
- 82** 50 urte geroago: artxihoak demokraziaren alde eta demokraziarako
Egilea: Alejandro Pérez-Olivares
- 90** Diktadurak badute haiei nork idatzi
Egilea: Nicolás Sesma
- 99** Oharrak eta erreferentziak

1981eko irailean, New Yorkeko MoMA 40 urte baino gehiago igaro ondoren, Picassoren Guernica aurkeztu zen Madrilén. Picassok erabakia zuen bere lana ez zela Espainiara itzuliko herrialdeak demokrazia berreskuratu arte.

Aurten Espainia urteurren erabakigarria ospatzen ari da. Berrogeita hamar urte igaro dira diktadura bat atzean utzi eta gaur egun gozatzen dugun demokrazia eraikitzen hasi ginenetik. Mende erdi geroago, harrotasunez eta arduraz begiratu dezakegu atzera, gozatzen ditugun askatasuna eta eskubideak ez baitziren opari bat izan, konkista bat baizik.

Espainia Aske oroitzak, batez ere, talde-bide horren ospakizuna izan nahi du, eta gizarte gisa lortu dugunari eta oraindik ditugun erronkei buruz hausnartzeko gonbita.

Demokrazia ez baita behin erdiesten helburua. Prozesu bizia da, eta ahuldu egin daiteke defendatzen ez badugu. Estremismoak eta autoritarismoak suspertzen ari diren mundu honetan, komeni da gogoraraztea gure bizikidetzak baketsua, gure eskubideak eta oparotasuna ahalegin partekatua eta konpromisoaren fruitu direla, eta ez dugula hori ziurtzat jo behar.

Espainia Aske ez da iraganaren oroitzapen hutsa; batez ere, etorkizunaren aldeko apustua da. Askatasunari inoiz gehiago ez diogula uko egingo argi eta garbi esateko modu bat da, gizarte justuago, berdinzaleago eta irekiago bat eraikitzen jarraituko dugula.

Berrogeita hamar urte geroago, Espainiako demokraziak gaztea, indartsua eta aukeraz betea izaten jarraitzen du. Urteurren hau ospatzeko, ikasteko eta honaino ekarri gaituzten balioekin dugun konpromisoa berritzeko aukera da. Askatasuna zaintzea baita hura konkistatu zutenak ohoratzeko modurik onena eta etorriko diren belaunaldientzat bizirik jarraitzeko bermerik onena. /•

Pedro Sánchez

Espainiako Gobernuko presidentea

Duela berrogeita hamar urteko Espainia oso bestelako herrialdea zen. Ez zegoen hauteskunde aske-rik, zentsurak kontrolatzen zuen idazten eta mintzatzen zena, eta milioika herritarrek ezin zuten beren burua adierazi, ezta bizitza publikoan parte hartu ere. Emakumeek beren eskubide oinarri-zkoenak mugatuta zituzten, eta gure hizkuntza eta kultura anitzak isilduak ziren esfera ofizialean. Ezberdin pentsatzen zuenak autoritarismoaren ondorioak pairatzen zituen.

Gaur egun, Espainia eraldatuan bizi gara. Bost hamarkada hauetan, munduko demokraziarik sendoenen artean kokatzen gaituzten aurrerapen sozial, ekonomiko eta kulturalak lortu ditugu. Bikoiztu egin dugu gure *per capita* errenta, bizi-itxaropena nabarmen handitu dugu, eta gora egin dugu ongizatearen eta giza garapenaren indize guztietan. Herrialde modernoak, anitza eta irekia gara, bere historiarekin adiskidetzen eta etorkizunerantz proiektatzen jakin duena.

Ángel Víctor Torres

Ministro de Política Territorial
y Memoria Democrática de España

«Kontua ez da ezkerrekoa edo eskuinekoa izatea, gizaki gisa jokatzeari baizik»

Angel Víctor Torres-ek (Aruacas, Gran Canaria, 1966) elkarrizketa honetan azalduko du zein diren 'Espainia aske. 50 urte' ("España en libertad. 50 años") programaren helburuak. Bigarren Hezkuntzako Hizkuntza eta Literatura irakaslea lanak zeharkatu egiten du hizketaldi hau, bereziki azpimarratzen baitu gazteenek Gerran eta diktaduran gertatutakoaren egia jakin behar dutela, Espainian lortutako aurrerapen demokratikoak balioetsi ditzaten. Aitortu duenez, Memoria Demokratikoko ministroa izatearen alderik atsegina da familiei haien senide maitatuen gorpuzkiak aurkitu direla jakinarazi ahal izatea, eta nabarmendu du Espainiako Gobernuak ez duela atsedetik hartuko biktimen gorpuak denbora luzeagian hartu dituzten hobi, areka eta putzu guztiak ireki arte.

Zuk esana da 'Espainia aske. 50 urte' programa demokratiaren ospakizunean eta berau posible egin zutenen aitortzan oinarritzen dela. Baina nola azalduko zenioke hori gazte bati?

Oso erraz. 'Espainia aske. 50 urte' programak 1975eko azaroaren 20an Francisco Franco diktadorea hil ondoren gure herrian bizi izan dugun demokratiaren mende erdia ospatzen du. 100 ekitaldi baino gehiago dira, eta hiru helburu nagusi dituzte: orain gozatzen dugun askatasuna lortzearen bizi eman zutenak omentzea; garen Espainia ospatzea, gure Historiako garai ilunenetako baten ondoren guztiok eraiki dugun Espainia hori; eta, azkenik, gure gazteriarri gertatutakoaren egia transmititzea, orain duten askatasuna bere neurrian baloratu dezaten.

Gazteei buruz galdetzen dizut, publiko zaila direlako Memoria Demokratikoaz hitz egiten denean.

Ez dut uste publiko zaila direnik. Gazteria prestatua eta irekia dugu. Daukaguna baloratzen daki eta gure herrian lortu diren askatasun-maila altuenez gozatzen dute.

"20 urteko neska bati azalduko nioke frankismo garaian emakumeak ez zirela beren buruaren jabe, eta ezin zituztela beren seme-alabak babestu"

Bai, baina ikerketa batzuek diotenez, gazte batzuek demokratiarekiko konfiantza galtzen ari dira.

Duela gutxi honako titulu hau irakurri nuen: "Europako bost gaztetik batek nahiago du gobernu autoritario bat demokratiko bat baino". Eta datu kezagarria da. Baina titulua izan liteke, halaber, bostetik lauk ez duela nahiago gobernu autoritario bat. Demokrazia da gizarte gisa aurrerapauso gehien emateko aukera ematen digun sistema. Eta horren jakitun gara.

Zer esango zenioke demokratiari begi onez begiratzen ez dion bostetik bati? Demagun 20 urteko neska bat dela.

Espainiarra balitz, esango nioke, ezer baino lehen, frankismo garaian ez zela bere buruaren jabe izango, ez zuela erabakitze eskubiderik izango; edo ikasgeltan generoaren arabera bereizten zituztela; mutilak mutilekin eta neskek neskekin. Esango nioke beste garai batean derrigorrezko zerbitzu sozial moduko bat egin beharko lukeela, emazte, etxeokandrea eta ama otzana izaten erakutsiko liokeena. Unibertsitateko karrera bat ikasteko zailtasun ugari aurkituko zituela, eta ezingo zuela lan egin aitaren edo senarraren

*“Memoria
Demokratikoko
ministra
izatearen
alderdirik
atseginena
da familiei
jakinarazi ahal
izatea haien
senide baten
gorpua aurkitu
dugula. Oso
hunkigarria da”*

baimenik gabe. Gainera, ezingo luke kontu korronte bat ireki, ezta “tutore” zuen gizona gabe bidaiatu ere. Jakina, ezingo litzateke dibortziatu, eta ezingo luke bere gorputzari buruzko erabakirik hartu ere, abortatu nahi izatekotan. Zentzugabea iruditzen zaidan gauza bat da emakumeek seme-alabak erditu arren, ez zutela beren seme-alaben tutoretzarik. Tutoretza aitarena zen beti, eta hark zituen haien gaineko eskubide guztiak. 20 urteko neska horri, azken finean, demokrazian eta feminismoan lortu ditugun aurrerapausoak baloratzeko esango nioke. Tresnak emanngo nizkioke, mezu negazionistak eta inboluzionistak botatzen dituzten eta herrialdea atzerantz joatea nahi duten horiek identifikatzen jakin dezan.

Zure ustez, zergatik egon daiteke demokraziaren aurkako jarrera?

Uste dut pertsona horiei informazioa falta zaiela. Gustatuko litzaidake haiek ulertzea diktadura batean

*“Espainiako
Gobernuak
ez du amore
emango lotsaren
hobi, areka eta
putzuetatik
azken gorpua
atera arte”*

ez zaiela botoa ematen ordezkari politikoei, ez dagoela aniztasun politikorik, ezin dela modu irekian hitz egin, ez dagoela erregimena kritikatzeko aukerarik, prentsa bahituta dagoela eta LGBTQ+ kolektiboko pertsonak eta antzeko kolektibo minoritarioak jartzaren direla.

Zertan egin dugu huts hori gerta dadin?

Mundu mailan eskuin muturraren ofentsiba oso bat dagoela uste dut, eta Espainian ere badu ordezkartza. Sare sozialetako hizkera berrien boterea gutxietsi dugula iruditzen zait. Ultraeskuinak, ordea, ederki ulertu du gezurrak zabaltzeko tresna oso boteretsua direla. 15 urteko mutil bati, mugikorraren bidez, ez zaio iristen Espainia Europako hazkunde ekonomikoaren buruan dagoela edo gure herrian enplegatutako pertsona kopuruaren errekor historikora iritsi garela, edo gutxieneko soldata profesionala 736 eurotik 1.184 eurora igo dugula, edo oraingoa bezalako

gubernurik gabe ez litzatekeela, adibidez, berdintasunezko ezkontzarik egongo... Iristen zaie etorkinak direla beren “frustrazioen” errudunak; gezurrak hedatzen dituzten berberak artifiziaiki elikatutako mezuak maiz. Adibidez, zergak ordaintzea lapurreta dela sinestarazten diete, etxeak okupatuak izaten ari direla, edo indarkeria matxista gezur “feminazi” bat dela.

Francorekin hobeto bizi zela dioten gezurrak ere badaude...

Hala da. Aurten ultraeskuineko diputatu gazte batek Kongresuan esan zuen frankismoa berreraikitze, aurrerapen eta batasun garaia izan zela. Ikaragarria. Eta bada oraindik Francori egotzen dionik, adibidez, Gizarte Segurantzaren sorrera, urtegi sarearen diseinua edota babes ofizialeko etxebizitzak. Hori guztia ez dator bat egiarekin. Egiaztatuta dagoena da II. Errepublikaren legezketasun demokratikoaren aurkako Estatu Kolpea eman zuela. Garai hartan, aurrerapen sozialak eta eskubideetan aurrerapenak ikaragarriak izan ziren, gure herrialdea Europaren abangoardian jarri zuten, eta haiek errukirik gabe murriztu zituzten.

Eta nola egin diezaiokegu aurre gezur horiei?

Informazioarekin, konstantziarekin, dibulgazio-ekintzekin (adibidez, ‘Espainia aske 50 urtez’) eta

“Cuelgamurosen errepublikanoak kutxa komunetan ‘biltegiratu’ zituzten, 12 gorpu nahasita, identifikatu gabe eta, kutxan, zetorren herriaren izena bakarrik idatzita. Horrela ulertzen zuten Francok konkordia”

Memoria Demokratikoaren legeekin. Geure burua benetan demokratizat dugu ez dugu etsi behar. Egia, justizia, erreparazioa eta ez errepikatzeko bermeen printzipioei ohore egin behar diegu. Gezur bati irmoki erantzun behar zaio. Ez da kikildu behar. Elkarri eman dizkiogun legeak betetzea eta beteaztea da gakoa, eta giza eskubideen nazioarteko itunak errespetatzea. Biktimek denbora gehiegi itxaron dute. Eta zorretan gaude haiekin. Adibidez, ordezkari publiko batek errepresio frankistaren biktimen argazkiak hausten baditu, Fiskaltzara jo behar da, Balear Uhartetako Parlamentuko presidentearekin egin genuen bezala. Ezin dugu onartu biktimak doan umiliatzeko abagunea izatea. Baina, horrez gain, pedagogia asko egin behar da.

Zer esaten diezu Oroimenaren politikek zauriak berriro irekitzen dituztela uste dutenei edo hildakoak lasai utzi behar direla gomendatzen dutenei?

Bada, esaten diet, segur aski, ez direla hurbildu hobi huts batean loreak jartzen urteak eman dituen pertsona batengana. Animatuko nituzke hamar minutuz bakarrik egotera Pino Sosa, nire herrikide kanariarra, bezalako emakumeei entzuten. Bizitza osoa eman zuen aitaren gorpuzkien bila, eta aurkitu zituztenean –Arucaseko putzuak ireki genituelako, ni alkatere nintzela, Memoria Historikoaren Legerik ere ez

zegoenean— bere erreakzioa honakoa esatea izan zen: “Ez naiz geldituko mundu guztiak bere senidea aurkitu arte”. Hara, Estatu kolpearen eta Frankismoaren biktimak —guztiak— aurkitzea eta identifikatzea gizatasun kontua da. Kontua ez da ezkerrekoa edo eskuinekoa izatea, gizaki gisa jokatzeko baizik. Gogoan dut biktiman baten ilobari entzun nion esaldi bat, zur eta lur utzi ninduen: “Bere bizitza lapurtu ziguten, baina bere heriotza ere lapurtu ziguten”. Hori ezin da horrela geratu.

Eta zer gertatzen da Gerra irabazi zuen aldeko biktimekin?

Bada tratu berdina ematen diegula. Gertatzen dena da biktiman horietako gehienak duintasunez lurperatu zituztela eta ohorea eman zitzaizela erregimenaren 40 urteetan. Eta matxinatutako aldeko biktiman baten senide batek gorputza erreklamatzeko badu, alderdi errepublikarreko bati ematen zaion tratu bera ematen zaio. Legea berdina da denontzat. Frankismoan ez zen horrela izan. Begira, Memoria Demokratikoaren legeari esker, Falangekoa zen gizon baten gorpuzkiak identifikatu ditugu berriki, Cuelgamuros Haranean zudenak. Eta gorpua laster emango zaio familiari. Beste adibide bat: miliziano errepublikano batzuek Federico Garcia Lorca laguna hil eta bederatzi egunera bahitu eta zubi batetik bota zuten Joaquin Amigo Filosofiako irakaslearen familiari Erreparazio eta Aitortza adierazpen bat eman diote. Guk ez dugu sektarismorik egiten. Baina, berriro diot. Frankismoan biktiman matxinatuak oharatu ziren. Hala egin zuten Haranean. “Jainkoa eta Espainiagatik eroritakoak” gorpuzkinak, erregimenak zioen bezala, kutxa indibidualetan daude, beren izenekin. Errepublikanoak kutxa komunetan “biltegiratuak” izan ziren, 12 gorpu nahasita, identifikatu gabe eta, kutxan, zetorren herriaren izena bakarrik idatzita. Horrela ulertzen zuen Francok “konkordia”.

Cuelgamuroseko lanek bi urte bete dituzte dagoeneko. Zer egiten ari diran? Zertan egin dute aurrera?

Lan ausarta da, eta maila goreneko diziplina arteko talde zientifiko baten lana, Francisco Etxebarria irakaslea da buru dela. 1959tik aurrera garai hartan Erorien Harana deitzen zen tokira eraman zituzten biktimen gorpuak aurkitu eta identifikatu nahi dituzte. 200 familiak eskatu dute euren gertukoak berreskuratzea, eta horietatik 18 identifikatu ditugu, oraingoz. Ekainean bi urte bete ziren auzitegiko ikerketa hau hasi zeneetik eta, ultraeskuineko kolektiboek gurpiletan makilak jarri nahi izan badituzte ere, aurrera jarraitzen dugu eta aurrera egiten jarraituko dugu. Une honeetan, 8 udalerritatik ekarritako kutxak ikertzen ari dira.

Zein da Cuelgamuroseko Haranari eman nahi zaion helburua?

Nazioarteko ideia-lehiaketa bat jarri dugu martxan, eta oso arrakastatsua izan da. 34 proposamen jaso dira diktadura eta diktadorea gorainatzeko gunea zena hausnarketarako leku bihurtzeko, ez errepikatze bermearen printzipioa gauzatzen lagunduko duen interpretazio zentroa.

“Ideien lehiaketa martxan jarri dugu eta 34 proposamen jaso dira Cuelgamuroseko Harana ez errepikatze bermearen printzipioa gauzatzen lagunduko duen interpretazio zentro bihurtzeko”

Horiek dira Gobernuak deklaratzeko ari den Memoria Lekuaren printzipio berberak.

Bai. Espazio horiei esanahi berria eman behar zaie. Jakin dadila zer izan ziren, gure herriak Gerran eta totalitarismoarekin bizi izandakoen antzeko gertaera larririk inoiz gehiago gerta ez dadin. Orain dela gutxi Fuerteventurako Tefía-ko Nekazaritza Espetxe Kolonia Oroimen Leku izendatzeko espediente hasi dugu, eta Kabildoarekin 100.000 euroko lehen diru-laguntza adostu dugu, urteko partidekin osatuko dena, homosexualentzako auzolanderia zena LGTBIQ+ kolektiboaren memoria historikoaren interpretaziorako Kanarietako zentroa bihurtzeko. Espazio duin bat, umiliazio hura jasan zutenek merezi duten erreparazioaren maila berekoa. Egia esan, Batxilergoko ikasleekin hitz egin eta LGTBIQ+ pertsonak giltzapetzeko leku bat zegoela esaten dieganean, ez didate sinesten. Jakin behar dute haiek irainduak izan zirela, eta azterketa klinikoak egiten zizkietela, homosexuala izatea gaixotasuna balitz bezala.

Zer esango zenuke dela Memoria Demokratikoko ministro gisa duzun zeregina alderdirik lasaigarriena?

Zalantzarik gabe, eta alde handiarekin, familiari bere hurbilekoaren gorpua aurkitu eta identifikatu dugula esatea da atseginena. Malkoei eustea ezinezkoa zait kasu askotan. Oso hunkigarria da. Pertsona horiek urte asko daramatzate itxaroten. Batzuetan, ez gara garaiz iritsi, eta bilobekin hitz egin dut, seme-alabak hil egin direlako. Berezi gogoan dut ideologia batekoa edo bestekoa izatearen kontua ez zela esan zidan gizon bat, gorpuzkinak familiei itzultzea zela kontua, “negar egitera, otoi egitera edo bakoitzak sentitzen duena egitera” joan zitezten. Eta hala da, gizatasun kontu batez ari gara. Hori dela eta, Espainiako Gobernuak ez du amore emango lotsaren hobi, areka eta putzuetatik azken gorpua atera arte. /•

Carmina Gustrán Loscos

Comisionada para la celebración de los 50 años de España en libertad

«Ospakizun hau aukera paregabea da nahi dugun gizarte motari buruz hitz egin eta eztabaidatzeko»

Carmina Gustrán Loscos historialaria da Espainiak aske eman dituen 50 urteak ospatzeko batzordearen burua. Batzordearen buru izanik, Espainian demokrazia eraikitzen lagundu zutenak omen eta gazteei balio demokratikoen garrantzia transmititzen dien jarduera-programa bat zuzentzen du.

Zer esan nahi du zuretzat ardura hori hartzeak?

Erantzukizun handia da, bai, lan handia eskatzen duena, baina pribilegio bat da. Batzordetik gauza asko egin nahi ditugu, lurralde osora iritsi, baita gure mugetatik haratago ere, eta, batez ere, gazteen artean eragina izan nahi du. Beraz, badago geure buruari ezarri diogun nolabaiteko presio bat bide horietan ahalik eta gehien lortzen saiatzeko. Eta lan asko geratzen da aurretik.

Historia Garaikidean Europako Doktorea Zaragozako Unibertsitatean eta Nantesko Unibertsitatean, historiarekiko grina gazte-gaztetan hasi zitzaion. “Gaztetatik interesatu zitzaidan historia, batez ere, Espainiako historia garaikidea”. Garai horretan kokatzen da bere ikerketa arloa, historia, politika, kultura eta gizartearen arteko harremanetan zentratua. Azken 50 urteetan eman diren aurrerapen sozial eta politikoetan kulturak funtzio garrantzitsua izan duela uste duen galdetuta, erantzuna irmoa da: “bai, zalantzarik gabe. Kultura eta hezkuntza giltzarri dira herritar informatu eta kritikoa izateko”.

“Batez ere, gustatuko litzaidake Batzordearen lanak gure orainari eta etorkizunari buruzko funtsezko gaiak planteatzeko balio izatea, demokraziaren praktika errazten laguntzeko”

“El franquismo en el cine español (1975-2000)” [“Frankismoa Espainiako zineman (1975-2000)”] doktore-tesian, Francisco Francoren diktadurak diktadorearen heriotzaren ondorengo hogeita bost urteetan pantaila handian izandako irudikapenak ikertzen ditu. Zein izan ziren ikerketa horren ondorioak?

Nire tesiak ideia bat indartzen du, alegia, kultur lan oro bere garaiko emaitza dela eta gizartean dauden kezkak eta gaiak biltzen dituela. Nire ikergai kronologikoan frankismoari buruzko filmak, batez ere 80ko eta 90eko hamarkadetan estreinatutakoak, gure iragan hurbil traumatikoenean, gerran eta diktaduran, ez sakontzeko joerarekin lotzen dira. Urte haietan memoria-politika publikorik ez zegoen era berean, diktadurari buruzko filmek oso gutxi kontatzen ziguten hari buruz, nola sortu zen eta zergatik, nola mantendu den hainbeste urtez... Problematikoak ez diren produktuak bilatu ziren, garai hartako konplexutasunean barneratzen ez zirenak.

Egia da Trantsizioan oso lan interesgarriak estreinatu zirela, baina demokrazia finkatu ahala, aniztasunak eta ausardiak homogeneizazioari eta estandarizazioari bide eman zieten, adierazpen moderatuekin, zuzenean kaskarrak zirela ez esatearren.

Gomendatu hiru film garai hori hobeto ulertzeko

Horietako bat Basilio Martín Patino-ren *Canciones para después de una guerra* (1971) izango litzateke. Dokumental oso interesgarria da, abesti herrikoien eta artxiboko irudien bidez diktaduraren ia berrogei urteak islatzen baititu. Diktadurak debekatu egin zuen obra hura eta 1976ra arte ezin izan zen estreinatu. Ordutik 50 urte igaro diren arren, publikoarekin oso ondo funtzionatzen jarraitzen du eta muntaia maisulana da. Víctor Ericeren *El sur* (1984) ere aztertu nuen; corpus osoko filmik onenetakoa da. Oso ondo islatzen du diktadura zoritxarra sortzeko maki-na izan zela, eta, gainera, oso galdera interesgarriak

“Gure iragan hurbila ezagutu eta ezagutarazi nahi dugu, bereziki diktadura eta Trantsizioa, gaur egun bizi dugun demokraziaren eta eskubide sozialen aldeko borrokan mugimendu sozialek eta herritarrek egiten duten lana nabarmenduz”

egiten ditu memoriari buruz. Azkenik, *El silencio de otros*, Almudena Carracedo eta Robert Bahar-ena (2018). Horrek frankismoak gaur egungo Espainian utzitako ondarea aztertzen du biktimen borroka isilduaren bidez, justizia eta erreparazioa lortzeko helburuarekin.

1975ean, Francisco Franco hil zen urtean eta oroitzapenaren hasiera markatzen duen urtean, zu jaio gabe zeunden. Nola bizi izan zenuen zure familian Espainiako Trantsizioa? Nola transmititu zizkizuten bizipen horiek?

Oso gutxi politizatutako familia batetik nator. 1975ean, nire gurasoak egunero 10 edo 12 orduz ari ziren lanean, ezkontzeko aurrezten... Beraz, trantsizioaz, gai politiko gisa, gutxi hitz egin zidaten, eta ez dut uste Trantsizioaz hitz egitera iritsi ginenik ez eskolan, ez institutuan.

“Asko interesatzen zitzaidan historia, batez ere XX. mendekoa”

Eta Gerra Zibilaz eta frankismoaz?

Gerra Zibilaz bai, gehiago hitz egin zidaten, batez ere, nire herriko gerraz. Izebak, familiako oroimenaren zaintzaile modukoa izan zenak, urte haietako istorio asko transmititu zizkigun ahizpei eta niri. Gure familian errepresaliaturik izan ez bagenuen ere, kontaktu ziguten nola nirea bezalako herri batean, 5000 biztanle eskasekoa zena, 100 zibil baino gehiago exekutatatu zituzten beren ideia aurrerakoien ondorioz, tartean alkatea eta hainbat zinegotzi.

Zergatik erabaki zenuen historia ikastea?

Asko interesatzen zitzaidan historia, batez ere XX. mendekoa, faxismoaren aurkako borroka handiak, gerra-erreportarien hasiera edo ahozko historia. Datak edo gertaerak baino gehiago, prozesu historikoak, kausak eta ondorioak ikastea. Institutuan

nengoela hasi nintzen herrian Gerra Zibilari buruzko elkarriketa sorta bat egiten aiton-amonei, osaba-izebei, lagunen aiton-amonei, bizilagunei... Gurasoen etxean ditut oraindik kaseteak. Digitalizatu egin beharko nituzke.

Espainiak askatasunean eman dituen 50 urteak ospatzeko Batzordean egin duzun lanari dagokionez, zein dira ospakizun horren helburu nagusiak?

Gure iragan hurbila ezagutu eta ezagutarazi nahi dugu, bereziki diktadura eta Trantsizioa, gaur egun bizi dugun demokraziaren eta eskubide sozialen aldeko borrokan mugimendu sozialek eta oinezkoek egiten duten lana nabarmenduz. Ospatu nahi dugu urte haiek atzean utzi genituela, jada ez garela herrialde hura, baizik eta estatu anitz eta plurala, europarra, modernoa. Eta gaur honetaz guztiaz hitz egitearen garrantziaz, demokraziaren ezaugarriez eta nahi dugun gizarte motari buruz hitz egin nahi dugu, eta elkarriketarako tarsteak zabaldu.

Eta zein dira Batzorde honen lan-ardatz nagusiak?

Esan dudan bezala, iragana orainera ekarri nahi dugu, gure etorkizunaz hitz egiteko. Horregatik ari gara hiru ildo hauen inguruan lanean: gazteak eta demokrazia; iragan deserrosoak, etorkizun posibleak; eta memoria herrikoia(k).

Sektore batzuetatik kritikatu egin dute Francisco Franco diktadorearen heriotza urteurrenerako erreferentziako data gisa hartzea. Zergatik hartu da erabaki hori?

Francoren heriotzak ez zuen ekarri ez askatasunik ez demokraziarik, baina bai ireki zuen aukera berrietarako leiho bat, bai ahalbidetu zuen pixkanaka posible denaren espektroa zabaltzen joatea. Lehenengo hauteskunde demokratikoak edo Konstituzioa ospatu izan bagenu, borroka asko kanpoan utziko genituzke, askatasunaren eta demokraziaren alde hainbat eta hainbat pertsona-kaleetan, unibertsitateetan, fabriketan, auzoetan— egindako lana ikusezin bihurtzen jarraituko genukeen. Gainera, 1975. urtea Trantsizioaren hasieratzat hartu ohi da, eta horregatik hartzen da orain ospakizunerako erreferentziatzat. Hori da, gainera, ohiko jardunbidea. Urteurren demokratikoak ospatu dituzten gure inguruko herrialde guztiek aurretiazko erregimen autoritarioaren amaiera-data eta prozesu demokratizatzailearen hasiera hartu dituzte erreferentzia gisa, eta ez hauteskundeak egitea edo esparru konstituzional berriak onartzea.

Historialari gisa egindako ibilbide akademikoaz gain, City University of London-en kultur kudeatzaile gisa ere trebatu zinen. Zer eragin izan du prestakuntza akademiko horrek oroitzapen honen planteamenduan?

Nire prestakuntza eklektiko samarra da, historia garaikidea eta kudeaketa kulturala uztartzen baititu. Uste dut bi esparru horiek funtsezkoak direla Batzordean egunero egiten dugun lanerako.

Trantsizioa indar politiko nagusien arteko kontsentsu giroa lortu zen garaia izan zen. Zer ikasbide atera dezakegu kontsentsu horretatik, bizitzen ari garen polarizazio handiko une honetan?

Gure lehentasunak zein diren pentsatu behar dugula uste dut. Une hartan, askatasuna eta demokrazia lortzea zen helburua, guztiontzako eskubideen esparrua lortzea, eta helburu horretan ideia oso desberdinak zituen jendea aurkitu zuten. Gaur egun, eskubide eta askatasun horietako asko guztiz barneratutzat ematen diren testuinguru honetan, merezi du gogoraraztea diktadura batean ez dela hobeto bizitzen: beldurrez bizi da. Norberaren ongizatea ongizate orokorrek ere erlazionatu behar dugu, eta zoriontasuna, aniztasunarekiko errespetua, krisi klimatikoa eta, jakina, demokrazia, guztiontzako bizitza on baterako funtsezko gaiak direla gogoratu. Ez dugu hori ahaztu behar. Mezua, beraz, itxaropenezkoa da.

Zer esango zenieke oroitzapen hori kritikatu eta hark eskainitako aukera eta independentzia zalantzan jartzen duten ordezkari politikoei?

Gure jardueretara etortzeko esango nieke, irakur gaitzatela, hobeto informatzeko. Hemen denok dugu lekua, joko demokratikoa errespetatzeko prest daudenak, behintzat. Hau ez da alderdi politikoen kontua, Estatuarena baizik, herri gisa ezagutu, ospatu eta komunikatu nahi dugunari buruzkoa. Lehen esan dudan bezala, oroitzapen hau aukera paregabea da nahi dugun gizarte motari buruz hitz egiteko eta eztabaidatzeko.

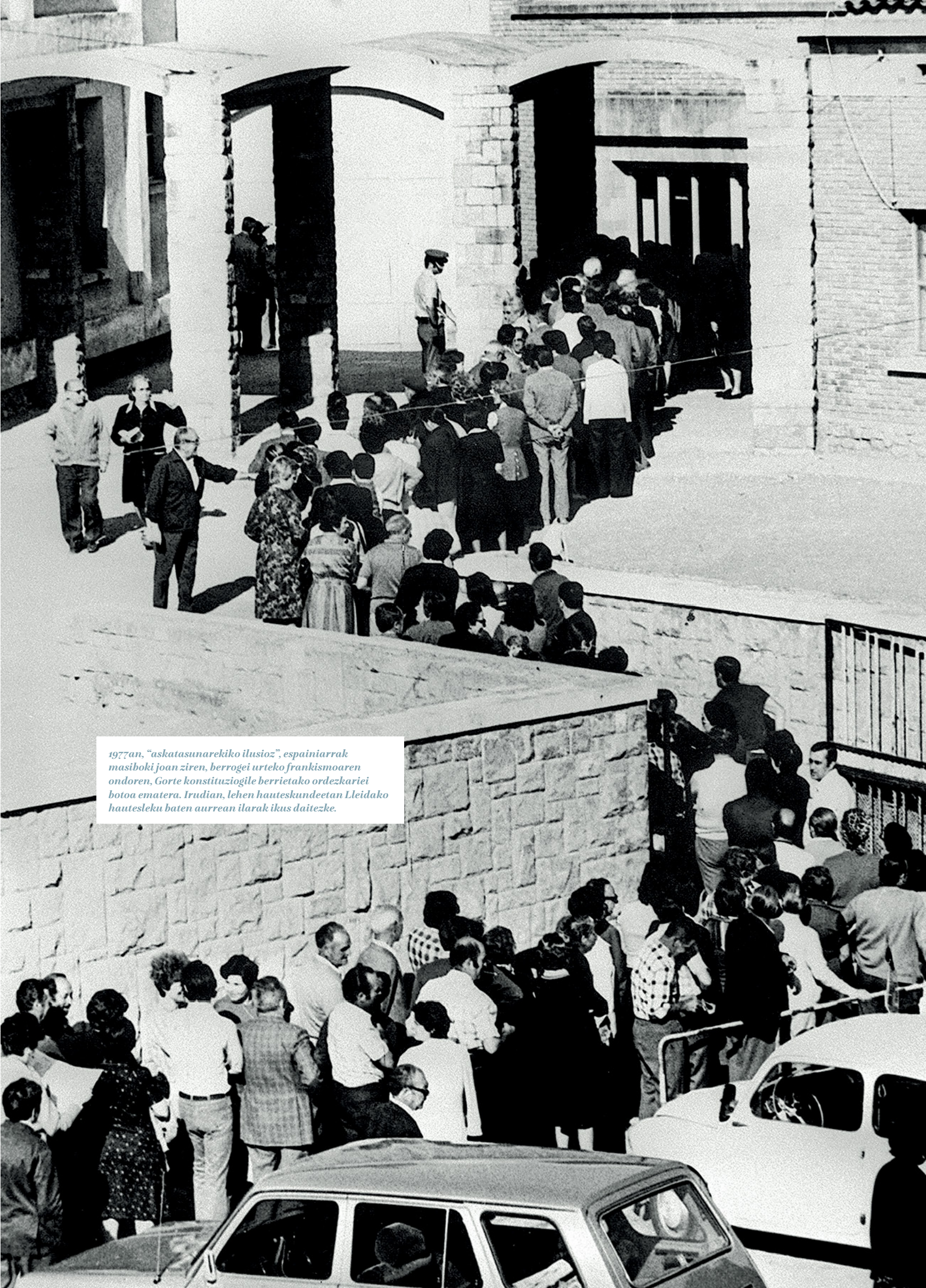
“Batez ere, garrantzitsua iruditzen zait nabarmentzea herritarren inplikazioa beharrezkoa dela, ez bakarrik lortutako eskubideak mantentzeko, baita hobekuntzak aldarrikatzeko ere”

Lehen esan duzu Batzordearen lan-ildoetako batek gazteen eta demokraziaren arteko harremanean jartzen duela arreta. Belaunaldi gazteenek diktadura eta Trantsizioa bizi izan ez dutenez, gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu haiei bai ala bai helarazi beharrezkoa?

Garrantzitsua iruditzen zait transmititzea gure historiako garairik oparoenetako batean bizi garela, nahiz eta, jakina, asko dagoen hobetzeko. Baina, batez ere, garrantzitsua iruditzen zait nabarmentzea herritarren inplikazioa beharrezkoa dela, ez bakarrik lortutako eskubideak mantentzeko, baita hobekuntzak aldarrikatzeko ere. Trantsizioa gizarte-mugimenduen adibidea oso baliagarria da ildo horretan. Guztiok egunero eraiki eta defendatu behar dugu demokrazia.

Zer ondare utzi nahiko zenuke Batzorde honek bere lana amaitutakoan?

Gustatuko litzaidake Batzordearen lanak gure iragan hurbila hobeto ezagutzen laguntzea, bai, baina, batez ere, gure orainari eta etorkizunari buruzko funtsezko gaiak planteatzeko balio izatea; egiteko modu berriak jaso eta anplifikatzea; ikastetxeak eta erakundeak demokratizatzen laguntzea, demokraziaren praktika errazten laguntzea; iraganeko denbora oro hobea izan zela uste duten horietako askori pertzepzio hori datu zorrotzekin birplanteatzen lortzea nolabait. Egunero demokraziaren alde borrokan diharduten elkarte eta eragile askoren sare-lanari esker, apurka-apurka erretzen joango liratekeen ilusio eta itxaropen hazi txikiak ereitea lortzea nahiko nuke. / •

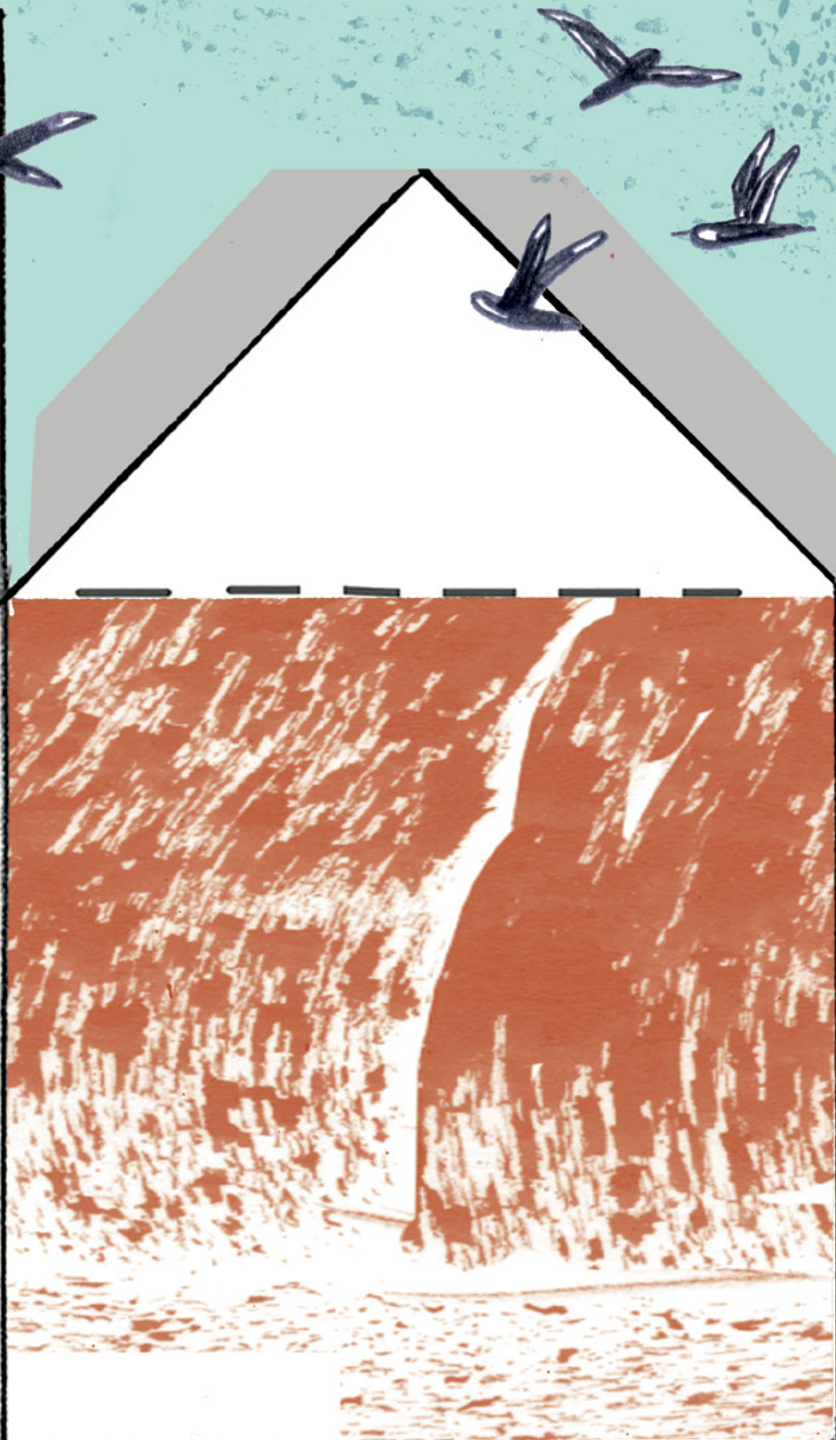

1977an, "askatasunarekiko ilusioz", espainiarrak masiboki joan ziren, berrogei urteko frankismoaren ondoren, Gorte konstituziogile berrietako ordezkariei botoa ematera. Irudian, lehen hauteskondeetan Lleidako hautesleku baten aurrean ilarak ikus daitezke.

1978ko urriaren 31n, Gorte Nagusiek
Espainiako Konstituzioa onartu zuten,
eta urte bereko abenduaren 6an
erreferendumean berretsi zen.

Antonia Santolaya-ren ilustrazioa

1975

Azken heriotza-zigorren betearazpena; Francisco Francoren heriotza; Juan Carlos I.ak Estatuko Buruzagitzza eskuratu zuen. Ia berrogei urteko diktadura zikloa ixten hasi zen eta demokraziarako bide ziurgabea abian jarri zen.

1977

Atochako sarraskia; PCEn lehen agerraldi masiboa; PCEn legezkatzea; lehen hauteskunde demokratikoak 1936tik (UCDren garaipena eta Adolfo Suarezren lehendakaritza). Hauteskunde horietan, PCEn ezkerreko alderdiek, karlismoaren sektoreek, alderdi errepublikanoek eta hainbat nazionalismo periferikok ezin izan zuten parte hartu. Amnistiaren Legea onartu zen. **Autonomiaren eta deszentralizazioaren aldeko mobilizazioak:** Andaluziako manifestazio handia (1977ko abenduaren 4an) erabakigarria izan zen eredu autonomikoa beste lurraldeetara zabaltzeko.

1976

Adierazpen- eta prentsa-askatasuna handitu egin zen, *El País* eta *Diario 16* egunkariak sortu ziren, eta 1977an Interviú eta *El Juevesaldizkariak*. Frankismoaren monopolio mediaticoaren eta hark ezarritako muga guztien amaiera. Urte amaieran Ordena Publikoko Auzitegia desagertu zen. Indarkeriak aurrera jarraitu zuen eta poliziaren errepresioak 5 hildako utzi zituen Gasteizko Gertakarian.

1978

Konstituzioa onartu zen: eskubide eta askatasunen esparru berri bat finkatu zen, oinordetzan jasotako tentsioak ere bazituen; osasun sistema publikoa sortu zen (INSALUD).

1975-1985: Trantsizioa, askatasun nahia, indarkeria eta kultura-eztanda

Francoren heriotzarekin irekitzen den hamarkadak ziurgabetasuna, indarkeria, irekiera eta kode politiko eta kulturalen birformulazio azeleratua ditu ezaugarri nagusi. Diktaduratik demokraziarako urratsa ez zen erabateko haustura izan, baizik eta jarraipenez eta aldaketaz eta anbibalentziaz beteriko prozesua, non adostasunaren beharra eraldaketa osorako nahiarekin batera bizi baitzen. Aldi berean, kaleak, eszenatokiak eta gorputz gazteak aldaketaren benetako laborategi bihurtu ziren: auzo mugimenduetatik Movida-ra —ez zen soilik madrildarra izan, Galizian, Euskadin, Katalunian edo Andaluzian ere zabaldu zen—, feminismo hasiberritik punk-era eta jaialdi autogestionatuetara. Askatasunean bizitzeko nahiak eta konkista horren egiturazko hauskortasunak zeharkatzen du hamarkada, eta hori agerian geratzen da otsailaren 23ko estatu-kolpe saiakerarekin.

Espainiak estreinatu berri den askatasunean gehiegikeria, umore, gauekotasun eta bertigoaren bidez ezagutzen du bere burua, baina baita indarkeriaren itzalpean ere: terrorismo independentistak (ETA), ezker muturrak, eskuin muturrak eta estatu indarkeriak eragindakoa.

1979

Euskal Autonomia Erkidegoko eta Kataluniako Autonomia Estatutuak onartu ziren. Galiziakoa 1981ean onartu zen. 1983ra arte ez ziren 17 estatutuak osatu.

1982

PSOEren garaipena gehiengo absolutuarekin: aldaketaren instituzionalizazioa hasi zen.

1982-1983

Lehenengo telebista autonomikoak jaiotzen. 1983an, Jose Luis Garci izan zen atzerriko film onenaren Oscar saria irabazi zuen lehen zuzendari espainiarra.

1984

Pedro Almodóvarren *¡Qué he hecho yo para merecer esto!* filmaren estreinaldia: periferia, femeninoa eta groteskoa kanonean sartzen dira. *La Bola de Cristal* (Kristalezko bola) gazteentzako programaren hasiera.

1980-1981

RTVEren Legeak (1980) erakundea zerbitzu publiko bihurtu zuen. 1981ean, NO-DOa igortzeari utzi zitzaion.

1981

(23F) Estatu-kolpe saiakera: herritarrek kaleak hartu zituzten otsailaren 27an demokraziaren alde.

1981-1985

Movida-ren gorakada Madrilan, Galizian, Katalunian, Euskal Herrian eta Andaluzian: queer estetika, gaueko pultsioa, bizitzeko nahia eta iragan frankistarekiko haustura.

1985

EEEra Atxikitze Tratatu sinatu zen: Europako ametsa gauzatzen hasi zen; Abortuaren lehen Legea onartu zen hainbat hamarkadako borroka feministaren ondoren: funtsezko mugarría izan zen berdintasunaren aurrerapenean; Osasunari buruzko Lege Orokorra, osasun-zerbitzuetarako sarbidea unibertsal bihurtzea ekarri zuena.

Historiaren ezagutza, alegialari eta propagandisten aurrean

Julián Casanova doktorea
Historia Garaikideko katedraduna, Zaragozako
Unibertsitatea. Espainia aske 50 urtez Batzorde
Zientifiko aholkulariaren kidea

Francoko hil ondoren, demokraziarako trantsizioaren lehen urteetan, diskurtso historikoan sartzen hasi ziren klaseak eta haien praktikak, herri-mugimenduak, nekazariak, emakumeak eta beste gizarte-talde batzuk, ordura arte historiaren benetako protagonistatzat jotzen zirenek (erregeek, haien gorteek eta buruzagi ziren eliteek) utzitako hutsuneak betetzeko baino balio izan ez zutenak.

Gerra Zibilari eta anarkismoari buruzko lehen ikerketen ondoren, Londres eta Harvard-eko unibertsitateetan egin nituen bidaia eta egonaldietan gauza asko ikasi nituen hispanista britainiar eta iparramerikarregandik, marxista britainiarregandik eta soziologia historiko iparramerikarretik. Londresen, 1985-86 ikasturtean, hasi nintzen serioski pentsatzen frankisten bortizkeria eta erreprezioaz, Paul Preston-ekin elkarriketa ugari izan ondoren eta Alemania eta Italiari buruz eskuragarri zegoen bibliografia-ekoizpen itzela egiaztatu ondoren, gure artean eskuinak oro har eta faxismoak bereziki zuen arreta eskasaz ohartu nintzenean. Errepublikaren eremuan jazotako gertaera politiko eta sozioekonomikoekiko interes handia zegoen, baina ez zegoen ia ikerketa zorrotzik “eremu nazionala” deiturikoari eta Francoren diktaduraren jatorriari buruz.

Gaiak garrantzitsua zirudien, zeren hainbeste ikertutako gertaera haiek hiru urte baino gutxiagoko epean gertatu ziren, eta haiek akabatu zituen diktadurak ia lau hamarkada iraun zituen. Gainera, eta ez kasualitatez, egoera iraultzaile haren zirrikituak argitara ateratzeak ia inori enbarazu egiten ez zion bitartean, iraganaren beste aurpegia interpretatu nahi bazen, eragozpenak eta oztopoak biderkatu egiten ziren. Gai horri guztiari egin nion ekarpena 1992an hasi zen, *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón, 1936-1939* (“Iragan ezkutua. Faxismoa eta indarkeria Aragónin,

“Historiaren irakaskuntza eta idazkera defenditu behar dugu, ikuspegi erlatibista eta eszeptikoen aurrean, historia inspirazio, sorkuntza eta eztabaida iturri baita”

1936-1939”) argitalpenarekin. Liburua hogeita hamar bat ikaslek parte hartu zuten proiektu kolektibo batetik atera zen, eta Angela Cenarro, Julita Cifuentes, Pilar Maluenda eta Pilar Salomón historialariek egin zuten, nire zuzendaritzapean. Liburu honen abiapuntua zen Gerra Zibila altxamendu militar baten emaitza izan zela eta, erresistentzia handiak aurkitu zituen, nahi zituen helburuak azkar lortu ezin izan zituela dioen tesia izan zen. Altxamendu hori gabe, ez zen Gerra Zibilik izango. Beste gauza batzuk gertatuko ziren, baina inoiz ez saraski gerra hura. Beraz, estatu-kolpea izan zen irtenbide politikoak lurperatu zituena eta prozedura armatuei lekua utzi ziena. Iraultzaren aurkako kolpe batek, ustezko iraultza geldiarazi nahi zuenak, azkenean eragin egin zuen. Eta behin matxinada eta erantzun iraultzaile hori martxan jarrita, armak izan ziren hitz egiteko eskubidea zuten bakarrak.

El pasado oculto lanaren lehen kapituluaren saiatu nintzen Gerra Zibil hartan garaituen haragi eta errautsen gainean ezarritako kontrairaultza mota zehaztasunen batekin definitzen. Oraindik irekita jarraitzen duen eztabaida bati egin nion ekarpena izan zen, eta horretarako orientazioa eta estimuluak bilatu nituen historia konparatuan, Italiako eta Alemaniako faxismoari buruz zegoen literatura zabalean.

Francoren diktadura izan zen European Gerra Zibil batetik azalera izan zen bakarra, gerra horren errautsen gainean estatu errepresibo bat ezarri zuena; aurkariak etengabe jazarri zituen eta garaituak azkeneraino zigortu zituen. Beste diktadura batzuk ere izan ziren, faxistak edo ez, baina bat bera ere ez zen atera Gerra Zibil batetik. Eta beste gerra zibil batzuk ere izan ziren, baina haietako bat ere ez zen estatu-kolpe baten ondorioz sortu, eta bakar batek ere ez zuen eragin hain irteera erreakzionario bortitz eta iraunkorrik.

Diktadura luze eta odoltsuan datza, azken batean, XX. mendeko Espainiaren historia den salbuespen handia, Europako beste herrialde kapitalistekin alderatuz

gero. Komeni da, beste edozein gogoetaren gainetik, garaileek mendekuarekin, barkamena eta adiskidetzeari ukatzearekin duten konpromisoa nabarmentzea, bai eta armek eman zieten botereari ahalik eta luzaroen eusteko borondatea ere. Militarrek, Eliza katolikoak eta Francok dezente zaildu zuten elkarbizitza hamarkada luzez.

Gorriak gatibu eta armagabaturik eta faxismoak garaitu zituzten mendebaldeko potentzien esku-hartzerik gabe, Francoren diktadurak gerrako garaipena gogoratu zuen beti, espainiar geografia eta gizarte oroimenez betez, eta zigor mingotsa administratu zien galdu zutenei eta haien seme-alaben seme-alabei. Elizak “Jainkoa eta Aberriagatik eroritakoak” oroitzeko plakaz bete ziren. Aitzitik, laztura militar eta faxistak eraildako milaka pertsona ez ziren sekula hilarri ziztrin batean inskribatu edo oroitu. Garaituak beren hildakoak erreklamatzearen beldur ziren.

Iragan hori lurpetik atera eta hildako horiek duintasunez berriro lurperatzea lan latza eta nekeza izan zen. Gerrako eta gerraosteko errepresoari buruzko lehen ikerketa serioak laurogeiko hamarkadaren bigarren erdian hasi ziren agertzen. XX. mendeko azken hamarkadan, Gerra Zibila amaitu zenetik hirurogei urte eta Franco hil zenetik hogeitaz hamar urte baino gehiago igaro zirenean, ordea, gerraren eta diktaduraren oroimenari buruzko historiografian aurrerapen nabarmenak ikusi ziren. Francoren zenbait biografia agertu ziren, Gerra Zibilari eta frankismoari buruzko liburu asko eta Espainia Gerra Zibilean banatuta geratu zen bi aldeetan bizitako indarkeriari eta errepresoari buruzko lan ugari.

Ez zegoen horrelakorik laurogeiko hamarkadaren erdi aldera, bizikidetzaren oinarri baketsu eta demokratikoetan finkatu ondoren, frankismoaren indarkeriari heltzeko beldur orokor samarra sumatzen zenean eta borroeroak argitara ateratzea oso zaila zenean. 1999an argitaratu zen *Víctimas de la Guerra Civil* (*Gerra Zibilaren biktimak*) sintesia, adibidez, laurogeita hamarreko hamarkadan frankismoaren indarkeriari buruzko ikerketak ugaritzeari esker egin ahal izan zen. Hamar urte lehenago ezinezkoa izango zen. Eta agertu zenean, Franco hil eta ia hogeita bost urtera, Espainiako probintzien erdietan soilik zeuden datu fidagarriak eta ikerketa sendoak.

Historialari dezente gara garaipen frankistaren oinordekoek beren iragana, gure historia garaikideak ezagutu duen iragan bortitz eta erreprezioa, are gehiago zuzitzea eragotzi nahi izan dugunak. Historiaren irakaskuntza eta idazkeraren defenditu behar dugu ikuspegi erlatibista eta eszeptikoen aurrean, historia inspirazio, sorkuntza eta eztabaida iturri baita. Hori da ezagutza historikoaren eremua alegiazale eta propagandistei ez uzteko bidea. / •

Elisa Pérez Vera

«Gazteenei gogoraraziko nieke eskubide guztiak edozein unetan gal daitezkeela; guztion lana da horiek defendatzea»

Elisa Perez Vera (Granada, 1940) jurista espainiarra da, Nazioarteko Zuzenbide Pribatuan katedraduna. Bere ibilbidea Espainiako historia hurbilean gertatu diren aldaketen adibide da: ikasle garaietan emakumea izateagatik “epailetza edo karrera diplomatikoa bezalako lanbide juridiko garrantzitsuetara” iritsi ezin zela jakitetik, 1982an unibertsitate publiko bateko lehen errektore bihurtu eta 2001 eta 2012 artean Auzitegi Konstituzionaleko magistratu izatera iritsi arte.

1940an jaio zinen. Zer oroitzapen dituzu Espainiako Trantsizioaz?

Trantsizioaren historia nire historiaren zati garrantzitsua da, zalantzarik gabe. Itxaropenez betetako urte argitsu haiek gogoratzen ditut, amestutako guztia egia bihurtzeko aukera zegoela ziruditenak. Baina baita beldurrez bizitako urteak bezala ere: pausoz pauso lortutakoa edozein momentutan desagertuko zen beldurrarekin, estatu kolpea gertatuz gero.

Zuzenbide ikasketak egin zenituen Granadako Unibertsitatean, eta 1965ean doktoratu zinen. Nola deskribatuko zenuke zure esperientzia garai hartan?

Ondo bereizitako bi etapa izan arren, bai Lizentziaturakourteak (1956-1961), bai Doktoregokoak (1961-1965), prestakuntza- eta ikaskuntza-urteak dira, maila guztietan. Fakultatean giroa izugarri maskulinoa zen (nire kursoan bost emakume bakarrik zeuden), nahiz eta ikaskideek ez ninduten inoiz zalantzan jarri edo baztertu. Eta gauza bera esan nezake, oro har, irakasleez.

Doktore-tesia Irakasle laguntzailea nintzela egin nuen, Juan Antonio Carrillo Salcedo maisu handiaren zuzendaritzapean; giza eskubideen defentsan erreferentea zen hura. Oso esperientzia aberasgarria izan zen.

“Nire esperientzia pertsonalagatik esango nuke, diktadura baten pean hamarkadak bizi ondoren, beldurrik gabe bizitzen ikastea lan nekeza dela. Izan ere, niretzat, guraso errepresaliatuen alaba izanik, beldurra izaeraren parte zen, nire iritziak libreki adieraztea zailtzen zuena”

Trantsizioa prozesu konplexua eta anitza izan zen. Zure ustez, zein izan zen garai hartako gizarteak aurre egin zion erronka nagusia?

Nire esperientzia pertsonalagatik esango nuke, diktadura baten pean hamarkadak bizi ondoren, beldurrik gabe bizitzen ikastea lan nekeza dela. Izan ere, niretzat, guraso errepresaliatuen alaba izanik, beldurra izaeraren parte zen, nire iritziak libreki adieraztea zailtzen zuena.

Uste dut, gizarte bezala, ahalegin handia egin behar izan genuela diktadura gehiagorik ez genuela nahi ozen eta argi esateko beldurrak gainditzeko. Baina espainiarrok egin genuen. Saria, demokrazia.

Jurista zaren aldetik, zein izan zen egin ziren erreformatatik esanguratsuena?

Gorteetarako hauteskunde libreen deialdiak frankismoak herriari kendu zion ahotsa itzultzen zion. Hauteskundeen bidez, espainiarrek euren patua erabakitzeke aukera berreskuratu zuten.

Eta emakume gisa?

Sexuagatik bereizkeriarik ezaren printzipioa finkatzeari esker, aurrerapen ikaragarriak egin ditugu gizarte berdina eta bidezkoago bat lortzeko bidean.

*Elisa Pérez Vera Nati Camacho
sindikalistarekin (ezkerrean)
España en libertad-ek antolatutako
ekitaldi batean. 50 urte.*

42 urterekin UNEDeko errektore izendatu zintuzten, unibertsitate publiko bateko lehen errektore, nola bizi izan zenuen izendapen hura?

Nire ustez, 1982ko egun hartako gauzarik garrantzitsuena errektorea aukeratzeko hauteskundeak izan ziren, eta horietan irakasleek, ikasleek eta administrazioeko eta zerbitzuetako langileek parte hartu zuten. Hala, komunitate unibertsitarioak (ez politikari batek) aukeratu ninduen bere errektore, hainbat hautagaiaren artean. Horregatik hauteskundeen emaitza garaipen gisa bizi izan nuen.

Hala ere, aitortu behar dut, lehenengo momentuan, ez nintzela oso kontziente izan nire hautuak berdintasunaren aldeko emakumeen borrokan zuen garrantziaz. Emakume askoren erreakzioak eman zidan, hain zuzen ere, gertaera horrek sinbolikotik zuenaren neurria.

Sortu zenetik, UNEDek 9 gizonezko errektore eta 2 emakumezko errektore izan ditu. Zeri zor zaio, zure ustez, parekotasun falta hori?

Espainiako eta munduko gainerako unibertsitateek eskaintzen dituzten datuekin alderatuz gero, UNEDek eskaintzen duen zifra positiboenetakoa da emakumeentzat.

Emakume gutxi iritsi dira errektoretzara, eta horren arrazoa sinplea da. Errektoretzan sartzeko, Unibertsitateko katedra baten titularra izan behar da aurrez. Joan den mendeko laurogeiko hamarkadan, emakume katedradunen kopurua guztizkoaren

“Errektoretzan sartzeko, Unibertsitateko katedra baten titularra izan behar da aurrez. Joan den mendeko laurogeiko hamarkadan, emakume katedradunen kopurua guztizkoaren % 20a ozta-ozta iristen zen”

% 20a ozta-ozta iristen zen. Zifra hori igotzea kostatu egiten da. Gaur egun, Espainian, katedra ez da errektoretzarako ezinbesteko baldintza. Ikusi beharko da datu horrek nola eragiten duen errektore kopuruan. Zorionez, emakume bat edozein unibertsitatetako errektore hautatu izanak albiste izateari utzi dio. Lorpena garrantzitsua da, emakumeen lidergoaren normalizazioa iradokitzen duelako.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzkoa?

Aldian behin hauteskunde politiko libreak dira gobernu aukera handietan denok ahotsa izateko bermea.

Gainerakoan, erregimen demokratikoez bakarrik bermatzen dute hainbeste kostatzen den giza eskubideen errespetua. Gazteenei gogoraraziko nieke eskubide guztiak edozein unetan gal daitezkeela; beraz, guztion lana dela horiek defendatzea.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistamarik onena?

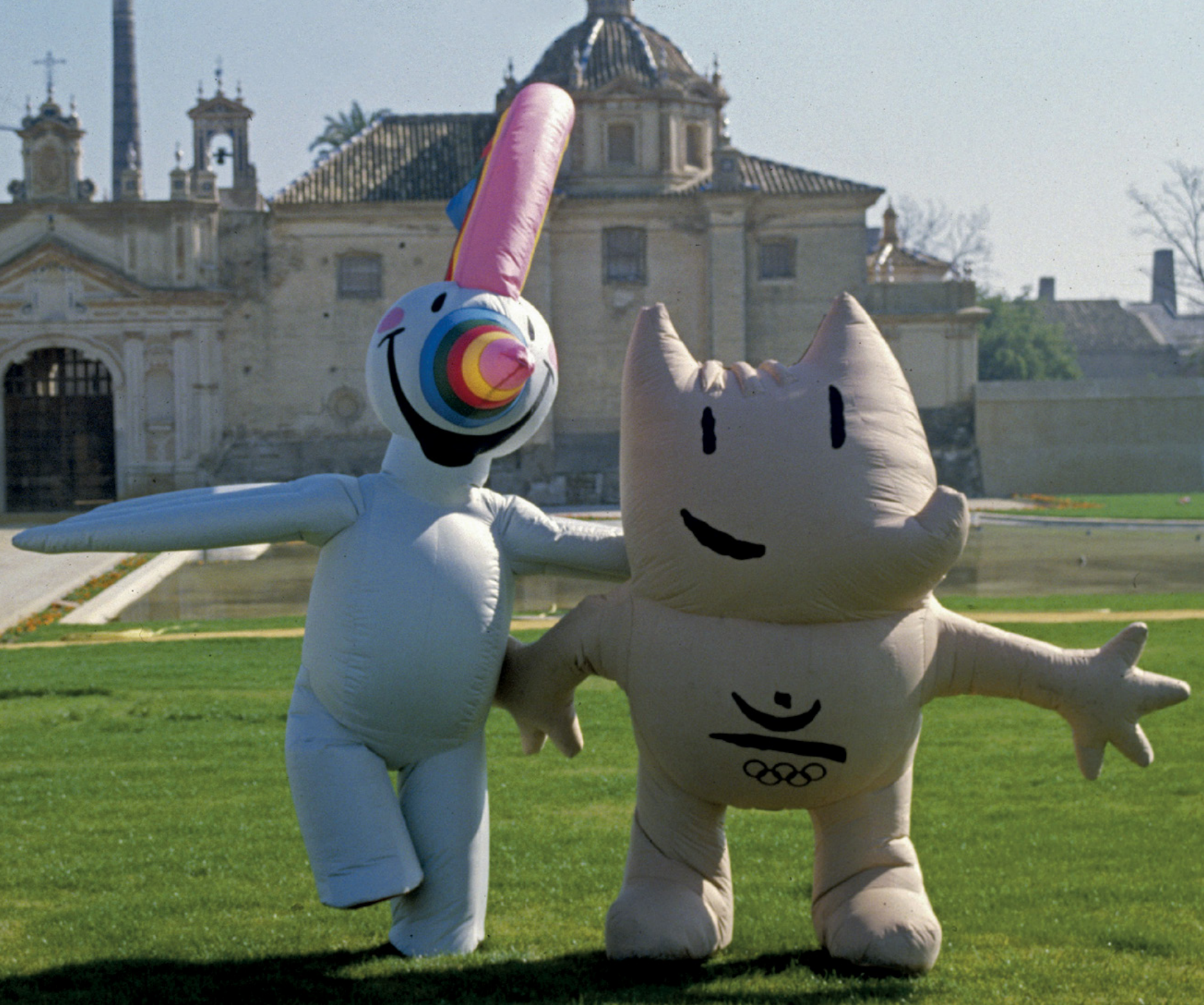
Erabat ados. Ziur nago demokrazia dela sistamarik onena. Bestalde, ez dago ezagutzen dudana testurik ederrenetako baten hitzak hobetzeko modurik. /•

Rosa Maria Mateo kazetariak indar politiko eta sindikalen manifestua irakurri du Diputatuen Kongresuaren aurrean, otsailaren 23ko Estatu Kolpe saiakeraren aurkako manifestazioan.

Ana Yael-en
ilustrazioa

1986

Europako Ekonomia Erkidegoan sarrera eraginkorra: integrazio politiko eta ekonomikoa bizkortu egin zen Europan.

1987

ETAren atentatua Hipercor (Bartzelona) merkataritza-gunean: 21 hildako eta 45 zauritu. ETAk Guardia Zibilaren Zaragozako kuartelaren aurka egindako atentatua: 11 hildako (tartean 5 haur) eta dozenaka zauritu.

1989-1995

Pribatizazio eta erreforma ekonomikoen prozesua: liberalizazioa, industria-birmoldaketa eta prekarietate modu berriak.

1986

NATOri buruzko erreferenduma: "baietzaren" garaipena baldintzekin; bakezaletasunak eta geopolitikak gizarte zibila tentsionatu zuten.

1988

Abenduaren 14ko greba orokorra: garai demokratikoko greba orokor nagusia. Telebista Pribatuaren Legea onartu zen (2010era arte indarrean egon zen). Lehen kate pribatuak 1990ean sortu ziren.

1986-1995:

Modernizazioa, ikuskizuna eta desengainua

Europako Ekonomia Erkidegoan sartu eta Estatu autonomikoa finkatu zenean, laurogeiko hamarkadaren erdialdeko eta laurogeita hamarreko lehen urteetako Espainia mendebaldeko Europarekin berdindu zitekeen modernitaterantz proiektatu zen. Hamarkada ekitaldi handien erakusleihu gisa zabaldu zen —Bartzelona '92, Sevillako Expo, AVEren inaugurazioa—, eta eraginkortasunean, diseinuan eta nazioarteko ikusgarritasunean oinarritutako narratiba nazional berri bat eraiki zuten.

Hala ere, aurrealde argitsu honen atzean kontratu sozialaren eraldaketa sakona dago: pribatizazioek, desindustrializazioak eta gazteen langabeziaren hazkundeak prekariedade modu berriak sortu zituzten. Hirurogeita hamarreko hamarkadaren amaieratik formulatutako “desengainuak” kultur adierazpen berriak aurkitu zituen urte horietan. Literaturak eta zinemak tonu zinikoagoa edo nihilistagoa islatzen zuten, non 80ko hamarkadako gehiegikeria ludikoak begirada kritiko eta desengainatuari bide ematen zion. Memoria demokratikoaren alorrean, politika publikoak mugatuak eta zatikatuak izaten jarraitu zuten: Trantsizioa hasi zenetik onartu ziren erreparazio eta aitortza neurriak, baina justizia historikoaren esparru zabala artikulatzera iritsi gabe. Aldi berean, indarkeria politikoak markatu zuen hamarkada: ETAren atentatuak —Bartzelonako Hipercor edo Zaragozako Guardia Zibilaren kuartela kasu— arrasto sakona utzi zuten gizartean. Telebista pribatuak, bere aldetik, ikuskizuna nagusi zen erregimen mediatiko berria inauguratu zuen. Distira instituzionalaren eta ondoez lausoaren hamarkada izan zen: modernizazioa simulakro gisa, etorkizuna atzeratutako promesa gisa.

1992

Bartzelonako Joko Olinpikoak: modernitatea, herrialde-marka eta etorkizunerako arkitektura.

1992

Madril-Sevilla arteko AHTren inaugurazioa: abiadura, erdigunea eta periferia birkonfiguratu.

1995

Alex de la Iglesia-ren *El día de la bestia* eta Alejandro Amenabarren *Tesis* filmek gizarte haren ikuspegi ilunagoa eta konplexuagoa eskaintzen dute.

1992

Sevillako Erakusketa Unibertsala: modernitatearen ospakizuna, ondare kolonialari buruzko tentsioekin.

1993

Krisi ekonomikoa: Espainia arrakastatsu eta geldiezinaren irudiari ñabardurak gehitu zizkion.

1994

Fernando Truebaren *Belle Époque*-k atzerriko film onenaren Oscar saria irabazi zuen.

Eman diezaiogun ongietorria soziologiari iragana azterketara (orainetik abiatuta)

1 925ean, Maurice Halbwachs soziologo frantsesak *Los cuadros sociales de la memoria (Oroimenaren koadro sozialak)* lana argitaratu zuen (gaztelaniazko itzulpena). Klasiko bat bihurtu zen liburua, eta Parisko Alcan argitaletxean argitaratu zen hasiera batean. Hartan, Émile Durkheim-en dizipulu ospetsuak aberasteko balio zuen ideia bat planteatzen zuen lehen aldiz: psikologia, filosofia eta antzeko diziplinek esaten zutenaz bestera, kontakizunaren oroitzapena eta lanketa ez ziren ulertu behar egintza indibidual gisa, baizik eta gizarte-egituretan kokatutako ekintza kolektibo nabarmen gisa, zeinek, beren arau, balio eta marko sinboliko espezifikoaren arabera, bideratzen baitzuten zer ahaztu, zer gogoratu eta nola egin bi gauzak. Hala, Halbwachsek “koadro sozial” kontzeptua sartu zuen, giza taldeek beren memoriak antolatzeke oinarriaren molde gisa, arreta adimenaren mekanismoetatik subjektuak txertatuta dauden bilbe kultural, instituzional eta afektiboetara bideratuz. Haren proposamena, horri dagokionez, berritzailea zen bi alderditatik: oroimenaren izaera indibidualizatua zalantzan jartzeaz gain, memoria birpentsatzera behartzen zuen, gizartea bitartekari zuen prozesu gisa, berrirakurketara eta etengabeko negoziatziora irekia.

Zira Box doktorea
Soziologiako irakasle titularra,
Valentziako Unibertsitatea. Espainia
aske 50 urtez Batzorde Zientifiko
aholkulariaren kidea

Halbwachs-en argitalpenetik ehun urte zehatz bete direnean, agian une egokia izan daiteke eskertzeko hain gonbidapen iradokitzailea bideratu izana, gizarte-zientzietatik, oro har, eta soziologiatik, bereziki, gure iraganarekin elkarrizketa izan dezagun. Berak ohartarazi zuen bezala, memoria —hura eraikuntza sozial, kultural eta politiko gisa ulertuta— ez baita haren isla, orainaren ispilua baizik; izan ere, benetan gogoratzen duguna hemen eta orain, gure gatazketatik, gure galderetatik eta gure urgentzia politiko eta etikoetatik gogoratzeak zentzua duen hori da. Argudio horri jarraituz, Espainiara askatasuna ekartzeko funtsezko pieza izan ziren herritarren borroken multzo zabala oroitzea, hainbat esparrutan, toki askotatik eta hainbat subjektu eta kolektibo protagonista zirela, egokitzen ez ezik, premiazko zatitza ere har liteke, bai politikoki, bai etikari dagokionez. Soziologiak, diziplina den aldetik, prozesu horretan laguntzea, tresna analitiko eta kontzeptualak emanez, argudiatu nahi dudana ideia egoki gisa

interpretatzen dut. Lehenik eta behin, berria bezala hautematen zen mundu bat azaltzen saiatzeko Modernitatearen hastapenetan sortu zen azterketa-ikuspegi batek bere DNAn etengabeko aldakortasunaren kontzientzia daramalako. Ezin da egoera bat bera ere ziurtzat jo, historiarekin batera, aldaketa sozialaren berri emateko asmatu behar izan genuen diziplina batean. Eta honek demokraziarako trantsizio prozesu itxaropentsuak ulertzeko balio izan badigu ere, azken hau arretaz zaindu beharreko konkista dela ere jakinarazi digu, beti galdu baitaiteke berriro.

Hain zuzen ere, mundu politiko eta soziala kontingentea delako uste horrek eraman zituen Bigarren Mundu Gerraren ondorengo gizarte-zientziak -eta hauxe da nire bigarren argudioa- totalitarismoen azkenaldiko traumak markatutako testuinguru batean itzuli berri ziren demokraziak finkatzeko modurik ba ote zegoen hausnartzera. Askok bere aletxoak jarri zuten. Gauza bera egin zuten herritarrek sistema politikoetan duten interesatuta zeuden Estatu Batuetako bi soziologok: Gabriel Almond eta Sidney Verba-k. Izan ere, totalitarismoek lidergo karismatiakoak izan eta indarkeria erabili bazuten ere, agian, norbanakoek beren sistema politikoarekiko eta erakundeekiko zituzten jarrerak, sinesmenak eta balioak ere funtsezko piezak ziren, eta azalpeneko ekuazioan sartu beharko lirakeke.

Almond eta Verba-k, egia esan, ez zuten diktadurak nola sortu ziren jakin nahi, baina bai -eta asko- demokraziak nola indartu. Horretarako, *kultura politiko* terminoa sortu zuten. Kontzeptu analitiko horrek ere lehentasunezko lekua izan nahi zuen tresna soziologikoen kutxa berezian, herritarrek beren sistema politikoari buruz dituzten orientazio eta balorazio ugariak laburbiltzen baitzituen. Harrezkero, ez da ahaztu behar kultura politiko demokratiko bat elikatzea lehentasunezko kezka izan beharko lukeela. Era berean, komeniko litzateke azpimarratzea hau ez dela ideologikoki ezarritako kontzeptu bat, baizik eta, hiritarrak garen heinean, demokrazia -eta hura lortzen lagundu zutenak- arrakalarik gabe baloratu beharko genukeelako uste sendoan zentratua, haien desadostasunak eta gatazkak onartuz.

Azkenik, soziologiari *Espainia askea* oroitzeko ospakizun horretan parte hartzeko gonbita egin izana

“Kultura politiko demokratiko bat elikatzea lehentasunezko kezka izan beharko litzateke”

egokitzen hartu behar da, arretaren fokua prozesu handietatik herritarrengana lekualdatzeko duen gaitasunagatik; politikoki giltzarriak izan diren une espezifikoetatik herritarrek dituzten dinamika geldo eta iraupen luzea dutenetara. Izan ere, soziologiak beti eskaintzen du bere laguntza subjektuak lehentasunezko plano batean kokatzeko. Berriz ere, bere diziplinazko eraketaren parte da. Izan ere, sortu zenetik, bere buruari galdetu besterik ez dio egin ea nola ulertu norbanakoak beren testuinguruaren barruan. Testuinguruko errealitate horiek mugatu egiten dute, baina, era berean, gure bizitzak testuinguru horretan igaro ahal izateko aukera ematen dute. Egitura-ekintza dilema deritzogu hain zuzen ere: misterio analitiko iraunkorra (zenbat pisatzen dute testuinguruko baldintzek existentzia batzuetan?). Horrek ezinezkoa bihurtzen du ahaztea, egoera guztietan, baita diktadura frankista bezalako egoera murriztaileen ere, gizabanakoek badutela gaitasuna (gauzak egin ditzakegu eta egiten ditugu). Horrek lagundu egiten digu ikusten, diktadorea hil aurretik ere, bazirela korrante demokratizatzaileak, 1975etik aurrera eklosioa bizi izan zutenak; une hartan, ez zen ezer hutsetik hasi, baizik eta mugimendu haiek, soziologiak hain ondo hautematen dakien erritmo geldoagokoak, egoera berri eta hobeetan irudikatzen hasi ahal izan ziren.

2025 urtemuga ederra da. Urtemuga bikaina da, baita, Halbwegs maisua gogoratzeko eta aldarrikatzeko, gizarte-aldaketa ulertzean eta gure oraina ulertzean, soziologiak ez lukeela inoiz urrundu behar ez historiaren azterketatik ez iraganaren ezagutzatik; izan ere, hala egingo balu, diziplina akademiko gisa den horren zati handi bat galduko luke. / •

2005eko uztailaren 3an, Espainiak
berdintasunezko ezkontza onartu zuen.

Mamen Moreu-ren
ilustrazioa

MAMEN MOREU

1996

Ziklo politiko berria.

1998

Autonomia-erkidegoen eskumenak lagatzea: Estatu deszentralizatua finkatu zen.

2000

Todo sobre mi madre filmak Oscar saria irabazi zuen: Almodóvarrek espainiar melodrama nazioartera eraman zuen.

1997

ETAk Miguel Ángel Blanco hil zuen: aldaketa erabakigarria terrorismoaren pertzepzio publikoan eta herritarren erantzunean.

2000

Priaranza del Bierzo-n (Leon) gorpuzkiak hobitik ateratzea: memoria demokratikoa berreskuratzeke mugimenduaren hasiera.

2000-2005

Kultura digital hasiberria: foroek, blogek eta txatek komunitate-forma berriak eratzen dituzte.

2000-2005

Indie espainiarraren gorakada (Los Planetas, La Buena Vida, Deluxe...): desengainua sortzearen kultura malenkoniatsua.

1996-2005: Globalizazioa, eskubideak eta abiadura bikoitza

Hamarkada hau eskuinerantz biratuz irekitzen da, Trantsizioaren funtsezko adostasunak zalantzan jarri gabe. Espainiak hazkunde ekonomikoaren ziklo bat bizi du, egonkortasuna, modernizazioa eta demokrazia aurreratuen klubeko kide izatea agintzen duena. Hala ere, modernizazio hori abiadura bikoitzean gertatzen da: eskubide berriak instituzionalizatzen eta egitura autonomikoak finkatzen diren bitartean, belaunaldi, klase eta lurraldeen arteko arrakala handitzen da.

Eskubideen arloan, aitortza sozial eta politikoa zabaltzen da: eskumen autonomikoen lagapenetatik hasi eta berdintasunezko ezkontza eta Genero Indarkeriaren Legea onartu arte. Aldi berean, gizartea ETaren terrorismoaren itzalpean bizi da; izan ere, Miguel Angel Blancoren hilketa 1997an inflexio-puntua izan zen indarkeriaren pertzepzio publikoan. Memoria demokratikoa eztabaida publikoan lekua irabazten hasi zen, batez ere 2000. urtearen ondoren Priaranza del Bierzon lehenengo exhumazio zientifikoa egin zenean, Memoria Historikoa Berreskuratzeko Elkarteak bultzatuta. Hala ere, ekimen horiek, oraindik ere, justizia estrukturalaren logika baino gehiago, aitortza zatikatuaren logika batean kokatzen dira. Kulturalki, gogo neoliberalaren eta malenkonia partekatua artean mugitzen da gazteria: indie musikaren gorakadak, foro digitalek, Almodóvarren zinema intimistak edo Irakeko gerraren aurkako protestek subjektibotasun modu berriak markatzen dituzte. Espainiar identitatea aldi berean europar, digital eta zaugarri bihurtzen da.

2002

Euroa zirkulazioan sartu zen: Europaren integrazioaren sinboloa da, eta sektore herrikoietatik zalantzak agertu arren. **Prestigereen hondamendiak**, Espainiako hondamendi ekologikorik okerrenak, ingurumen-kontzientzia berri baten hasiera markatzen du.

2004

M11ko atentatuak Madril: trauma terroristak eta manipulazio informatiboak kontzientzia nazionala astindu zuten.

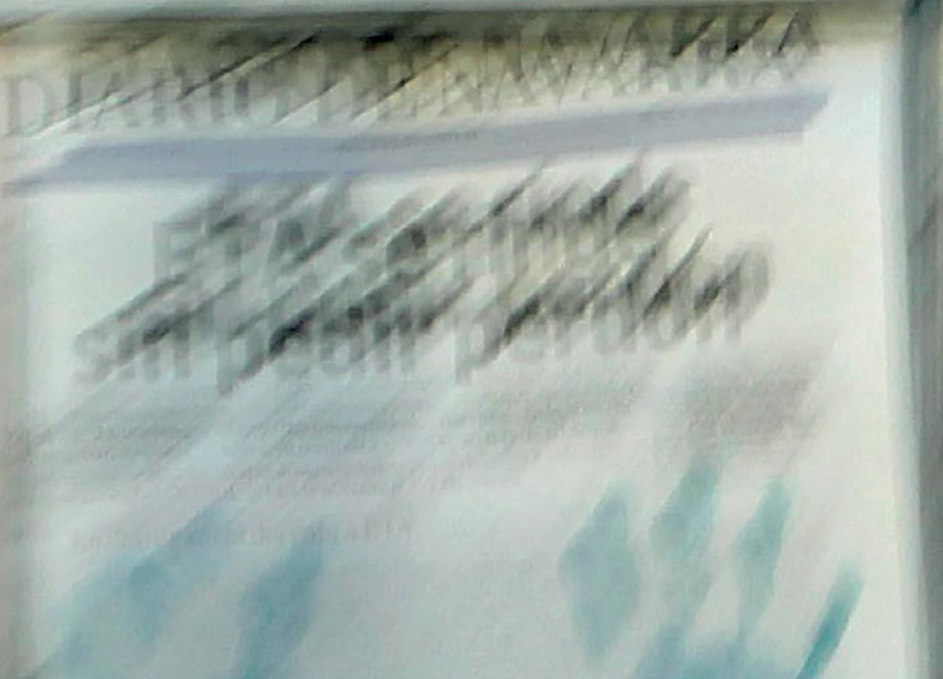
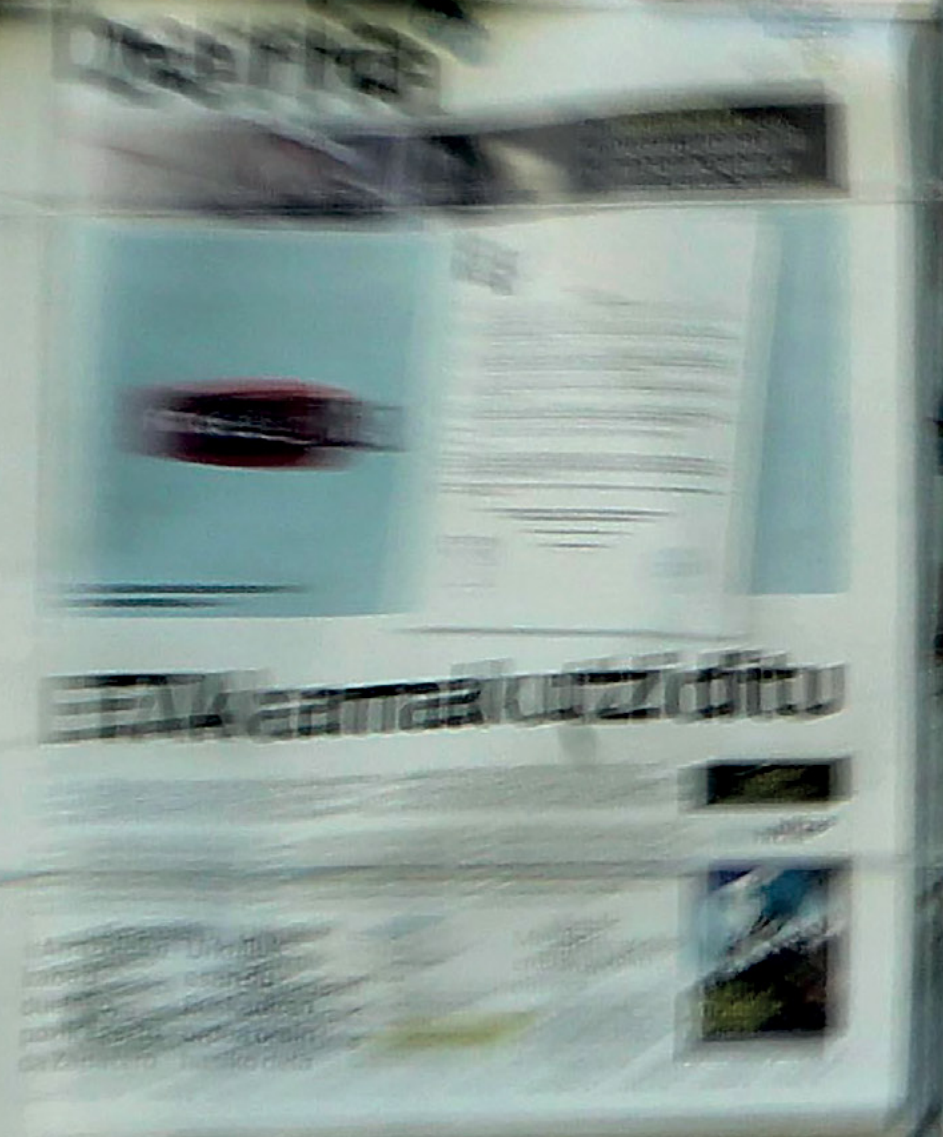
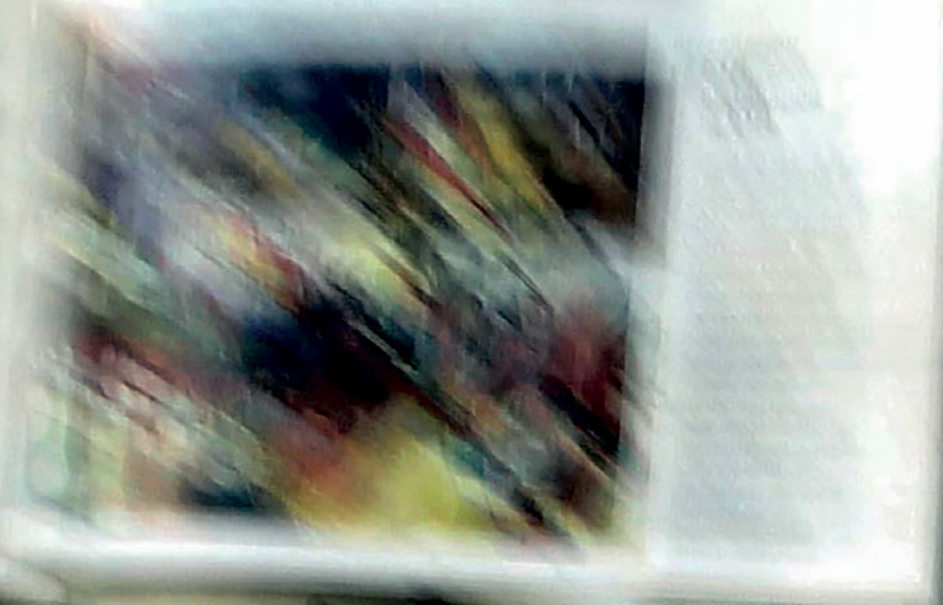
2003

Protesta jendetsuak Irakeko gerraren aurka: "Gerrari ez" leloak belaunaldiak batu eta kalea espazio politiko izatera bueltatzen da.

2004-2005

Berdintasunezko ezkontza eta Genero Indarkeriaren Legea onartzea: Espainia nazioarteko erreferente bihurtu zen eskubide zibiletan eta feminismo instituzionalean.

2011ko urriaren 21ean, hedapen nazionaleko egunkarien azalek, bai eta Nafarroako eta Euskal Herriko egunkariak ere, ETak indarkeriaren behin betiko amaiera iragarri zueneko titular handiekin hitz egin zuten, eta "amaiera" terminorik erabilienetako bat izan zen.

EL DIARIO VASCO

25 DE 2011. UN DIA PARA LA HISTORIA

FIN

ETA anuncia el cese definitivo de la violencia

ETA ANUNCIA EL CESE DEFINITIVO DE LA VIOLENCIA

ETA ANUNCIA EL CESE DEFINITIVO DE LA VIOLENCIA

Rodrigo Cuevas

«**Nik bizi izan nuen Espainia hori: senarra hiltzen zitzaienetik zaharrak ziruditen andreak, zapi eta doluarekin, eta karroak kalean zehar**»

Rodrigo Cuevas-ek (Oviedo, 1985) asaldatzaile folkloriko eta artista oso gisa definitzen du bere burua. Bere proposamen apurtzaileak kritikaren eta publikoaren aintzatespena ekarri dio, eta Kultura Ministerioak ematen duen Musika Garaikideen Sari Nazionalak (Premio Nacional de las Músicas Actuales) berretsi egin du. Ez du Trantsizioari lotutako oroitzapenik “gogoratzen dudan lehenengo gauza historikoa 92ko Olinpiadak dira, oso geroagokoak izan zirenak”.

Hala ere, garai horretan kokatzen dira Manual de Cortejo diskoko Rambalín abestian kontatzen diren gertaerak. Franco hil eta hilabete batzuetara Gijonen eraildako Rambal izeneko gizon homosexualari egindako omenaldia da. Nola ezagutu zenuen haren historia?

Pilar Sánchez Vicente-ren bidez ezagutu nuen. Hark *Mujeres errantes* liburua idatzi zuen, eta han agertzen zen Rambal. Orduan, esan nion: “aizu, hori nor da?”. Hark esan zidan Asturiasko Historia Sozialerako Ahozko Iturrien Artxiboan Fredesvinda Sánchez ‘La Tarabica’-ren audioak zeudela [Gijongo Cimadevilla auzoko bizilagun oso famatua], eta, hortik aurrera, ikertzen hasi nintzen. Miguel Barrero-ren *La tinta del calamar* izeneko liburu bat ere bazegoela ikusi nuen, eta hari buruz idatzitako gauza gehiago.

Zergatik erabaki zenuen hari kantu bat eskaintzea?

Uste dut, batez ere, epairik izan ez zelako, zigorrik gabe geratu zen hilketa hori. Benetako justiziarik ez zegoenez, justizia poetiko pixka bat egin behar zitzaien.

“Uste dut sare sozialek orain polarizatuago gaudela sinestarazten digutela”

Franco hil ondorengo 50 urte hauetan, zure ustez, zein izan dira aurrerapen garrantzitsuenak LGBTBI+ komunitatearentzat?

Ezkontza parekidearen legea oso une garrantzitsua izan zen niretzat, ni armairutik atera nintzen unea ere izan baitzen. Hain zuzen ere, legeari buruzko eztabaida guztia izan zen armairutik aterarazi nindue-na, eta uste dut mugarrria izan zela. 2005a baino lehen ez neukan erreferenterik, ez nuen homosexuala zen inor ezagutzen, iluntasun handia zegoen eta, hortik aurrera, argitasun handia agertu zen, baita etapa pertsonal horrekin bat egin nuelako ere.

Eta orduz geroztik, trans pertsonen presentziak eragiten ari duen iraultza guztia. Beraiei momentu zailagoa tokatzen ari zaie. 2005ean mundu guztia ados zegoela zirudien, eztabaida eta aurkakotasun handia zegoen eskuinaren aldetik, baina kalean sentsazioa beste era batekoa zela zirudien, askapeneko bezala. Hala ere, trans pertsonak oso bestelako errealitate batekin ari dira topo egiten.

Gizartea orain orduan baino polarizatuago dagoelako izan daitekeela uste duzu?

Berdintasunezko ezkontzaren legea Irakeko gerraren ondoren onartu zen justu, Aznarren gobernuarekin, jendea kaleetan zegoela. Uste dut sare sozialek sinestarazten digutela orain polarizatuago gaudela... baina tira, nik pentsatzen dut Aznar unea ere polarizazio handiko unea izan zela. Bere gobernuak azken lau urteetan gehiengo sozialak nahi zuen guztiaren aurka egin zuen. Eta horrek erantzun ugari eragin zituen kaleetan.

“Ezkontza parekidearen legea oso une garrantzitsua izan zen niretzat, ni armairutik atera nintzen unea ere izan baitzen”

Landa-eremuko bizimodua aldarrikatzen duzu, nolakoa izan zen Bartzelona edo Santiago de Compostela bezalako hirietan bizitzetik herrixka batera bizitzera pasatzeko esperientzia?

Aukerarik onena iruditzen zitzaidan, ez zen dramarik izan. Nik 1920ko hamarkadako jaun batek bezala bizi nahi nuen. Oso pozik nengoen herrixkan bizitzeko aukera izateaz, autorik gabe, oso gustura nengoen.

Nola baloratzen duzu landa-eremuaren bilakaera zure haurtzaroan Rodiezmo-n, zure amaren herrian, igarotako udetatik gaur egunera arte?

Ni txikia nintzenean, gurdiak ikus zitezkeen kalean Rodiezmon. Asko aldatu da, jada ez dago pertsona zaharrik, zaharrek gazteak dirudite. Txikia nintzenean nire herriko eliza beteta zegoen. Lehen hiru ilarak goitik behera beltzez jantzitako zapidun andrez beteta egoten ziren, 50 urterekin senarra hil eta lutoa ez zuten kentzen hil arte. Ez zuten koloretako arroparik berriro jantzen. Nik Espainia hori bizi izan nuen: senarra hiltzen zitzaientetik zaharrak ziruditen andreak, zapia eta dolua jantzita, gurdiak kalean eta, tira, jende asko, orain baino askoz jende gehiago. Herri osoan bi telefono zeuden. Orain 25 urte dituzten pertsonekin hitz egiten dudanean, agure zahar

“Arduraz jokatzera ere bada, erabakiak beste modu batzuetan har ditzakezula ikastea, ez bakarrik zure botoarekin, baita parte-hartzearekin ere”

baten istorioa kontatzen ari naizela pentsatzen dute, baina benetan ez zegoen telefonorik. Egia da ez ginela han bizi urte osoan, baina ez genuen koloretako telebistarik, ezta urrutiko agintea zuenik ere. Eta bi kanal besterik ez zeuden.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

Daudenetatik onena dela uste dut. Arduraz jokatzera ere bada, erabakiak beste modu batzuetan har ditzakezula ikastea, ez bakarrik zure botoarekin, baita parte-hartzearekin ere, batzuetan alde horretatik apur bat huts egiten baitugu. Zertarako bozkatuko dut? galdetzea bezala da. Nire kasuan, parte hartzeak indar handia ematen dit, unean bertan agortu egiten nau, baina gero indarra ematen dit. Ariketa egitea bezala da, lehen egunetan gogo gutxirekin hasten zara, baina gero hobeto sentitzen hasten zara eta zure gorputzak hobeto erantzuten dizu eta orduan indarra ematen dizu, nahiz eta nekatu eta kirola egiteko gogo gutxi izan. /•

“50 urtez aske”: frankismoarekiko jarrera sozialen kontakizuna historiarako aldarrikatzeko aukera

Ana Cabana doktorea

Historia Garaikideko irakasle titularra, Santiago de Compostelako Unibertsitatea. Espainia aske 50 urtez Batzorde Zientifiko aholkulariaren kidea

Frankismo garaiko gizarte-jarrerak aztertzeke erabilitako azterketa-ildoak gorakada handia izan du azken bi hamarkadetan. Ismael Saz eta Alberto Gómez Roda-k koordinatutako *El franquismo en Valencia (Frankismoa Valentzian)* (1999), edo Jordi Font-en *¡Arriba el campo! (Gora nekazariak!)* (2001) lanak eman zion hasiera historia egiteko beste modu bati, gizarte-jarreretan arreta jartzen zuenari. Monografiatan eta artikulu akademikoetan jarraitu da joera hori, Estatuko geografiaren zati handi bat estali arte. Osatutako corpusak aukera ematen du xehetasunez azaltzeko bai frankismoak adostasuna sortzeko prozesuak eta denboran izan duen bilakaera, bai erresistentziako hainbat jarduera, zeintzuen bidez biztanleria bere menderakuntza arintzen saiatu baitzen, erregimenaren neurri edo jokabideekiko desadostasuna edo conforme ez zegoela erakutsiz. Portaera heterogeneoak ere sartu dira ikerketa berrienen orbitan, eta haien sailkapena da argia, jarrera lausoak konbinatzen eta gainjartzen baitituzte.

Gizarte-jarrerren definizioa diktaduraren diskurtso ofizialaren eraginpean egon zen luzaroan. Diskurtso horrek gehiengoaren gizarte-adostasunaren ideia erreproduzitzen zuen, pitzadurarik gabekoa, gutxi batzuen oposizio politikoak bakarrik asaldatu zuena. Kontakizun horrek diktadura indarrean egon zen bitartean errotzeko zuen gaitasuna ez ezik, ondorengo erresilientzia ere erakutsi zuen, hortik etorri baitziren trantsizioan eta geroago memoria kolektiboa markatu zuten leku komunak, “frankismo soziologikoak” erakusten duen bezala. Baina historiografiak ikaragarri korapilatu du irudi hori eta topikoak gezurtatu ditu, eta hori lortu du izaera desberdineko iturriekin lan eginez eta diktadurak markatutako botere-egituren barruan herritarrek eguneroko bizitza garatzeko izan zituzten era askotarikoak aztertuz. Ildo horretan, nabarmena izan da behetik egindako azterketen ekarpena, hau da, gizarte osoaren zereginari protagonismoa ematen diotenak, eta ez bakarrik eliteei eta agintariei, demokraziarako trantsizioaren etapari buruzko azterketa garaikideenekin gertatu den bezala.

Herritarren bizi-esperientzia anitzen ikerketak eskaintzen duen argazkian, frankismoak izan zuen onarpen sozial ukaezina ageri da, ezinbestekoa ia lau hamarkadatan hura finkatu eta mantentzeko —horrela gertatu ohi da iraupen luzeko diktadura-erregimenetan—, eta baldintzatzaileekiko zeharkakoa,

“Herritarren bizi-esperientzia anitzen ikerketak eskaintzen duen argazkian, frankismoak izan zuen onarpen sozial ukaezina ageri da, ezinbestekoa ia lau hamarkadatan hura finkatu eta mantentzeko”

hala nola gizarte-klasearekiko, generoarekiko eta bizilekuarekiko. *Statu quo*-a onartzean datza, eta horren arrazoiak askotarikoak dira, eta dosi desberdinetan konbinatzen dira. Aipatu behar da, noski, diktadura hasieratik bukaeraraino ezaugarritu zuen indarkeriaren hedatze etengabearen ondoriozko beldurra. Baina, 2013an argitaratutako “No solo miedo” liburu kolektiboaren izenburuak dioen bezala —gai horren azterketako autorerik zorrotzenetako batzuek koordinatua (Miguel Ángel del Arco, Carlos Fuertes, Claudio Hernández eta Jorge Marco)—, “beldurrak bakarrik ez” ditu azaltzen onespene-jarrerak. Kontuan hartu behar da, halaber, erregimenaren balioak eta kontsignak neurri handiagoan edo txikiagoan onartu egin zirela, balio eta kontsigna horiek garaietara egokitzen jakin baitzituzten, eta erabilitako hizkera haiei komeni zitzaien modura modulatu baitzuten (gerra zibilean lortutako garaipenak emandako jatorrizko legitimitateak gauzatzera, aurrerapen ekonomikoaren ideian, modernitatearen diskurtsoan eta ordena-ideal jakin batean oinarrituta, adibidez). Eta, era berean, identifikazioaren edo ezarritako politiken eta frankismoak abiarazi zituen baliabideen kudeaketa bereziaren formulen onuradun bihurtzeko asmoaren eragina kontuan hartzekoa da. Hori aztertu da, adibidez, politika autarkikoari eta merkatu beltzari (estraperlo edo bizirapen-merkatu handia) edo gizarte-ekintzari (diru-laguntzak, etxebizitzak,

aisialdi-eskaintza, osasun-arreta, etab.) buruzko ikerketetan, bi kasu aipatzearen. Bi horietan arreta historiografiko berezia jarri da “masen erakarpena” azaltzeko garaian, Carme Molinero-k 2005ean argitaratutako “La captación de masas” lanean garatutako ideiarekin bat eginez.

Onespena oinarri zituen arrazoiak aztertzearekin batera, historiografiak frogatu du erresistentziaren hainbat eta hainbat erakusgarriekin batera bizi zela, eta erresistentzia horien bidez saiatu zen biztanleria autonomia pertsonaleko edo eskatutako mendetasunarekiko urruntasun-espazio bat defendatzen. Desobediencia nabarmenak, protestak, erresistentziak, nahi gabeko pasibotasunak edo delituak erregistratu egin ziren adostasuna eta bake soziala besterik saldu ez zuen erregimen baten dokumentazio ofizialean, baina errepresio- eta kontrol-mekanismoez baliatu zen, eta mekanismo horiek berri eta egokitu egin zituen, erresistentzia haiek desaktibatu eta haiei aurre egiteko, eta, hala, ematen zieten garrantziaren partaide egin gintuzten. Dokumentazioan eta ahozko iturrian jaso dira erregimenak iragarritako adostasun horretara iristen ez diren hainbat jokabide, unean uneko desakordiotik hasi eta protesta irekiraino doazenak, eta behartu egin dute guztiz antzekotzat eta/edo pasibotzat jotzen zen gehiengo horren eguneroko bizitzarekiko begirada berritzera.

Eta historiografia-berrikuntza horrek guztiak gobernu- eta domeinu-politikak, -erakundeak, -agintariak eta -jardunbideak aztertzea bultzatu du, jarrerak maila ororen sortzaile diren aldetik; eta, aldi berean, kontzeptu berriekin jardutea ekarri du. Egokitzea, urratzea, moldatzea edo axolagabekeria dira horietako batzuk, elkarrekin konbinatuak eta batzuetan nabardurekin (adostasun pasiboa, adostasun aktiboa, erresistentzia sinbolikoa, etab.), biztanleriaren esperientzia partikular eta kolektiboei eta boterearekin duten harremanari zentzua ematen saiatzen direnak. Nozio horiek, eztabaida aberatsa sortzen dutenak, diskurtso frankistatik jasotako kategoriak ordezkatu dituzte, gizarte-jarrerak mugitzen ziren gris-eskala oso bat zegoela agerian uzteko eta iraulgarri eta konplexuak zirela azpimarratzeko: inoiz ez finkoak, mugiezina eta dikotomikoak.

Gizarte-historiaren eremu horretan egindako ikerketek Europako beste historiografia batzuek lortutako antzeko ondorioak lortu dituzte. Gerra arteko garaian askatasunik ezak definitutako erregimenetako gizarte-jarrerak aztertzen jardun zuten, eta, horregatik, ibilbide luzea egin zuten eztabaidak sortu, teoriak eraiki, lehen mailako iturriak sartu eta hainbat metodologia probatzeko garaian. Zalantzarik gabe, nazismoari eta faxismoari buruzko lanak izan dira espainiar historiografian eragin handiena izan dutenak, eta gogoetarako akuilu nagusi gisa, zein konparaziorako marko gisa balio izan dute. Historiografia haietan bezala, espainiarrak ere mikro analisiari, tokiko ikuspegiari eta menpeko norbanakoari eman die lehentasuna subjektu historiko gisa. Duela gutxi arte, ikasketa-eremu horren ezaugarri bat zen interes

“Gizarte-jarreraren azterketan arreta jartzeak diktadurapean bizi izan zen gizartea hobeto ezagutzeko irrika adierazten du.”
Gizarte osoa aztertu da, eta horregatik izan du interes handia historiografiaren marjinetan bizi ohi diren gizarte-taldeen eta -agregatuen, mendekoen, jarrerak ezagutzera”

handiagoa egon dela lehen frankismoko jarreraren azterketan; horren adibide gisa, Óscar J. Rodríguez Barreira-ren *Migas con miedo*, ; Claudio Hernández-en *Granada azul*, ; edo nik sortutako *La derrota de lo épico*; 2008an, 2011n eta 2013an argitaratutako lanak, hurrenez hurren. Badirudi joera horri buelta ematen ari zaiola bizkor, eta garaia osotasunaren azterketa beren gain hartzen duten ikerketek aurrera egin dute; adibide gisa, 2020an argitaratutako Gloria Román-en *Franquismo en carne y hueso (Frankismoa hezur-haragitan)* aipa daiteke. Historialari garaikideen belaunaldi gazteagoak frankismoaren azken hamarkadak XIX. mendeko edozein garai bezain aspaldikoak direla sentitzea; kontsultarako ezarritako denbora igaro ez delako lehen betoa jarritako iturri artxibistikoak eskuratzeko aukera; norberak igaro gabeko denboraldiak irekitzeko irrika, edo iraganera begira galdera berriak sortu dituen demokraziarako trantsizio-prozesuari buruzko eztabaida politikoa eta sozial bizi dira azterketak hirurogei eta hirurogeita hamarrek hamarkadetara bideratzearen arrazoietako batzuk.

Gizarte-jarreraren azterketan arreta jartzeak diktadurapean bizi izan zen gizartea hobeto ezagutzeko irrika adierazten du. Gizarte osoa aztertu da, eta horregatik izan du interes handia historiografiaren marjinetan bizi ohi diren gizarte-taldeen eta -agregatuen, mendekoen, jarrerak ezagutzera. Ahalegin horri esker, emakumeak, landa-komunitateak eta antzeko kolektiboak integratu ahal izan dira kontakizunean, baita bien arteko bidegurutzean dauden landa-eremuko emakumeak ere. Eta hori ez da nolana hiko; aitzitik, eredu garria da. Emakumeak edo antzeko agregatuak lehen mailako subjektu historiko gisa onartzeak aukera eman du haien agentzia, esparru politiko jakin batean erabakiak hartzeko gaitasuna eta kontakizun historikoan konpartsa hutsak izatera kondentzen ez jarraitzeko gaitasuna aldarrikatzeko. Zenbait ikerketek, dagoeneko aipatutakoak batzuk, beste batzuk generoaren ikuspegiak berariaz pentatuak, besteak beste, Irene Murillo-ren *En defensa de mi hogar y mi pan (Nire etxe eta ogiaren defentsan)* (2013), egiaztatu dute diktaduran erresistentziako eta protesta sozialeko ekitaldietan izan zuten protagonismoa. Demokraziarako trantsizioan izan zuten funtzioa duela ez asko hasi da aztertzen, eta, beraz, oraindik ez dute lortu beste kolektibo batzuek egindako beste gizarte-mobilizazio batzuen oihartzuna oroimena berreskuratzeko prozesuetan, azken horiek hiriko eremura eta politizazio formalagorantz bideratuta baitaude. Baina ez litzateke ahaztu behar, frankismoaren amaiera eta demokraziarako trantsizioa zentzuz ulertzeko, mendeko gizarte-kolektibo guztiek birjabetze-estrategiak erabili zituztela, eta horrek haien gaitasuna frogatzen duela. Batzuetan, gaitasun horrek eurek espero zutena onartzera eraman zituen eta erregimenaren egiturak indartu zituzten, eta beste batzuetan, euren egoera boterearekin negoziatu zuten erreklamazio eta protesten bidez euren desadostasuna agerian utziz. / •

Demokraziak mugimendu feminista sendotzen du,
eta mugarri historikoak lortzen ditu.

Elisa Arguilé-ren ilustrazioa

EL DIVORCIO
ES UN
DERECHO

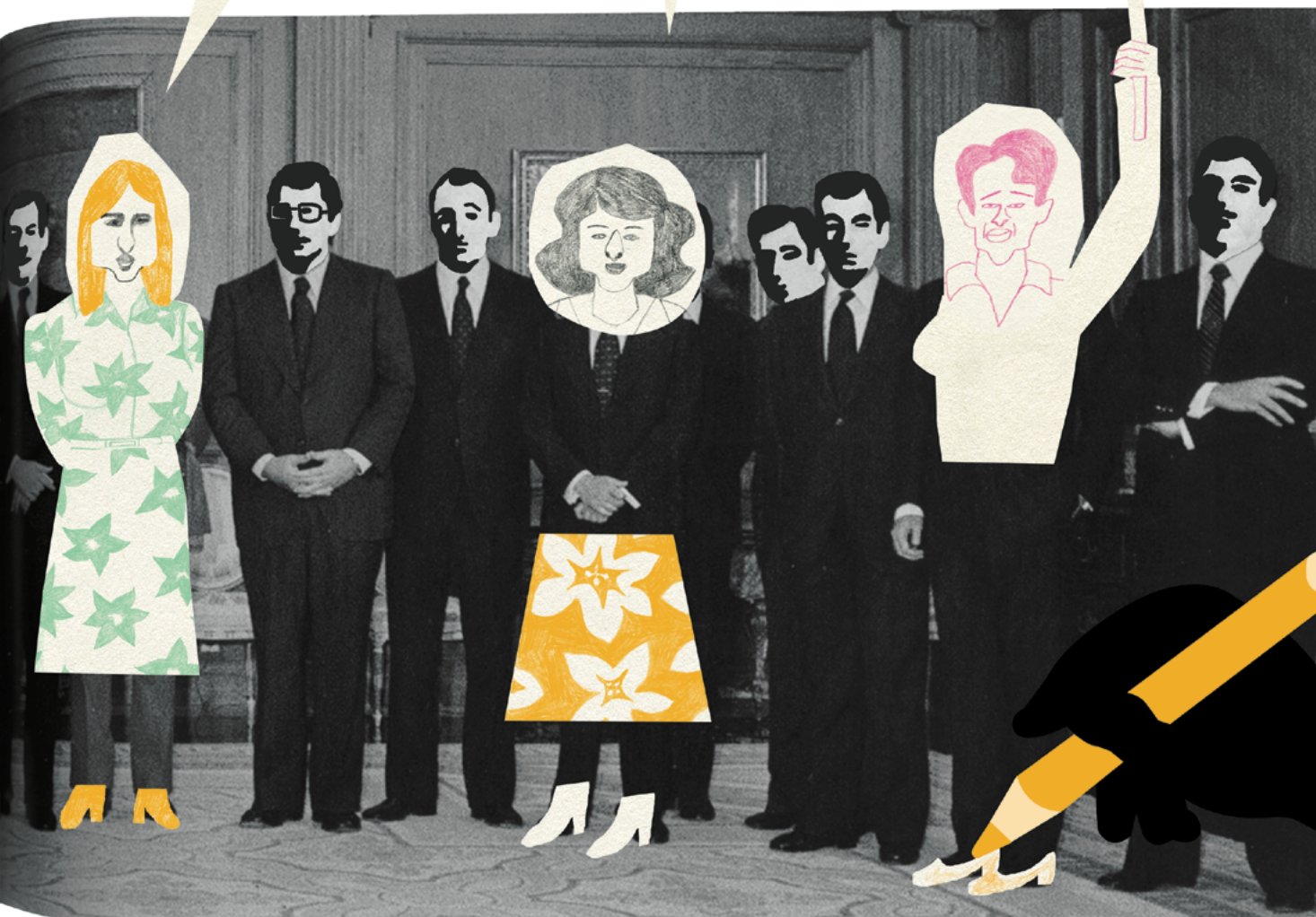

ASÍ, SÍ.
ESTO YA ES
OTRA COSA.

POR UNA LEY
DE PARIDAD

NOSOTRAS
DECIDIMOS
ABORTO
LIBRE!

¡IGUALDAD!

2007

Memoria Historikoaren Legea onestea: frankismoaren biktimei aitortpena egiteko lehen esparru integrala, hainbat hamarkadatak neurri partzialen ondoren.

2008

Los girasoles ciegos: Diktaduraren oroimena zineman eta literatura instituzionalean sartzen da.

2010

Berdintasun eraginkorraren legea: parekidetasunaren sustapena eta feminismo instituzionala.

2008

Finantzen eta higiezin krisiak eztanda egin zuen: gazteen langabezia, etxegabetzeak eta belaunaldien arteko haustura.

2010

Lan-erreforma: enpleguaren malgutzea eta egiturazko prekarietatea.

2006-2015: Krisia, erantzuna eta politizazioa behetik

Sendotze demokratikoko hamarkada zirudienak eztanda egin zuen hainbat frontetan. 2008ko ekonomia-krisi globalak Espainiako ongizate-ereduaren ziurtasunak desegin zituen, eta agerian utzi zituen gurasoak baino hobeto bizitzeko diskurtsoan sozializatutako belaunaldi baten egiturazko baldintzatzaileak. Gorputz gazteak, prekarizatuak eta etorkizunik gabeak, ustekabeko eragile politiko bihurtu ziren.

Horrela, suminduraren kultura berri bat azaleratzen da, eskubide materialak ez ezik, bestelako demokrazia ere eskatzen duena. Paraleloan, feminismo interseksionalerako eta memoria periferikoetarako biraketa kulturala gertatzen da, Trantsizioaren kontakizun zentralizatuak zalantzan jartzen dituena. 2007an Memoria Historikoaren Legea onartu zen, frankismoaren biktimen aitortzan jauzi kualitatiboa irudikatzen duena, nahiz eta ezin den ulertu aldez aurreko legedi zatikaturik gabe. Kalea berriro ere protagonista da, ez nostalgia gisa, baizik eta birjabetze politikorako espazio gisa: M15etik hasi eta herritarren mareak arte, murrizketen aurkako protestak eta indar politiko berrien azaleratzea tarteko. Espainia herrialde anitza eta askotariko gisa finkatzen da arlo kultural, sozial eta politikoan. Berrikaskuntza kolektiboko hamarkada bat da, non instituzioei egiten zaien kritikak komunitate eta justiziaren bilaketa afektiboarekin batera bizi diren.

2011

ETAk indarkeriaren behin betiko amaiera iragarri zuen.

2012

Herritarren mareak: hezkuntza, osasuna, etxebizitza, Espainia hustua... protesta zatikatu egiten da, baina bere horretan dirau.

2013

Podemos jaio zen: haserreak alderdi politiko itxura hartu zuen.

2015

Protesten eta indar politiko berrien zikloa sendotzea: alderdibitasuna hausten da eta sistema politikoa birmoldatzen da.

2011

M15ek plazak eta komunikabideak hartzen ditu: "Ez gaituzte ordezkatzeko" belaunaldiaren oihua.

2011-2015

Musika urbanoaren boom-a (Kase.O, C. Tangana, Mala Rodríguez...): auzoaren eta desioaren narratiba berriak.

2014

Juan Carlos I.aren abdikazioa: ziklo sinboliko berri bat hasi zen monarkian.

Emilio Doménech

«Uste dut funtsezkoa dela nondik gatozen ondo azaltzea, berriro zulo berean ez sartzeko»

Nanísimo izenez ezagunagoa den Emilio Doménech (Alcoi, 1990) kazetariaren ibilbide profesionala sare sozialetan eta plataformetan izan duen jardunari estuki lotuta egon da. Estilo eskuragarri eta zuzenari esker finkatu da eremu horietan: “Interneteko eta Twitterreko foroekin hasi nintzen konturatzen ideien trukeak liluratzen ninduela eta normala egiten zitzaidala gaurkotasuneko gai konplexuak hartzea audientzia handiagoei azaltzen saiatzeko”.

Zuk Bostongo Unibertsitatean ikasi zenuen eta urte batzuk eman zenituen Estatu Batuetatik informatzen. Zer harritu zintuen gehien Estatu Batuetako gizartetik, herrialdera iritsi zinenean?

Bere hermetismoa. Oso zaila da estatubatuar baten lagun egitea, batez ere zurien lagun. Hori diot, hispanoekin oso ondo moldatzea lortu bainuen, haiekin kulturalki gehiago partekatzen dugulako. Baina estatubatuar zuriei beti ikusi diet gainditzeko zaila den azakeria eta indibidualismo geruza bat. Hirugarren urtean itxaropena guztiz galdu eta ez nintzen gehiago ahalegindu.

Eman dituzun albiste guztien artean bat aukeratu beharko bazenu, zein izango litzateke?

Joe Bidenen garaipena 2020an. Egia da Estatu Batuetako haustura soziopolitikoak hor jarraitzen duela, eta are gehiago Trumpek 2024an lortutako garaipenarekin, baina gutxienez gezurraren, belduraren eta erakundeekiko mesfidantzaren bidez politika egiteko moduari amaiera eman zitzaion, aldi

“Alderdi politikoez babestutako polarizazio ideologikoaren ondorioz, “beste alderdiaren” bitartekoez mesfidati izatea arau bihurtu da”

baterako. Maila pertsonalean, hauteskunde-egun haiek mugarri izan ziren nire ibilbide profesionalan eta kazetaritza egiteko nire moduan, eta, nolabait, hura baliozkotu egin zuten.

Zure belaunaldiko jende asko ez da fidatzen komunikabide tradizionalaz. Zer dela eta?

Badira hainbat joera eragina izan dutenak eta elkar elikatzen dutenak. Alderdi politikoez babestutako polarizazio ideologikoaren ondorioz, “beste alderdiaren” bitartekoez mesfidati izatea arau bihurtu da. Nirekin bat ez datozenak etsaia dira, eta kito. Era berean, komunikabideak polarizazio-olatura igo dira, horrek eman baitie ikus-entzule eta diru-sarrera gehien (erakundeen eta korporazioen finantziazioa, noski). Kazetariak, aurpegi ikusgaiena dutenak, audientziak gizakiekin enpatizatzea lortzen dute, eta horiek dira komunikabideak gorpuzten dituztenak. Baina haien alde apustu ez egiteak eragin du komunikabideak beren onuran soilik interesatutako enpresa bihurtzea. Eliteko beste jokalaria bat bilakatu dira. Eta *heavy*-a da kazetaritza-lanbidea hain prekariora denean hori gertatzea.

“Sinestezina

da 50 urtetan

planetako

gizarterik

inklusiboenetako

bat bihurtu

izana, hainbeste

jenderentzat

hainbeste

eskubide lortuta”

Zure ustez, zer egin beharko lukete komunikabideek publiko gaztea erakartzeko?

Lehenik, fokua bere kazetarien izenetan gehiago jartzea. Bigarrena, zarata informatiboarekin obsesionatzeari uztea. Hirugarrena, plataforma berrietara iristea eta edukia lengoia berrietan egitea. Eta laugarrena, jende gaztea kontratatzea eta erabakitze-ko ahalmena ematea. Gazteak ez badaude erredakzio mahaian, ez badaude mahai exekutiboan eta haien ahotsak kontuan hartzen ez badira, ez dute publiko gaztea erakarriko.

Kazetaritzak Espainian azken 50 urteetan eman diren aurrerapen sozial eta politikoetan funtzio garrantzitsua izan duela uste duzu?

Zalantzarik gabe, erabakigarria izan da azken hamarkadetako gertaera askotan, terrorismoa bezalako gai zailen estaldura oso konplexutik hasi eta ustelkeria-sare zitalak agerrarazteraino. Baina, era berean, uste dut oso funtzio problematikoa jokatzen ari dela orain, onenei gutxi ordainduz eta gure gizarteko zati-keta elikatuz. Sekula ez dut ikusi hainbeste utzikeria eta gorroto pilatuta nire inguruan. Eta uste dut hor badugula erruaren zati bat.

“Gazteak ez badaude erredakzio mahaian, ez badaude mahai exekutiboan eta haien ahotsak kontuan hartzen ez badira, komunikabideek ez dute publiko gaztea erakarriko”

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzeko?

Sinestezina da 50 urtetan planetako gizarterik inklusiboenetako bat bihurtu izana, hainbeste jenderentzat hainbeste eskubide lortuta. Baina dena alderatu behar da. Eta uste dut funtsezkoa dela nondik gaitozen ondo azaltzea; gure herrialdeko bloke politikoaren artean zeuden hausturetan eta distantzietan sakontzea, berriro zulo berean ez sartzeko.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

Askok, nik bezala, azken mendean esan dutena errepikatzeke arriskuarekin diot: “Demokrazia da gobernu modurik txarrena, noizean behin probatu diren beste modu horiek guztiak izan ezik”. /•

“Gora nekazariak” aldarritik demokraziaren aldeko borrokara. Baserri mundua eta herriak frankismoan

Miguel Ángel del Arco doktorea
Historia Garaikideko katedraduna. Granadako
Unibertsitatea. Espainia aske 50 urtez Batzorde
Zientifiko aholkulariaren kidea

Paradoxikoa da: historialariak Gerra Zibilean Francoren aldekoen propaganda aztertzen duenean, gaur egun bitxia iruditu daitekeen oihu batekin egiten du topo: “Gora nekazariak!”. Izan ere, matxinoen propagandak, hiriaren eta landaren arteko borroka gisa irudikatu zuen gerra. Haientzat, landa-eremuak Espainiaren “bertute espiritualen arrastoa” kondentsatzen zuen, Falange Española Tradicionalista eta JONSen 26 puntuek baieztatzen zuten. Bertan zeuden “benetako Espainiaren” bertuteak, gizon katoliko, sendo eta indartsuekin identifikatutako nekazariak irudikatuak, ameslariak, lurra gogorra izan arren, soroak goldatu eta Errekonkistaren garaietatik Espainia bere etsaiengandik salbatu eta Inperioa eraikitzeko borrokatu zutenak. Haien aurrean hiriak zeuden, non espainiar nazioaz kanpoko guztia bizi zen: liberalismoa, demokrazia, masoneria eta komunismoa.

Propaganda horrek, italiar faxismoaren eta alemaniar nazismoaren eraginez, bat egiten zuen estatu-kolpea babestu eta II. Errepublikaren aurka borrokatu zuten zenbait gizarte-talderekin: lur-jabe handiak, baina baita jabe ertain eta txikiak eta maizterrak ere; guztiak giltzarri izan ziren demokraziaren eraispenean eta frankismoaren gorakadan.

Berrogeigarren hamarkada iritsi ziren, “gosearen urteak” izenez ere ezagunak: geldialdi ekonomikoko garaia, baita gosetearena ere. Hala ere, gerraostea ez zen, halaberharrez, garai txarra izan ez landa-eremuarentzat, ez eta frankismoaren kide ziren nekazariarentzat ere: garai horretan, lantzen zituzten produktuak eskuratu ahal izan zituzten, eta, gainera, prezio astronomikoetan saldu merkatu beltzean (gariaren eta olioaren prezioa zazpi eta lau aldiz biderkatu zen, hurrenez hurren, “Estatu Berriak” ezarritako prezio ofizialarekin alderatuta). Errepublikanoen nekazal erreforma proiektuak lurperatzea ere lortu zuten, lurren banaketa sustatzen zutenak, eta beren ustiategiak oso errentagarri bihurtu zituzten miseriako soldatakin inposatzea. Bitartean, jurnalariek edo nekazariak, tradizionalki errepublikanismoarekin edo ideologia iraultzaileekin lotuta zeudenek, porrota jasan zuten: indarkeria ez ezik, gosea, soldata eskasak eta arrazoi politikoengatik lanetik kanporatuak izatearen zigorra ere jasan zuten.

Berrogeita hamarreko hamarkadan, protesta batzuek eta nazioarteko presioak inguratuta, frankismoak bertan behera utzi zuen porrot egindako nekazaritza-politika autarkikoa. Rafael Cavestany-k, 1951tik Nekazaritza ministro zenak, argi adierazi zuen: “nekazaritza gehiago eta nekazari gutxiago”. Landa-eremua modernizatu beharra zegoen: makineria sartu, ureztaketa handitu eta produktzioa biziagotu ongarri eta pestiziden bidez. Espainiako landa eta herrien historia betiko aldatu zen.

Landa-emigrazioa areagotu egin zen hamarkada horretatik aurrera, eta goia jo zuen hirurogeiko hamarkadaren hasieran. Landa-eremuan ez zegoen lanik. Lehenengo gizonek emigratu zuten, gero emakumeek eta familia osoek, landa-ingurunea utzi eta hirietara edo atzerrira joaten baitziren, mantenu eta bizitza hobe baten bila. Berrogeiko hamarkadan migrazio horiek eragotzi ondoren, orain,

frankismoak sustatu egiten zituen, mundu hura betiko desagertzen ari zela jakitun, baina baita Frantziatik, Alemaniatik edo Suitzatik jasotako diru-bidalketek ekartzen zuten onura ekonomikoaz ere.

Landa-eremuak aurpegia aldatu zuen. Jendez husten hasi zen. Nekazaritza-gizarte tradizionala amaitzen ari zen. Hiri-mundua modernitatearekin, bizi-kalitatearen hobekuntzarekin, kontsumoarekin, aurrerapenarekin lotu zen. Hori gertatzen zen bitartean, herri batzuk abandonatuta geratzen ziren, baita erabat hutsik ere, gaurdaino irauten duen arazo bat iragarritz: herri mamuak. Beste batzuek, nahiz eta oraindik jendea bizi, aurrera egiteko aukerak murriztuta ikusten zituzten, pixkanaka hiriko bizimodua eta kultura bereganatuz.

“Landa-eremuak aurpegia aldatu zuen. Jendez husten hasi zen. Nekazaritza-gizarte tradizionalaren amaiera hurbil zegoen”

Frankismoaren amaieran, nekazaritzak gero eta errentagarritasun gutxiago zuen. Nekazariak enpresariak ziren nekazariak baino gehiago, eta merkatuko prezioen menpe zeuden erabat: traktoreak, gasolina, ongarriak edo fitosanitarioak erosteko. Bere produktuen prezioek, ordea, behera egiten zuten.

Franco hil zenean, inork gutxi gogoratzen zuen “Gora nekazariak!” oihua. Landa-paisaiak, herriek eta bertako jendeak zerikusi gutxi zuten iraganarekin. Dena ahanzturan utzia zen, erregimenaren propaganda berriak turismoa eta hiri-modernitate goraipatzen zituen bitartean. Zerbaitetan bai irabazi zuen frankismoak: jada inork ez zuen eskatzen lurra banatzea errepublikaren garaian bezala, inork ez zituelako nahi; garrantzitsuena orain nekazaritzako produktuen prezioak ziren. Mundua aldatu egin zen, eta Espainia ere bai. Jurnalari zaharrak hirietara joanak ziren. Hala ere, baserri munduan ere kultura demokratiko bat berreraiki zen eta, frankismoaren azken egunetatik Trantsiziara arte, askatasun gehiago, eskubide gehiago, zerbitzu gehiago, demokrazia gehiago eskatzen zuten mobilizazio sozialak gertatu ziren. Atzean geratzen ziren lurren jabe ziren nekazariak Errepublikaren kontra eta Francoren alde mobilizatzen ziren garaiak. Herrietan ere askatasun-korronte bat sortu zen, politika frankistekiko atsekabeak eta demokrazia posible zelako usteak elikatua.

Gaur egun, Franco hil eta berrogeita hamar urtera, espainiar landa-eremuaren historia gogoratzea komeni da, diktadurapean betiko aldatu baitzen hura. Pertsona askok beren etxeak utzi eta hirietara joan behar izan zuten, etorkizun hobe baten bila. Iraun zutenek sakonki aldatu zuten lurrarekin, abeltzaintzarekin eta naturarekin zuten harremana. Lehenengo mundua aldatu eta betiko galdu zen. Hala ere, herri eta hiribildu haietatik ere askatasun-nahiak eta Espainia demokratiko baten nahiak sortu ziren. Iragina ezagutzea eta demokraziaren alde egiten jarraitzea izan daiteke horiei aurre egiteko bidea. /•

Joe Crepúsculo

«Hitz egitea arriskutsua zen historia batetik gatoz, eta hori ahaztea atzerakadari atea irekitzeko modu bat da»

Joel Iriarte (Sant Joan Despí, 1981) demokraziak sustraiak atera berri zituenean jaio zen. Urte batzuk geroago Joe Crepúsculo izenarekin artista bihurtuko zen haur hari gurasoek lagundu zioten Demokraziarako Trantsizioaren aldia eraikitzen bere oroitzapenetan “garai hartatik gordetzen dudana haiengandik iragazita iritsi zait: haien kontakizunak, isiluneak, izan zenaz hitz egiten zuteneko begiradak. Batzuetan pentsatzen dut zerbait gogoratzen dudala, han egon izan banintz bezala... baina ez”.

Nola bizi izan zituen zure familiak Espainian gertatzen ari ziren aldaketak?

Gurasoek kontatu zidaten nola bizi izan zuten Tejeroren kolpe saiakera, nire ama nirekin haurdun zegoela eta herrialdea arnasari eutsiz. Horretaz ez daukat memoriarik, mundura ekarri nindutenen hitzak baino ez. Nire haurtzarora, egia esan, laurogeita hamarren hamarkadako izan zen, gauzek egonkorragoak, finkatuagoak ziruditenen. Orduan ez zen trantsizioez hainbeste hitz egiten, ohiturez baizik. Bizi izan ez nuena heredatu egin nuen, eta urteen poderioz, ikasi.

Zerk bultzatu zintuen Filosofia ikastera?. Zure ustez, nola eragin du filosofia zure ibilbide artistikoan?

Filosofia, garai batean kontrakoa uste banuen ere, funtsezkoa da nire musikan. Ez du bakarrik zentzuz inguratzeko, baizik eta ikuspegi bat eraikitzeko tresnak eman dizkit, kantu bakoitza leku sakonago batetik sostengatzeko. Soinua egituratzen duen aldamiio ikusezina da. Zalantza egin, sortu eta esateko behar dudana oinarria.

“Itxuraz dena eta benetan dena bereizten jakitea. Hori funtsezkoa da sentimenduak nahasten diren eta emozioak egia gisa saltzen diren garaian”

Esan duzu filosofia “komenigarria izan daitekeela inguruan duguna hobeto hausnartu eta ulertzeko”. Uste duzu tresna erabilgarria izan daitekeela bizi dugun polarizazio handiko une honetan?

Erabat. Filosofiak ematen dizun superbote handietako bat da ideia bat izan, argi garatu eta, batez ere, kontzeptuak bereizteko gaitasuna. Itxuraz dena eta benetan dena bereizten jakitea. Hori funtsezkoa da sentimenduak baieztapenekin nahasten diren eta emozioak egia gisa saltzen diren garaian. Ez dago erageltasunaren kontrako antidoto hoberik arrazoi kolpe on bat baino.

Gaur egungo gazteek zure garaikoek baino kontzientzia politiko eta sozial handiagoa dutela uste duzu?

Ez nago ziur. Ez zait inoiz gustatu lehengo gazteak oraingoak baino hobek zirelako ideia hori. Uste dut oso garai desberdinez ari garela; digitalizazioak dena aldatu du, eta ia espezie desberdinez ari gara dirudi. Hala ere, beti dago kontzientzia bat, irrika politiko bat. Gazteek, edozein garaitan, badituzte borrokatzeko arazoak. Aldatzen dena da borrokarako grina hori norantz bideratzen den, eta askotan gizar-tea bera da norabide hori kulturaren bidez erabakitzen duena.

Nork edo nortzuk hartzen dituzu zure bizitzako erreferentzetat? Zergatik?

Maita dut Benito Perez Galdosen literatura, baina ez dakit bizitzako erreferente gisa hartuko nukeen. Azkenean, norberak hobeto egin dezakeen moduan bizi behar du. Spinozak *conatus*-a biziraupenerako berezko bulkada gisa aipatzen zuen. Ez dut uste dena horretara murrizten denik, baina bai uste dut bada-goela biziraute hutsaren eta norbera izatera iristearren arteko tarteko puntu bat.

Zure ustez, musikak eta kulturak zeresan handia izan dute azken 50 urteetako aurrerapen sozial eta politikoetan?

Baietz pentsatu nahiko nuke. Gero eta gehiago sinesten dut hori atzera begiratzen dudanean orainaldira begiratzen dudanean baino. Agian adinaren kontua izango da, edo agian ez. Kezkatzen nauena da kultura gizartetik bereizten aritzearen sententzia, jada bere ondoan ibiliko ez balitz bezala, bultzatu edo interpelatu ere egingo ez balu bezala. Izaki autonomo bihurtu balitz bezala, bere kasa dabilen munstro alderraia, nahi duena egiten, inori begiratu gabe.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzkoa?

Beldurrik gabe ados ez egoteko gaitasun hutsa, esango nuke. Iritzi bat adierazteko aukera, horrek isiltasunera, erbestera edo zigorrera kondenatu gabe. Ez da gutxi. Hitz egitea arriskutsua zen historia batetik gatoz, eta hori ahaztea atzerakadari atea irekitzeko modu bat da. Gazteek uler dezatela demokrazia ez dela soilik lau urtean behin bozkatzea, baizik eta duintasunez bizi ahal izatea, errepresaliarik gabe iritzia ematea eta norberak pentsatzen duena ezkatatu beharrik ez izatea. Hori, gutxienez, mantendu egin behar da. Eta transmititu.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, "herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria" baieztatzean. Ados zaude baieztatzen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

Ados nago, ñabardurekin bada ere. Herriaren borondatea agintearen oinarria izateak erantzukizun izugarria dakar, bai gobernatzen dutenen aldetik, bai haiek aukeratzeko dituztenen aldetik. Demokrazia ez da perfektua, baina justizia kolektiboaren ideia gehien hurbiltzen den sistema izaten jarraitzen du. Norbere burua zuzentzeko, egokitzeko, zalantzan jartzeko aukera ematen du. Bere indarra ez dago ereduaren garbitasunean, entzuteko eta zuzentzeko duen gaitasunean baizik. Garrantzitsua ez da bakarrik bozkatzea, baizik eta benetako tresnak egotea herritarrek parte hartu, fiskalizatu eta eraiki ahal izateko. Zerbait hobea asmatzen ez dugun bitartean, daukagun aukerarik gizatiarrena izaten jarraitzen du. /•

Langile-mugimendua funtsezko eragilea da Espainiako demokraziaren garapenean.

Candela Sierra-ren
ilustrazioa

2017

Kataluniako krisia: U-1eko erreferenduma, poliziaren errepresioa eta konstituzio-esparruaren haustura.

2018

ETA desagitea.

2019-2024

Trap kultura eta reggetoia gaztelaniaz (Rosalía, Bad Gyal, C. Tangana, Kefta Boyz, Kid Keo): hiri eta kale estetika herrikoia, dirua, gorputza eta nahia. Une berean, folk musika berritza (Rodrigo Cuevas, Tanxugueiras).

2021-2025

M-8a eta feminismo intersektionala gizarte-mobilizazioaren eragile nagusi gisa.

2018

Zentsura-mozioa: Gobernuaren erorketa Gürtel auziaren ustelkeriagatiko epaiaren ondoren.

2020

COVID-19aren pandemia: eguneroko bizitzaren eta estatuaren eginkizunaren birdefinizioa.

2016-2025: Ordezkaritza-krisia, feminismoa eta demokraziaren birdefinizioa

Azken hamarkada honetan, krisia ez da soilik ekonomikoa edo instituzionala izan, existentziala baizik. Egonezina galdera ireki bihurtzen da: nork ordezkatzen du gaur egun? Zer esan nahi du demokrasiak Trantsizioko promesak algoritmoen, desafekzioaren eta polarizazioaren artean diluitzen direla dirudien garaian? 2017ko Kataluniako erreferendumaren ondorengo lurralde hausturak, bipartidismoaren gainbeherak, eskuin atzerakoi berrien azalera eta COVID-19aren pandemiaren zeharkako eraginak eta polarizazioaren hazkundeak komunaren formak berrirudikatzen behartzen dute. Politika instituzionalak zailtasunak erakusten ditu eskaera sozialak bideratzeko orduan; feminismoak, LGTBI+ borrokek eta memoria demokratikoaren aldeko mugimenduek, aldiz, etikoa, emozionala eta belaunaldikoa den erantzuna gauzatzen dute.

Memoria Demokratikoaren Legeak, deshobiratzeak eta Cuelgamurosen esanahi berritzeak ziklo berri bat markatzen dute iraganarekiko harremanean. M8a erritual kolektibo eta mobilizazio motor gisa finkatzen da, eta herri kultura, berriz, lis-kar sinbolikorako gune bilakatzen da: trap-aren eta auzoko estetikaren artean, TikTok eta iraganeko mamuen artean. Aldi berean, gazteriaren zati handi baten desafekzio demokratikoaren ondorioz, gero eta nahiago dituzte diskurtso populistak, batzuetan eskuin muturrari lotuta daudenak. Trantsizioa hasi eta berrogeita hamar urtera, zikloa berrirerak egiten da: itxita zirudiena berriz ere jokoan dago, eta galdera jada ez da nola iritsi garen honaino, baizik eta zer egingo dugun oinordetzan jasotakoarekin eta nola eraiki dezakezun etorkizuna elkarrekin

2022

Memoria Demokratikoaren Legea: trantsizio-justiziarako urrats berriak.

2024

IA eta demokrasiari buruzko eztabaida: Nork erabakitzen du zer den gizakia?

2024

Kataluniako prozesu independentistako auzipetuentzako amnistia legea onartzea.

2022

Francisco Francoren deshobiratzea eta Cuelgamurosen esanahi berria: sinboloen aldeko borroka.

2023

Trans Legea onartzea: eskubideak, eztabaidak eta LGTBI+ ikusgaitasuna.

2025

50 urte Trantsizioa hasi zenetik: demokrasiaren memoria kritikoa eta aldiaren balantze kolektiboa.

Jorge Javier Vázquez

«Orain, inoiz baino gehiago, demokrazia askatasunez gauzatzea ziurtatzen duten mekanismoei begira egon behar dugu»

Jorge Javier Vazquez (Badalona, 1970) pantaila txikiko aurpegi ezagunenetakoa bat da, telebistari lotutako ia 30 urteko ibilbideari esker. Beti harrotasunez aldarrikatu izan du bere jatorria. San Roc-en jaio zen, politikaz hitz egiten ez zen langile-auzo batean; “politikak arazoak zekartzala uste zen”. Hala ere, otsailaren 23ko estatu-kolpearen egunean izan zituen sentrazioak gogoratu ditu: “Ziurgabetasun eta beldur handia, gerta zitekeenagatik”.

70eko hamarkadan hazi zinen, zer pertzepzio zenuen gertatzen ari ziren aldaketei buruz?

Oso gutxi politizatutako giroan hazi nintzen, etxean eta auzoan. Ez dut gogoan inork politikaz hitz egiten zuenik, ezta herrialdean gertatzen ari zenaz ezertxo ere aipatzen zuenik ere. Gogoratzen dudana da Tejero Kongresuan sartu zen eguna eta nire aitaren kezka. Estatu kolpea irratiz jarraitu zuen, baina oso lasai joan zen ohera erregeari entzun ondoren.

Langile-familia askotan, zure belaunaldia izan zen unibertsitate-ikasketak egin zituen lehena. Nola bizi izan zen hori zure inguruan?

Unibertsitatera joan zen nire familiako lehen kidea izateaz gain, unibertsitatera joan zen San Roque auzo osoko lehen mutila izan nintzen. Eta lehenengoa ez izan ez banintzen, lehenengoetakoa. Aitak poz handiz bizi izan zuen, baina etsipen pixka batekin, berak karrera tekniko bat egitea nahi baitzuen. Bera tematuta zegoen ni medikua edo matematikaria izan nendin eta azkenean Filologia Hispanikoa egin nuen.

“Unibertsitatera joan zen nire familiako lehen kidea izateaz gain, unibertsitatera joan zen San Roque auzo osoko lehen mutila izan nintzen”

Hezkuntzaren eginkizuna ezinbestekoa da demokrazia sendotzeko. Zein dira, zure ustez, azken 50 urteotan arlo honetan eman diren aurrerapauso nagusiak?

Ezingo nuke aurrerapen bakar batez zehazki hitz egin, baina esan dezaket jende gaztea askoz ere hobeto prestatuta dagoela eta lehen guretzat oso itxita zeuden ezagutza eta mundu bat eskura dutela orain. Oro har, oso ondo prestatutako belaunaldiak ikusten ditut, nire belaunaldiko jendeak baino askoz ikuspegi irekiagoa eta anitzagoa dutenak.

Noizbait aipatu duzu haurtzaroan eta nerabezarotan zure “nortasunaren funtsezko zati bat ezkutatu egin behar zela”. Zure ustez, desberdina izango zen hurrengo hamarkadetan jaio izan bazina?

Desberdina izango zen, noski. Hori ikusten dut orain gurasoekin sexu-orientazioari buruz hitz egiten duten gazteengan. Gurasoak gazteagoak dira eta errealtatearen beste ikuspegi bat dute eta, jakina, horrek dena aldatuko zukeen nire garaian. Suposatzen dut berdin-berdin joango nintzela psikologoarengana, baina ez jendeak zuen sexu-orientazioa ez bezalakoa izateak eragiten zidan eta ezkutuan eduki behar nuen guztia konpontzeko. Niri izugarri gustatzen zait jende gaztea edozein sexu-joera lasaitasunez bizitzen ikustea. Orokorrean hitz egiten dut, etxean ezkututzen jarraitzen duten pertsonekin topo egiten duzulako beti, baina, zorionez, etxetik kanpo aurki dezakete identifikatuta sentiarazten dituzten, laguntzen dien eta haien konplize bihurtzen den jendea. Lehen hori ere bakardadean bizi genuen gehiago.

Nor edo nortzuk dira zuretzat eredu garri?

Kosta egiten zait bizi-erreferenteez hitz egitea, baina bai esan dezaket emakumeen eragin handiagoa izan dudala, emakumeen etxe batean hazi nintzelako, ama eta bi ahizparekin. Uste dut ikuspegi femeninoak, oro har, eragin didala, eta eragin didaten bi

erreferentz hitz egin beharko banu, Carmen Rigalt eta Carmen Martín Gaité lirateke. Bata kazetaria eta laguna eta bestea idazlea.

LGTBI+ komunitatearentzat esanguratsua iruditu zaizun momenturen bat aipatuko zeniguke?

Bada irmotasunez defendatu beharreko elementu bat: Harrotasun Egunaren ospakizuna. Konkista handia iruditzen zait horrelako data bat ospatu eta aldarrikatu ahal izatea. Modu publiko batean egitea, batzuetan jai giroan eta, beste batzuetan, askoz ere gehiago landutako topaketekin, hitzaldiekin eta aldarrikapenekin. Harro egoteko zerbait da, ospatzen eta aldarrikatzen jarraitzeko zerbait.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzkoa?

Askatasunen konkista, etengabe arriskuan dagoen zerbait dena; zaila da konkistatzea, eta oso erraza gero ebastea. Benetako askatasunak enbarazu handia egiten du, gizakia manipulatzeko zailagoa bihurtzen baitu. Uste dut gazteei beti azaldu behar zaiela demokrazia batean askatasunean bizitzeak zer esan nahi duen,

“Benetako askatasunak enbarazu handia egiten du, gizakia manipulatzeko zailagoa bihurtzen baitu. Uste dut gazteei beti azaldu behar zaiela demokrazia batean askatasunean bizitzeak zer esan nahi duen, hori iruditzen zait balio nagusia”

hori iruditzen zait balio nagusia. Oso arriskutsua da aurreko erregimenak mitifikatzea. Lehenik eta behin, bizi izan ez zituztelako, eta, bigarrenik, garai hartan askatasunak eta eskubideak murriztu zituztelako. Oso arriskutsua iruditzen zait bide hori.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistematik onena?

Demokrazian asko sinesten dut eta ziur nago herriaren borondatea islatzen duen sistematik onena dela. Logikoki, hobekuntzak egon daitezke. Ziur aski D’Hont Legea berrikus liteke, hain zuzen ere, hauteskundeen emaitzan herriaren borondatearen isla oraindik hobetua ikusteko helburuarekin. Eta, orain, inoiz baino gehiago, demokrazia askatasunez gauzatzeko ziurtatzen duten mekanismoegi begira egon behar dugu. Honekin, munduko demokraziak arriskuan jartzen ari diren desinformazioaren eta gezurren aurka borrokatzeaz ari naiz. /•

Diskurtso soziala frankismoaren osagai legitimatzaile gisa?

Carme Molinero Ruiz doktorea

Bartzelonako Unibertsitat Autònoma-ko Historia Garaikideko katedraduna eta Historia Garaikidearen Elkarteko presidentea (Asociación de Historia Contemporánea, AHC). Espainia aske 50 urtez Batzorde Zientifiko aholkulariaren kidea

1 963an, sortu zela 20. urteurrena betetzean, NO-DOak, zinema guztietan nahitaez ikusi beharreko asteroko dokumentalaren bidez “mundu osoa espainiarren eskura jarri” nahi zuenak, Franco bisitatu zuen eta, erreportajeko irudietan bere bulegoan ikusten zen, eta ondoren, egongela batean, emaztearekin eta bilobekin. Hirurogeiko hamarkada izan zen diktaduraren garai distiratsuena. Gerra hotzeko giroak nazioarteko isolamendua —Ardatz nazi-faxistarekin bat egitearen ondorioa— gaindituta, nazioarteko dinamismo ekonomikoa sustatzen zuen hazkunde ekonomikoa erregimenaren politiken ondoriozko gisa aurkezteko aukera zegoen, hamarkada bat baino gehiagoz miseria areagotu zuen politika autarkikoa ahaztuz.

1963an filmatutako eszenak, hirurogeiko hamarkadan behin eta berriz errepikatutako irudi aitatiar eta babeslea irudikatze balio zuen. Egoera hartan, *Caudillo*-k bere mezua gizartearen kezkan oinarritu nahi izan zuen, eta honako hau adierazi zuen: “erne egon behar da beti arrazoi ekonomikoa ikusten dutenen eta gizarte-neurriak aplikatzeko unerik inoiz aurkitzen ez dutenen kontra. Beraz, ez dago oinarri ekonomikorik gabeko gizarte-politikarik, ez gizarte-justiziaren eskakizunei bizkarra ematen dion garapen ekonomikorik”, bere erregimeneko politikekiko urruntasun-itxura transmitituz. Ikusleak ez lirateke harraritu. Francok hiru hamarkadetan emandako diskurtso hautatuen bildumetan arakata ikusten da horien zati handi bat gizarte-gaiei eskainia zegoela. Bereziki, TVEk Gabonetan emandako diskurtsoek agerian uzten dute politika sozialari ematen zion arreta, propaganda-tresna gisa. Izan ere, frankismorako, diskurtso sozialaren muina hor zetzan, hain justu: eskaini nahi zuen irudian, garatutako

“Frankismorako, diskurtso sozialaren muina hor zetzan, hain justu: eskaini nahi zuen irudian, garatutako politiken errealitatearekin bat ez zetorren arren, funtsezkoa zen irudian”

politiken errealitatearekin bat ez zetorren arren, funtsezkoa zen irudian.

Erregimenak gizarte-kezkarekiko zuen enfasi diskurtsiboa eboluzionatuz joan zen denborak aurrera egin ahala. Ia hogeitau urte iraun zuen miseriak markatutako gerraoste luzean zehar, gizarte-diskurtsoaren beharra Estatu Berriaren erreferente falangistekin lotuta egon zen. 1940an Ramón Serrano Suñer-ek ideia esaldi batean laburbildu zuen: “Pobreziaren arazoaren ardura bere gain hartu duela esan dezakeen Estatu batek bakarrik du kezka sozialak zapaltzeko legitimazioa”. Errepresioa eta erakarpena: Hertsadura izan zen diktadura frankistaren muina, baina masak bereganatzeak eskatzen zuen diskurtso politikoak gutxien zutenen behar materialekiko kezka lehenestea. Horixe bera esaten zuen Francok 1954an, “Ezin da klase-borroka baztertu eta langile-masak beren borrokarako baliabideez gabetu, ez bada kontrajartzen nabarmenki soziala den estatu batekin”.

Zalantzarik gabe, 1936ko estatu-kolpearen helburu nagusietako bat zen ordena tradizionalako gizartearen alternatiba izango zen gizarte-eredua proposatzen zuten indar soziopolitiko anitzak deuseztatzea. Hori bai, garaiko dokumentazioak erakusten duenez, matxinatutako militarrekin lotutako intelektual eta politikariekuste osoz defendatzen zuten. Ordena berrian, helburu deuseztatzaile horrekin batera herriaren babes zabala ziurtatuko zuten proposamenak egin behar zirela. Langile-tradizio handiko sektoreetan, diskurso hori ez zen ia sartu. Aldarrikapenak errepikatzeak agian ez zuen balio izan langile-kultura handiko eremuetako langileen jarrerak aldatzeko, baina diskurso hori –agian meatzarien aurrean egiten zen eta meatzariak konbentzitu nahi zituen– komunikabideen bidez iristen zen biztanleria osora. Ziur aski, sektore eta eremu ez hain politizatueta baneratu zen, eremu horiek oso zabalak baitziren. “Frankismoaren memoriari” buruzko zenbait ikerketak erakutsi dutenez, erregimen frankistak iruditeria populista zabaltzea lortu zuen, eta gizarte kezkek horien aurrean onargarri bihurtzen lagundu zuen. Bestalde, 1960ko hamarkadatik aurrera, diktadurak hazkunde ekonomikoa eta bizi-baldintzen hobekuntza aldeko izan zituen, bere aldekoen artean behin eta berriz aldarrikatu zuen garaipenaren zilegitasuna osatzeko –eta ez ordeztzeko–.

“Francoren heriotza elementu garrantzitsua izan zen diktaduratik demokraziarako Trantsizio prozesurako, baina ez da aldaketa politikoaren prozesua azaltzeko funtsezko faktorea”

Azken batean, gizarte-politika frankisten edukia inguruko beste herrialde batzuetakoarekin alderatuta hutsala izan bazen ere, ‘gizarte-justiziaren’ inguruko diskurtsoa garrantzitsua izan zen erregimenak bere buruaz proiektatu nahi zuen irudi publikoan, gizarte-justiziaren diskurtsoa autoidentifikazioaren ezaugarri bihurtzeraino, bere aurkezpen-txartelean agertzen zen ezaugarri bat, diktaduraren ibilbidean zehar funtzio ezberdinak bete zituena.

Hirurogeiko hamarkadako biztanleriaren zati baten artean erregimenerako adostasuna zabaltzeak eta horren ondorioz lortutako egiteko zilegitasunak arrazoi demokratikoa hedatzea zaildu zuen, baina ezin izan zuen eragotzi, gizartearen kontestazioa ere hazi egin baitzen aldi berean.

Hain zuzen ere, gertatu ziren aldaketa sozioekonomiko eta kulturelek gizarte-gatazkak zabaltzen lagundu zuten, eta horrek ondorio politikoak izan zituen. Lan-gatazkak 60ko hamarkadaren erdialdetik aurrera zabaldu ziren, eta bereziki 1973tik aurrera areagotu ziren, gobernu frankistak ia kontrolatu ezin zuen mailara iritsi arte. Unibertsitatea etengabeko kontestazio-gune bihurtu zen.

Hirurogeita hamarreko hamarkadan auzoetako gatazkak etengabe hazi ziren, eta gizarte zibilaren berantolaketak, bere agerpen ugarietan, gurpil zoroa sortu zuen diktadurarentzat, errepresioa izan arren, erregimenari egindako kontestazioak ez zuelako atzera egin: protestak errepresioarekin erantzuten ziren, eta, ondorioz, deslegitimazioa handiagoa zen eta horrek kontestazioa areagotzen zuen. Gurpil zoro horrek eragin erabakigarria izan zuen krisian: etengabeko ahaleginak egin arren, frankismoak ezin izan zuen ekidin gero eta handiagoa zen krisi bat, eta, gainera, diktadorearen bizitzaren akidurarekin batera gertatu zen.

Hori horrela, arrazoi demokratikoak adierazteko eta hedatzeko zailtasun izugarriak gainditu behar izan zituen arren, hirurogeiko hamarkadaren erdialdetik olio orban baten moduan hedatu zuen, hirurogeita hamarreko hamarkadako diktaduraren krisia eraginez. 1975eko urriaren 1ean, Francok bere azken diskurtsoa izango zena esan zuenean, frankismoa bera bezain ahulduta zegoen.

Francoren heriotza elementu garrantzitsua izan zen diktaduratik demokraziarako Trantsizio prozesurako, baina ez da aldaketa politikoaren prozesua azaltzeko funtsezko faktorea. Demokraziaren ezarpena posible izan zen aldarrikapen demokratikoak gizarteko sektore oso esanguratsuen artean zabaldu zirelako eta, horrek berak, tentsioak eta banaketa sortu zituelako klase politiko frankistan, zeina 1970etik krisian baitzegoen. Franco hil ondoren, gobernu-esparruan erregimenaren esparruan erreformak egin zuten gizartearen eta politikaren arbuioaren ondorioz. Egoera horretan, estatuburu berriarentzat premia izan zen monarkia legitimatzea, 1976an Juan Carlos Borboikoaren legitimazioa Francok izendatua izatetik eratorri zelako. Diktaduraren krisia dela eta, gizarteak eta antifrankismoak prozesu luze eta zail baten bidez konkistatutako erregimen aldaketari, demokraziari, bidea irekitzea zen aukera onargarri bakarra. / •

Ekologismoak eraldaketa sozial eta kulturala bultzatzen du,
etorkizun iraunkorragoa sustatuz.

Marta Pina-ren
ilustrazioa

Erregimen bat ulertzeko. Nazionalismo atzerakoia eta faxismoa diktadura frankistan

Ismael Saz doktorea

Historia Garaikideko katedraduna, Valentiako Unibertsitatea. Espainia aske 50 urtez Batzorde Zientifiko aholkulariaren kidea

Frankismoaren ikuspegi erredukzionista edo dikotomiko zaharretatik urrun, diktadura baten oinarri kultural, sozial eta politikoen konplexutasuna azpimarratzeko joera dago gaur egun, paradigmaticotzat jo dezakeguna, bestalde. Hori bereziki garrantzitsua da erregimenean nagusi ziren kultura politikoei dagokienez, batetik; eta, bestetik, erregimenaren izaerari dagokionez, zeina nekez bidera baitaiteke askotan faxismoaren eta autoritarismoaren arteko dikotomia esentzialistara.

Gaur-gaurkoz, zalantza gutxi dago frankismoan presente dauden funtsezko bi elementuak espainiar nazionalismo atzerakoia eta faxismoa direla. Bi kultura politiko dira, azken batean, bata bestea baino gehiago, frankismoan hegemonikoak izan zirenak.

Nazionalismoari dagokionez, ez gara espainiar nazionalismo "osoaz" ari, ez, noski, diktadurak zapal dutako nazionalismo demokratikoaz edo haren beste adierazpen gutxi-asko kontserbadoreez. Nazionalismo atzerakoiaz ari gara, nazioz gaindiko kultura politiko gisa ulertuta, eta kultura horren erreferente nagusia Charles Maurras-en Ekintza Frantsesa izango litzateke, eta, harekin batera, Italiako Elkarte Nazionalista, Lusitaniako Integralismoa... eta, jakina, Acción Española,

"Nazionalismo atzerakoiaz ari gara, nazioz gaindiko kultura politiko gisa ulertuta"

erreferente nagusia Ramiro de Maeztu izanik. Kultura politiko nazionalista, antiliberala, antidemokratikoa, antisozialista, antikomunista eta, azken batean, Ilustraziotik zetorren guztiaren eta, ondorioz, progresismo, laikotasun edo kosmopolitismo mota ororen etsaia zen. Izan ere, bere etsai nagusiak masoneria eta, Espainian, Irakaskuntza Erakunde Askea (Institución Libre de Enseñanza) izan ziren. Baina bere nazionalismoak, irekia eta esplizituki atzerakoia eta kontrairaultzailea, muga batzuk onartzen zituen, bereziki Monarkiari, Elizari, botere militarri edo botere ekonomikoei eragin ziezaieketenak. Populista baino gehiago elitista zen, elite horiei dei egiten zien. Nazional-katolizismoa zen haren santu eta ikur, baina ez zen bakarra: monarkiaren

“Kultura politiko nazionalista, antiliberala, antidemokratikoa, antisozialista, antikomunista eta, azken batean, Ilustraziotik zetorren guztiaren eta, ondorioz, progresismo, laikotasun edo kosmopolitismo mota ororen etsaia zen”

aldeko apustua oso garrantzitsua zen, konspirazioak bultzatzea eta Gerra Zibila piztea merezi izatera arte. Aldiz, faxismoak, transnazionala hori ere, etsai berberak zituen, ultranazionalista zen, mugarik gabeko nazionalismoarena, eta, gutxienez, monarkiaren, elizaren, militarren edo botere ekonomikoen aurretik jartzen zen. Ondorioz populista zen, “herri” bat kokatu, manipulatu eta zuzendu nahi zuena, bere erreferente legitimatzaile nagusi bihurtuz. Hala zen bere ustezko bokazio iraultzailea eta nazioaren gorrespen palingenesikoa (azkeneraino birsortzailea). Norbanakoen eta gizartearen erabateko kontrola lortu nahian, alderdi faxistak, totalitarioa definizioz, indarkeria eta gerra bere ideologiaren funtsezko bi osagai bihurtzen zituen, besteak beste.

“Kultura politiko ezberdinak ez dira konpartimentu itxiak. Elkarreraginak, zeharkakotasunak eta elkarrenganako eraginak daude”

Hala ere, kultura politiko ezberdinak ez dira konpartimentu itxiak. Elkarreraginak, zeharkakotasunak eta elkarrenganako eraginak daude. Horieta garrantzitsuena Espainian eta Espainiatik kanpo eskuindarren faxistazio gisa ezagutzen duguna da. Izan ere, faxismoa izan zen gerra arteko aldiaren protagonista nagusia, beste eragileen politika eta erretorika baldintzatzeraino. Bereziki, etsai komunak (liberalismoa, parlamentarismoa, marxismoa) eraginkortasunez suntsitu izanaren ospe ikaragarria zuen. Modernitatearen eta belaunaldien biziberritzearen zarakarrak, hain modernoak eta hain gazteak ez ziren sektoreen miresmena piztu zezakeen. Espainiaren kasuan, faxistazioak, tradizionalisten edo CEDAko katolikoen artean orokortua, bere

gailurra lortu zuen, hain zuzen ere, Acción Española alderdiarekin. Ez, hain zuzen, faxista “bihurtu” zelako, baizik eta faxismoaz jabetzen saiatu zelako, hura desitxuratuz. Horrela, lau mendetan alemanen eta italiarren faxismoari aurrea hartuko zion “faxismo espainiarra” defendatzera iritsi zen, eta katolikoa eta monarkikoa izateagatik, azken hauena baino nagusiagoa izango zen. Faxismoa “teknika” hutsera murriztuta geratzen zen horrela, hori bai, tradizioaren zerbitzura.

Frankismoa izan zenaren zati handi bat bere liskar eta elkarreraginetan aipatutako kultura politikoen bidez ulertzen da, hain zuzen ere, Acción Española eta bere epigonoak (Arbor taldea, Opus Deiko teknokratak...) eta Falangeko faxista. Ez zegoen beste kultura politikorik, hala nola katolizismo “ofizialarena” edo tradizionalistarena, baina haiek funtsezkoak izan ziren diktaduraren bilakara azaltzeko.

Alde horretatik, azpimarratu behar da 1939a “zero urtea” izateak duena, matxinatutako bandoak, jada frankistak direnek, erabateko garaipena lortu baitzuten. Batzuentzat, nazionalista erreakzionarioentzat, horrek suposatzen zuen ordurako dena egina zegoela, edo ia dena: Etsai liberala eta bere seme-alaba edo seme-alabaorde guztiak suntsiturik, helburu bakarra geratzen zen bete gabe: Monarkiaren berrezarpena. Falangeko faxistentzat, aldiz, etsaiaren suntsipena baldintza bat besterik ez zen, haien ustezko prozesu “iraultzailea” hasteko abiapuntua, erretorika sozialez, helburu inperialez eta gizartearen kontrol totalitarioz egindako prozesua.

Bi proiektu horietatik eta, era batera edo bestera, haiengandik hurbil zeuden sektore zabalenetatik krisi politikoak sortu ziren bata bestearen atzetik, eta “garaitua” beti izan zen sektore faxista. Hala izan zen 1937an, Francok alderdia konkistatzea ekarri zuen bateratze-dekretuarekin, eta “Mugimendu” bat

eratu zen guztiak integratu zitzakeena. Hala izan zen 1941ean, Bigarren Mundu Gerran Ardatzeko indarren erabateko nagusitasunean, falangista iraultzaileek botere gehiago izateko egindako erasoak Francoren borondatearekin talka egin zuenean, eta Falangearen beraren lehen “defaxistizazioa” ekarri zuenean. Hala izan zen berrogeita hamarreko lehen urteetako “borroka kulturean”, non profil integristenak eta atzerakoiak falangisten irekitasunaren aldeko ustezko erretorika gailendu baitzitzaien. Hala izan zen 1957an, teknokratak gobernura iritsi zirenean, gaur egun “neoliberalak” deituko genituzkeen profilen politika ekonomiko bat inposatzeko. Eta hala izan zen, azkenik, 1969an, Acción Española erakundearen proiektu zaharra “koroatu” zenean, Juan Carlos I.a “Francoren oinordeko errege izendatuz”.

Baina frankismoan ez zen inoiz batzuen erabateko “garaipenik” izan, ezta besteen erabateko “porrotik” ere. Besteak beste, “arbitro handiak” guztiak behar zituelako bere botere propioa zimendatzeko oinarri gisa: erabateko garaipen falangistak uneren batean buruzagi zinez faxista bat eska zezakeen, eta Franco ez zen hori; monarkikoen garaipen erabatekoak jada “buruzagi” gabeko Monarkia baten berehalako aldarrikapena eska zezakeen.

Alde horretatik, konplexutasun horretan aurkitzen dugu Espainiaren benetako berezitasuna. Izan ere, Espainian, eta Espainian bakarrik, burutu zen gorago aipatu dugun kultura politiko transnazional haren, nazionalismo atzerakoiaren, amets eta izateko arrazoi zaharra. Baina botere posizioetan Espainian iraun zuen beste inon baino gehiago jatorri faxista zuen alderdiak. Egia da inoiz ez zela hegemonikoa izan, inoiz ez zela erabakigarria izan, inoiz ez zuela erregimenaren bilakaera markatu, baina egia da, halaber, beti presente egon zela, politikak baldintzatu zituela, bere presentzia ez zela inoiz garrantzirik gabea izan, hura gabe ere ez dela ulertzen diktadura.

Horregatik guztiagatik diktadura faxistaz ari gara. Izan ere, erregimena funtsean diktadura nazionalista atzerakoa izan zen, baina osagai (“alderdi” bakarra, langileak, emakumeak edo gazteak kontrolatzeko erakundeak...) eta erreferente faxista (sozialarekiko apelazioak, nazionalismo espainolistaren naturalizazioa...) ugarirekin.

Bada honetan guztian faxismoaren parabola bat: hastapenetako faxistizazio altuenetik erregimena faxista bihurtu ez zuena, pixkanaka apalagoa den faxistizioraino, guztiarekin ere, inoiz erabat desagertu ez zena. Ezta diktaduraren azken uneetan ere.

70eko hamarkadan, gizarte gero eta mobilizatuago eta politizatuago bat agertu zen, eta horrek diktadura suntsitu zuen, demokrazia berriz konkistatzea ahalbidetuz. Hori ospatzen dugu gaur. Baina ez da ahaztu behar, eskuin muturraren gorakada garaian, hau beste inon baino gehiago egon dela boterean Espainian. Eta, horrexegatik, ezin ditugu alde batera utzi egungo eskuin muturrak, VOXek, frankismoaren kultura politikoeekin dituen loturak, eta bereziki, baina ez bakarrik, nazionalismo atzerakoiarekin dituenak. /•

“Ez da ahaztu behar, eskuin muturraren gorakadaren garaian, hau beste inon baino gehiago egon dela boterean Espainian”

Samantha Hudson

«Gai izan behar dugu espiritu kritikoa zaintzeko eta pertsona guztientzako gizarte bidezkoago bat eraikitzen jarraitzeko»

Samantha Hudson abeslaria (Leon, 1999) herrialde osoko agertokietan dabil bere musikarekin 2021etik, eta, besteak beste, Espainiako artista onenaren MTV EMA saria jaso du. Idazle, interprete eta aurkezle eta gidoilari gisa lan egitea barne hartzen dituen ibilbide multifazetikoa garatu du. Bere estilo lotsagabeak kultura panoramako ahots berezietako bat bihurtu du. Bere gaztetasuna dela eta, ez zuen Espainiako Trantsizio garaia bizi, “familia esparruan ez nuen inoiz landu gaia”.

Haurtzaroan eta nerabezaroan, zein zen garai hartako ezagutza?

Eskolari eta institutuari dagokienez, gogoratzen dut ikasgai-zerrendaren zati gisa ikasi nuela, baina oso modu epelean, azkartuta eta eskola-urtearen amaieratik hurbil. Trantsizioari buruz dakidan guztia nire metodoen bidez eta sareko dibulgazioari edo gazte-entzako militantzia espazioei esker ikasi dut.

Zure ustez, musikak eta kulturak zeresan handia izan dute azken 50 urteetako aurrerapen sozial eta politikoetan?

Bai, noski. Baliteke sektorerik atzerakoienez ere beren kultura-sarea eratzea eta beren idealekin bat datozen artistez gozatzea; hala ere, artea beti izan da hausnarketarako gune bat eta disidentzia desberdinetarako komunitate bat. Horregatik, ezinbestekoa da politizazioa berreskuratzea musika-ekosisteman eta kultura-eszenan. Funtsezkoa da artearen barruan posizionamendu politikoa defendatzea, hori oso tresna baliotsua baita espiritu kritikoa eta giza eskubideen aldeko borroka sustatzeko.

Trantsizioa elkarrizketa eta ulermen instituzionala ezaugarri izan zituen etapa bat izan zen, zer irakaspen atera litezke bizitzen ari garen polarizazioaren aurrean?

Ez dakit zer esan horri buruz. Ez dezagun ahaztu gure demokrazia faxismoaren botere guztiei egingako amnistia handi baten gainean eraiki zela. Agian zubiak eraikitzea izan daiteke irtenbidea, agian "hain txarra ez den" aukerari botoa ematea mundua astintzen duen olatu atzerakoi horren aurrean defendatzeko mekanismo egokia izan daiteke, baina noski ez diodala jendeari leporatzen erakundeekiko mesfidantza eta alderdi desberdinetatik eskaintzen diren estrategia politikoekiko etsipen sakona sentitzea. Nire aldetik, beti defendatuko dut langile klasearen kolektibizazioa eta, niretzat, ez dago ezer baliotsuagorik Estatutik at dagoen militantzia eta auzotarren antolaketa eta auzotako eta auzoteriako langile klasearen borroka baino.

Zure ustez, zein dira zure belaunaldiko pertsonen dituzten erronka nagusiak?

Lan-prekarietatea, higiezinaren espekulazioa eta ondorioz etxebizitza duin bat eskuratzeko ezintasuna, politika neoliberalen erotizazioa, eskuin muturraren gorakada, orain instituzioen bidez legitimatuak diren gorroto diskurtsoak, ingurumen-krisia eta osasun eta hezkuntza publikoaren mutilazioa izan litezke adibideetako batzuk.

“Aurreko belaunaldiek beren bizia eman zuten Estatu demokratiko bat lortzeko, eta modu nekaezinean borrokatu ziren ondoren lortu ditugun eskubideak ziurtatzeko. Horregatik, uste dut gure betebeharra dela eskubide horiek blindatzea eta gure ikuspegia zabaltzen jarraitzea, gaur egungo biztanleek dituzten arazo guztiak konpontzen jarraitzeko”

Azken 50 urteotan, esango zeniguke LGTBI+ komunitatearentzat esanguratsua iruditu zaizun momenturen bat?

Uste dut asko egon direla baina, ziur aski, nire ustez, trans dena imajinario kolektiboan sartzea eta *queer* teoriak azken urteetan izan duen gorakada izan da bizi ahal izan dudana gauzarik emankor eta zirraragarriena bat. Adibidez, uste dut “binarismorik eza” hain kontu masiboa bihurtu izanak mugarririk bat izan dela egitura sozial, politikoa, ekonomikoa eta kulturak ulertzeko orduan.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzeko?

Ziur aski, adierazpen-askatasuna, osasun unibertsala, hezkuntza publikoa eta elkartzeko eta manifestatzeko eskubidea.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

Aurreko belaunaldiek beren bizia eman zuten Estatu demokratiko bat lortzeko, eta modu nekaezinean borrokatu ziren ondoren lortu ditugun eskubideak ziurtatzeko. Horregatik, uste dut gure betebeharra dela eskubide horiek blindatzea eta gure ikuspegia zabaltzen jarraitzea, gaur egungo biztanleek dituzten arazo guztiak konpontzen jarraitzeko. Ezin dugu pauso bakar bat ere atzera egiten utzi. Era berean, ziur nago kritika batzuk egin ahal zaizkiola gure egungo demokraziari; izan ere, ongizate-estatu batean bizi arren, hainbat alderdik berrikuspen irmoa behar dute. Adibidez, nire ikuspuntutik, gizarte demokratiko osasuntsu batek inoiz ez luke onartu behar etxebizitza merkataritza-ondasun bihurtzea, kapitala infinituraino metatzeko.

Era berean, ez dut sentitzen instituzioen bidez alderdi ultrasarduak eta ageriko estrategia faxistak legitimatzea zerbait onargarria denik Giza Eskubideen alde egin eta defendatu beharko lukeen sistema batean. Mugak zeharkatu nahian etengabe hiltzen diren komunitate migratzaileen deshumanizazioa ere onartezina iruditzen zait. Gai izan behar dugu espiritu kritikoa zaintzeko eta pertsona guztientzako gizarte bidezkoago bat eraikitzen jarraitzeko. /•

SEGUNDAS COPIAS

ESPAÑA

PASAPORTE

PASAPORTE

REINO DE ESPAÑA

Tipo / Type / Type

Código / Code / Code

P

ESP

(1) Apellidos / Surname / Nom

DEL VALLE-INCLÁN
Y DE LA PEÑA

(2) Nombre / Given Names / Prénoms

RAMÓN MARÍA

(3) Nacionalidad / Nationality / Nationalité

ESPAÑOLA

(4) Fecha

(5) Sexo / Sex / Sexe

M

(6) Lugar de nacimiento / Place of birth / Lieu de naissance

VILLANUEVA DE AROSA (GA)

(7) Fecha de expedición / Date of issue / Date de délivrance (8) Fecha

15 06 1986

VAL

(10) Firma del titular / Holder's signature / Signature du titulaire

Valle Inclán

P<ESPDELVALLE-INCLÁN<YDELAPEÑA<<

PAC2504381ESP6408181M2604066A350

1977ko uztailaren 26an, Espainiak Europar Batasunean sartzea eskatu zuen. 1986ko urtarrilaren 1ean kide oso bihurtu zen.

Jaime Serra-ren
ilustrazioa

PASSPORT
Nº / PASSPORT No / PASSEPORT N°
PAC250438

Fecha de nacimiento / Date of birth / Date de naissance

28 10 1866

(11) Id. No.

A3507027200

(GALICIA)

Fecha de caducidad / Date of expiry / Date d'expiration

VALIDEZ INDEFINIDA

(9) Autoridad / Authority / Autorite

DGP-08055M6P1

842624

RAMÓN < MARÍA <<

07027200 <<< 20

EUROPEAN DOCUMENTATION CENTER - BRUSSELS

Document ID: EU1986-4577

Document Title: EU Passport issued to Ramón María del Valle-Inclán

Holder Name: Ramon María del Valle-Inclán

Birthdate: 1866-10-28

Place of Birth: Vilanova de Arousa, Galicia, Spain

Nationality: Spanish

Profession: Writer / Playwright

Document Type: Passport

Issue Date: 1986-01-01

Expiration Date: Indefinite

Language: Spanish

Archive Location: Brussels Archives - EU Accession Files / Spain / A4

Remarks: Issued symbolically to commemorate Spain's entry into the European Communities: document not legally valid: Contains fictional EU identity for historical figure: Beard does not meet biometric passport codes

“50 urte askatasunean”: ikuspegi kritikoa Historia Ekonomikotik

Margarita Vilar Rodríguez doktorea
Historiako eta Ekonomia Erakundeetako
irakasle titularra, Ekonomia Saila, A Coruña-ko
Unibertsitatea. Espainia aske 50 urtez Batzorde
Zientifiko aholkulariaren kidea

Ekonomiaren historiak bi abantaila handi eskaintzen ditu analisisan, ekonomiaren beste arlo batzuekin alderatuta: denboraren perspektibak aberastutako azterketa eta hartutako neurrien sekuentzia osoa — eztabaidatik hasi eta aplikazio eta ondorioetara arte—. Hori dela eta, alor horretan hartutako erabakien arrakastetatik eta porrotetatik ikasteko laborategi moduko bat da, eta gure egungo eredu ekonomikora nola iritsi garen ulertzeko talaia pribilegiatua.

Ia laurogeita hamar urte igaro dira 1936an Espainia ia lau hamarkadatan gobernatu zuen estatu-kolpe hartatik. Mundua zeharo aldatu zen denbora-tarte luzea da hori. Eta hori gogoan izan behar da. Gerra Zibilaren amaieran botere (ekonomikoaren) birbanaketa gertatu zen Espainiako ekonomian, erakunde eta ideologia antidemokratikoen esparru batean txertatutako erregimen pertsonalista baten barruan. Francoren diktadura bi bloketan (komunista eta kapitalista) zatitzearekin batera gertatu zen. Bloke horien ekonomiak Bigarren Mundu Gerratik erreperatu ziren eta kutsu faxistako ideologiaren porrotaz poztu ziren. Espainia prozesu horretatik kanpo geratu zen, garaitutako potentzien antzeko erregimen batean. Beraz, Mendebaldeko Europan ez bezala, Espainiako Gerra Zibilean ez zen Marshall Planik izan, ez gizarte-itunik, ez ongizate-estatua eraikitze-ko oinarriarik.

Esparru interbentzionista eta autarkiko baten barruan, Espainiako gizarte- eta ekonomia-egitura oso bortizki aldatu zen gerra zibilaren ondoren, eta bezero-negozioak nagusitu ziren. Propagandak eta errepresioak diktadura pertsonalistaren helburuekin identifikatutako “kontaktueta”, “mesede-trukean” eta klase-interesetan oinarritutako

“Mendebaldeko Europan ez bezala, Espainiako gerraostean ez zen Marshall Planik izan, ez gizarte-itunik, ez ongizate-estatua eraikitze-ko oinarriarik”

botere ekonomikoaren sistema egituratu baten funtzionamenduari lagundu zioten. Oinarri horiek merkatuetan “lehiatu” beharrean merkatuen “alde” lehiatzen den ekonomia bat sostengatzen dute, desadostasunerako tarterik uzten ez duena. Edozein protesta-zantzu “ideologia komunista” bezala identifikatzen da eta purgatu egin behar da. Hemen, garai bateko diktadurak, Ardatzeko potentziekin bat egiten zuenak, Mendebaldeko bloke kapitalistarekin bat egiten du gerra hotzean. Agian horregatik eta Espainiaren egoera geopolitikoagatik, bloke horretatik finantza-laguntzak iritsi ziren 1950eko hamarraldiaren hasieran eskasia, errazionamendua eta dibisa-falta zituen Espainiako ekonomiara.

Hamarkada horren amaieran, diktaduraren finantza-itorritzeak eta Estatu Batuak buru zituen mendebaldeko bloke kapitalistari lotutako erakundearen interes ekonomikoek estrategia ekonomiko berri bat bultzatu zuten. Faxismoa garaituta, Europako eszenatokia egonkortuta eta Estatu Batuak mundu osoan komunismoaren aurka borrokatzen ari zirela (Espainian “gorritzat” jotzen zen guztiarekin gertatzen zen bezala), finantziario formula berriak ireki ziren ardatz kapitalistatik. Egoera horren barruan, eta baliabideen behar ikaragarria zegoela ikusita, Estatu

Batuek Espainiako ekonomia egonkortzeko eta liberalizatzeko plan bat egiteko proposamena egin zuten, Nazioarteko Diru Funtzaren bidez. Plan hori kanpotik finantzatu eta diseinatu zen; diktaduraren finantza-itotzeak maniobrarako tarte txikia utzi zion. Haren emaitzak alboratuak izan ziren, AEBetako multinazional hasiberrien eta herrialdeko sektore ekonomiko batzuen interesentzat onuragarriagoak, biztanleriaren gehiengoarentzat baino. Hala, urte horietan, ukaezinak izan ziren Espainiako ekonomiaren aurrerapenak; hobetzeko tarte handia zegoen Gerra Zibilaren osteko hondamendi ekonomikoaren ondoren, eta oinarritzko adierazle handiak hazi egin ziren, kapitalismoaren urrezko aro gisa ezagutzen denaren aldeko tirakadak lagunduta. Baina diktadura osoan aldatu ez ziren eta biztanleen ongizaterako funtsezkoak ziren alderdiak zeuden. Lehenik eta behin, eta nabarmenena, diktadurak iraun egin zuela. Kanpotik ez zen herrialdearen demokratizaziorik bultzatu, ez zen gutxieneko oinarritzko eskubideak onartzera behartu, ezta itun sozialerako bidea hartu ere. Ez zegoen Egonkortze Planaren ibilbide-orrian. Hori ez da harritzekoa, kontuan hartzen badugu urte horietan Estatu Batuek kolpe militarrek ere sustatu zituztela beren interes ekonomikoen aurkako erabakiak

“Lan-merkatuan eskubideak eta askatasunak onartzearekin batera, prekaritatea eta soldata mugatuak (...) agertu ziren, zeinek eutsi egin baitiote barne-ekonomiari eta kreditua eskuratzeko aukeraren oso mendeko den familia-kontsumoari”

hartzen zituzten herrialde batzuetan (adib. Brasil 1964an edo Txile 1973an). Espainiak antzeko erregimena zuen, eta finantza-aldeetik mendekoa; beraz, ez zen aldaketarik behartu, kabinetea berrituzetik harago. Agertoki horren barruan, 1959ko esku-hartzearen ondoren ia aldatu ez ziren bi esparru ekonomiko egon ziren: Ogasuna eta lan-merkatua. Eta horrek ondorio negargarriak izan zituen herritar gehienentzat. Diktadurapean zerga-erreformarik ez egoteak XIX. mendeko Ogasunari eustea ekarri zuen, zeharkako zergetan eta zerga-kargaren banaketa bidegabean oinarritua, ezkutatzeak eta iruzurrak markatua, non “ahal duenak ez baitu zergarik ordaintzen”. Egoera honek diru-bilketa eskasa sortu zuen, gastu sozial baxua azaltzeko eta justifikatzeko erabili izan den faktorea. Hala ere, Ogasun frankistaren baliabide fiskal baxuek ez zuten eragotzi estrategikotzat jotzen ziren industria-sektoreetan edo herri-lan handietan egindako inbertsioa finantzatzea, adibidez, zor publikoaren jaulkipenaren bidez. Horren guztiaren ondorioz, Ogasunak ez zuen errenta pixkanaka birbanatzen lagundu, kontrakoa baizik, hori baitzen diktadurako gobernu guztien asmoa, eta ez besterik. Bien bitartean, lan-merkatuan oinarritzko lan-eskubiderik ez zegoenez, eta presio-tresna legalak

*“Igarotako
“50 Urte Aske”
hauei balioa
kendu gabe,
ikuspegi
kritikoa ez
dugu bistatik
galdu behar
aurrera egin
nahi badugu”*

zituen negoziazio kolektiborako esparru bat ez zegoenez, ugazaben boterea oso partziala izan zen, bai enpresan, bai merkatuan, eta egoera horrek negoziatio-aukera handiak sortu zituen. Batez ere, kontuan hartzen badugu urte horietan murrizketak izan zirela kanpo- (muga-zergak) eta barne-lehian, eta monopolioak eta oligopolioak egon zirela oinarritzko sektoreetan, bezero-harremanen giro iraunkorrean. Negozioak egiteko modu horrek harreman pertsonalak eta lankidetzak publiko eta pribatuak lehenetsi zituen, obra-kontratazioen, zerbitzu-emakiden edo enpresako kapital publikoaren partaidetzaren bidez. Gerraostearekin alderatuta, atzerriko interesak, batez ere estatubatuarrak, izan ziren berritasun nagusia. Aldi berean, prezioak bermatzeko eta soldatei eusteko politika ekonomikoek “desarrollismo ekonomikoaren” etekinen banaketa desberdina ziurtatu zuten, kapitalaren alde. Izan ere, 1960ko hamarkadan soldatek hobera egin bazuten ere, baxu eta mendebaldeko Europako beste herrialde batzuetan indarrean zeudenetatik oso urrun egon ziren, eta horrek azaltzen du, neurri handi batean, Espainiak leku horietara egindako migrazio-bolada.

Azaldutakoa ikusita, diktaduraren amaierak lege aldaketa handiak ez ezik, *modus operandi*-a aldatzea ere eskatzen zuen. Ikus dezagun zer gertatu zen hemen jorrotutako alderdietan. 1977an Ogasunaren Erreforma sakon bat onartu zen, eta progresibitatearen kontzeptua sartu zuen, batez ere PFEZa sortuz (bere muga eta salbuespenekin). Gaur egun oraindik pedagogia asko falta da atal honetan “Ogasuna denok garela” ulertarazteko. Geroago, eta atzerapen handiz, ongizate estatu bat jarri zen martxan, baina “mediterranea, familista” edo, funtsean, pobre gisa kalifikatua izan zen, gastu eta estaldura ahalmen txikiagatik. Bestalde, lan-merkatuan eskubideak

*“Lan-merkatuan oinarritzko lan-
eskubiderik ez
zegoenez, eta
presio-tresna
legalak zituen
negoziazio
kolektiborako
esparru bat
ez zegoenez,
ugazaben boterea
oso partziala izan
zen, bai enpresan,
bai merkatuan,
eta egoera horrek
negozio-aukera
handiak sortu
zituen”*

eta askatasunak onartzearekin batera, prekarietatea eta soldata mugatuak agertu ziren —Moncloa-ko Hitzarmenetatik aurrera dagoeneko—, zeinek eutsi egin baitiote barne-eskari ahuleko ekonomiari eta kreditua eskuratzeko aukeraren oso mendeko den familia-kontsumoari. Ez da gauza bera gertatu prezioekin. Horrek esan nahi du errenta kapitalaren alde birbanatuko dela, hain industrialak ez den eta zerbitzuetara gehiago bideratuta dagoen ekonomia batean, non lan-faktorea (nahiko merkea) input estrategiko gisa mantentzen baita. Eta zer esan kontsumitzailearen babesgabatasunaz eskaintzaren merkatu-boterearen gehiegikerien aurrean. Ondorioz, aitortu behar dugu diktadurak bere arrastoa utzi zuela zenbait alderditan, baita arlo ekonomikoan ere, eta horrek Europa mendebaldeko beste herrialde batzuetatik urruntzen gaituzte. Haren itzala luzea da, egiaztatu ahal izan dugunez, nahiz eta Espainiako ekonomia asko aldatu den ia mende erdi honetan, baita mundua ere.

Igarotako “50 Urte Aske” hauei balioa kendu gabe, ikuspegi kritikoa ez dugu bistatik galdu behar aurrera egin nahi badugu. Diktaduraren arrakasta nagusietako bat izan zen, hain justu, ikuspegi kritiko hori desagerraraztea, argudiatuz klase boteretsuek irizpide ona —baita politika ekonomikoan ere— beren eskuetan dutela, paternalismo-ariketa nabarmenarekin, eskubide zibil, sozial eta ekonomikoak behin eta berriz baztertzen diren bitartean. Baina arlo ekonomikoan hartutako erabakiek eragina dute gizartean kolektibo gisa eta pertsonen egunerokotasunean. Desparekotasunak, pobrezia, gaitzusteak eta sistemarekiko konfiantza faltak gizarte (ia) osoarentzat desiragarriak ez diren egoeretara eraman gaitzaket. Historia ekonomikoak irakaspen batzuk ematen dizkigu horri buruz; horretaz jabetzea komeni da, mingarria bada ere. /•

- DERECHOS
ES
+ VIOLENCIA

Manifestazioa, Emakumeen aurkako Indarkeria Ezabatzeko Nazioarteko Egunean.

Deborah García

«Iragana ondo ezagutzea da etorkizuna arduraz eraikitzeko modurik onena»

Deborah García (A Coruña, 1984) zientzia-dibulgetzailea da, “zientzia beti uste izan dudana bezala erakusteko, bere edertasuna eta zentzua erakutsiz”. Kimikan doktorea, idazlea eta ikertzailea ere bada, eta hezkuntza zientifikoa aldarrikatzen du gazteen heziketarako funtsezko tresna gisa: “zientziak ez du egia absoluturik eskaintzen, baina bai haietara hurbiltzeko metodo noble eta zorrotza. Eta hori, askotan iritzia ezagutzarekin nahasten duen gizartean, lehen mailako ikaskuntza da”.

1984an jaio zinen. Haurtzaroan eta nerabezaroan, zer zenekien Trantsizioari buruz?

Etxean Trantsizioari buruzko liburu asko zeuden, nire aitona urteetan zehar bildu zituenak, hainbat argitaletxe eta sentsibilitate politikotako tituluekin. Horri esker, eta familian izandako elkarrizketei esker, iritzi nahiko objektiboa osatu ahal izan nuen, jakitun bainintzen dena ez zela ez zuria ez beltza izan. Nire aitona-amonen eta gurasoen zuzeneko kontakizunak nituen, urte haiek beren bizitzako une oso desberdinetan bizi izan zituztenak. Horri guztiari esker, kontzientzia historiko lasaiarekin hazi nintzela uste dut, demokraziaren lorpenekin eskertuta, baina baita bere erronka eta kontraesanen jakitun ere. Ikasi nuen iragana ondo ezagutzea dela etorkizuna arduraz eraikitzeko modurik onena.

“Demokrazia ezagutu dugun sistemarik onena da, baina bakarrik egia eta etika oinarri dituenan, moden eta interesen mende ez dagoen ongiaren eta gaizkiaren zentzuan”

Ikertzailea zara. Zure ustez, gaur egun, emakumezko zientzialariek gizonezkoek baino oztopo gehiago dituzte?

Bai, baina hori ez da zientziaren kontua bakarrik, baizik eta ia edozein lanbiderena. Oro har, emakumeok zaintzaren funtzioa betetzen dugu gure familia inguruan, denbora gehiago eskaintzen diogu gure gurasoen eta seme-alaben zaintzari, eta horrek lanari lapurtzen diogun denbora eta espazio mentala hartzen du. Alde batetik irabazten duguna, loturei erreparatuz —hori baita bizitzako gauzarik baliotsuena—, bestetik galtzen dugu, lanaren kontura.

Zerk bultzatu zintuen dibulgazioan aritzera?

Bigarren hezkuntzako irakasle izan nintzen urteetan blog bat sortu nuen, ematen nituen ikasgaietako

“Datuez gainezka dagoen gizarte batean, zailena ez da informatzea, formatzea baizik: pentsatzen, bereizten, zaratari aurre egiteko isiltasuna egiten laguntzea”

baten euskarri gisa. Nire ikasleen lanak hor argitaratzeaz gain, nire aisialdian ikertzen nituen gaien inguruko dibulgazio artikulak idazten hasi nintzen. Denbora gutxian nire bloga erreferente bihurtu zen. Poliki-poliki ospea hartzen joan nintzen, eta puntu batean irakasle gisa jarraitu ala dibulgazioan aritu aukeratu behar izan nuen. Bi aukeretako bat ere ez zen erraza, eta ez zidan egonkortasunik eskaintzen; beraz, erronka handiena zekarren bide ez-konbentzionala aukeratu nuen, ziur bainengoen zientzia jende gehiagori helarazteko aukera bat zela, eta dibulgatzailearen lana profesionalizatzen ere lagun zezakeela.

Desinformazioak markatutako garai honetan, zein da, zure ustez, dibulgaziorako erronkarik handiena?

Erronka handia ez da gezurrari aurre egitea bakarrik, egiaren balioa itzultzea baizik. Datuez gainezka dagoen gizarte batean, zailena ez da informatzea, formatzea baizik: pentsatzen, bereizten, zaratari aurre egiteko isiltasuna egiten laguntzea. Horregatik da garrantzitsuagoa zientziak nola funtzionatzen duen ulertzea, kontzeptu zientifikoak berak ulertzea baino. Askatasunaren bermea da zientziaren alderdi epistemikoak —zientzia egia hurbiltzeko metodoak—, etikoak eta estetikoak ezagutzea. Ezagutza zientifiko hori gabe, askatasuna irudikeria bat besterik ez da, eta gizartea otzan bihurtzen da. Erlatibismoaren ugaritze kezagarria da horren erakusle.

Zure ustez, gure demokraziaren 50 urteetan, zein da egiten ziren erreformatatik esanguratsuena?

Agian erreformarik esanguratsuena izan zen, paradoxikoki, isilena: Trantsizioa ahalbidetu zuen adiskidetze nazionalaren prozesua. Mugarri juridikotatik harago, funtsezkoena izan zen gorrotoaren gainetik barkamena, kontuen doikuntzaren gainetik etorkizuna aukeratu zuen belaunaldi baten borondate moralak, guztiz eskuzabala. Erreforma hura heldutasun moral eta politikoko ekintza izan zen.

“Ados nago herriaren borondatea demokraziaren funtsezko zutabea dela, baina ezin da izan haren oinarri bakarra. Gizarte bat ez da iritzien batuketaz bakarrik elkartzen, gehiengoen gaintetik dauden printzipioez baizik: giza duintasuna, bizitza, familia, guztien ongia eta egia”

Ideologia kontrajarriko pertsonak jakin zuten errebantxari uko egiten eta errespetuan eta lur eta historia bereko partaide izatean oinarritutako elkarbizitza eraikitzen.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzkoa?

Askatasunak erantzukizuna eskatzen duela, eta demokraziak ezin duela iraun kide izatearen zentzurik eta etika komunikatu gabe.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzen. Ados zaude baieztatzen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

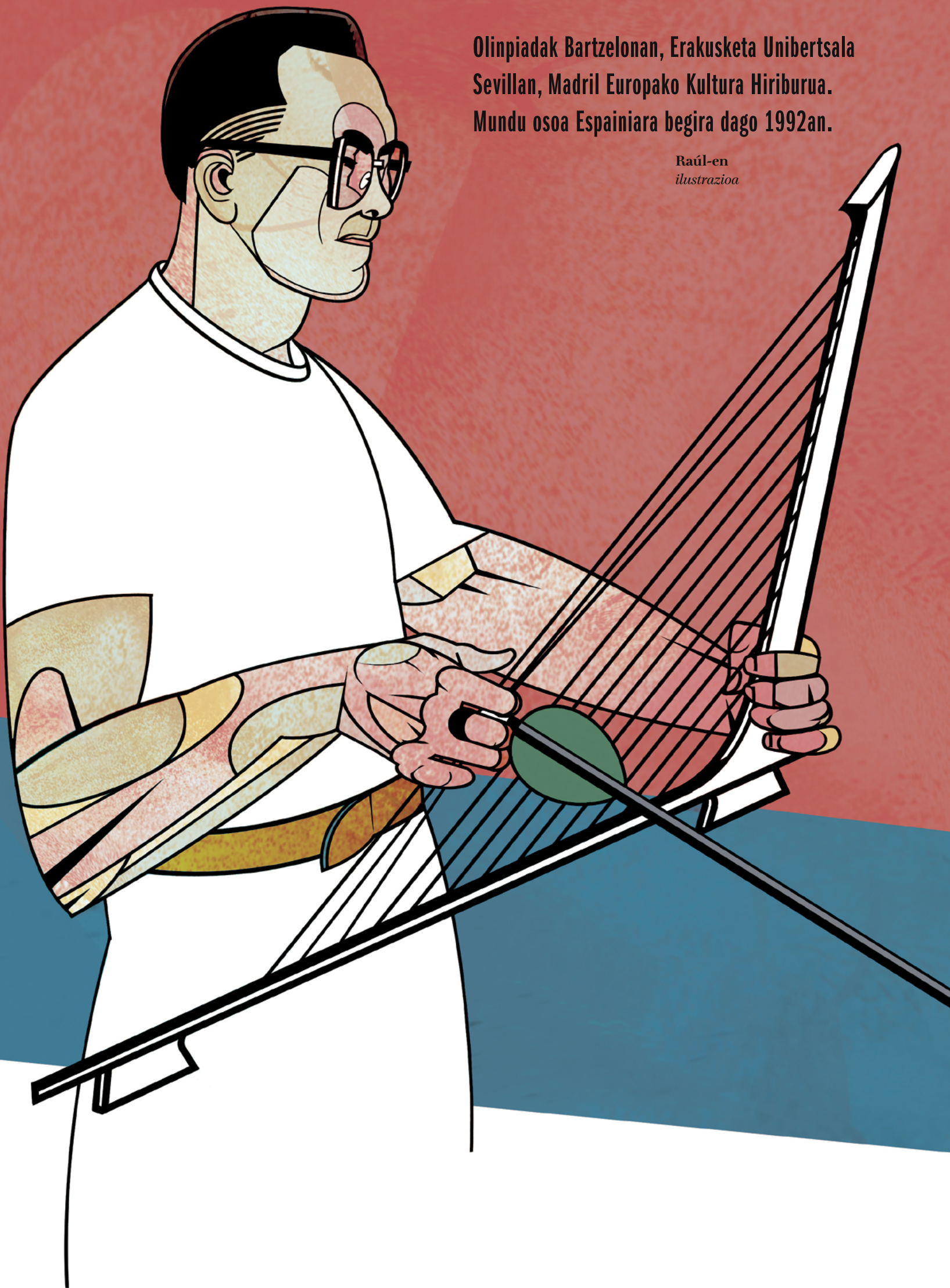
Ados nago herriaren borondatea demokraziaren funtsezko zutabea dela, baina ezin da izan haren oinarri bakarra. Gizarte bat ez da iritzien batuketaz bakarrik elkartzen, gehiengoen gaintetik dauden printzipioez baizik: giza duintasuna, bizitza, familia, guztien ongia eta egia.

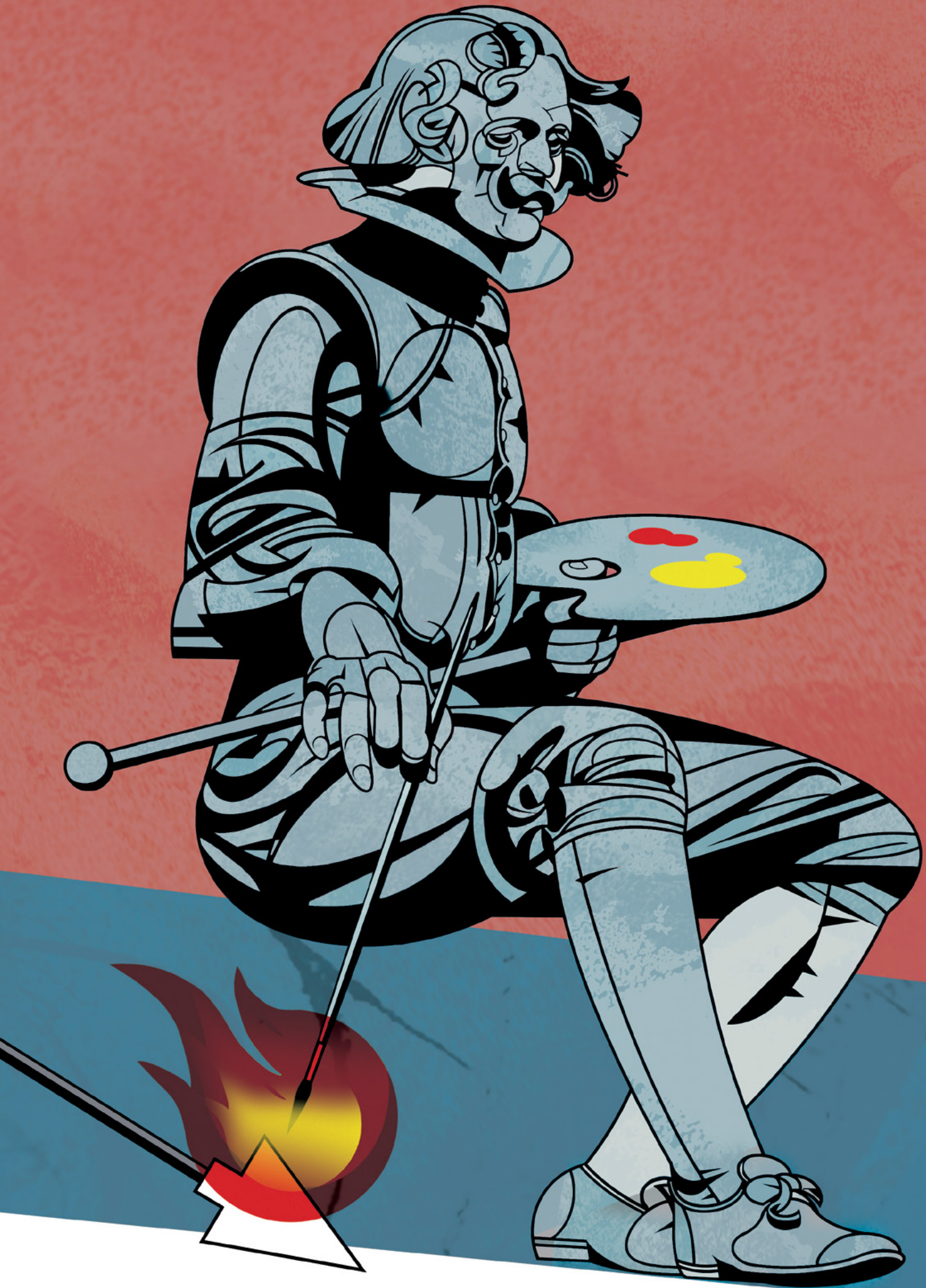
Demokrazia, sistema gisa, baliotsua da, benetako giza bizitza loratzen uzten duen neurrian, boterea indarrez inposatzen ez duena, eta askatasunari lekua ematen diona. Baina herriaren borondatea, egitiaz aldantzen denean, tiraniko bihurtu daiteke. Historiak erakutsi du hori. Horregatik, funtsezkoa da demokrazia ez mugatzea botoak kontatzera, baizik eta egiarekin pitzadurarik gabeko ituna mantentzea, eztabaida altxatzeko balioko duena eta erlatibismo moralaren aurrean amore emango ez duena.

Azken batean, bai, demokrazia ezagutu dugun sistemarik onena da, baina bakarrik egia eta etika oinarri dituztenean, moden eta interesen mende ez dagoen ongiaren eta gaizkiaren zentzuan. Bestela, edukiz hustu eta prozedura huts bihurtzeko arriskua dago. /•

Olinpiadak Bartzelonan, Erakusketa Unibertsala
Sevillan, Madril Europako Kultura Hiriburua.
Mundu osoa Espainiara begira dago 1992an.

Raúl-en
ilustrazioa

Belén Esteban

«Askatasunez maitatzeko, sentitzeko eta norberak nahi duen bezala identifikatzeko eskubidea ematen duen herrialdea izateak pribilegiatu egiten gaitu»

Belén Esteban (Madril, 1973) telebistako pertsonaiarik ezagunenetakoa da Espainian duela bi hamarkada baino gehiagotik. Madrilgo San Blas auzoan jaioa, beti harro sentitu da bere jatorriaz “zorionekoa sentitzen naiz haurtzaro zoriontsua izan dudalako, familia apala, batua, ondo moldatu dena eta balio handikoa izan dudalako”. Benetakotasuna, audientziarekiko gertutasuna eta bere burua berrasmatzeko gaitasuna izan ditu ezaugarri bere ibilbide profesionalak.

Zure bizitzako lehen urteen zer oroitzapen dituzu?

Gurasoek lan handia egin zuten nire anai-arrebek eta nik ezer faltan ez izateko, ez bakarrik ekonomiko-ki, baita emozionalki ere. Beren lanaldiak gorabehera, gurekin ahalik eta denbora gehien pasatzen saiatu ziren beti.

Langile-familia askorentzat aurrerapen handia izan zen beren belaunaldiko hezkuntzarako sarbidea. Hala izan al zen zure kasuan eta zure anai-arreben kasuan? Zure ustez, zure hezkuntzaren zein alderdik eragin du gehien gaur egun zaren pertsonarengan?

Nire anai-arrebek eta nik, unibertsitatera iritsi ez baginen ere, gure gurasoek baino aukera gehiago izan genituen hezkuntza jasotzeko. Eta nik ahalegin eta baliabide guztiak jarri ditut alabari eman ahal izan diodan heziketarik onena eskaintzeko. Berak ahalik eta ondoen aprobetxatzen jakin du, bere karrera du, bere masterrak eta ni ezin naiz harrogo egon.

“Hasieran uste duzu seme-alaba bat izatean hari bizitzen irakatsiko diozula, baina gero ulertzen duzu seme-alaba batek zuri irakasten dizula bizitzaren benetako esanahia”

Hezkuntzaren eginkizuna ezinbestekoa da demokrazia sendotzeko. Zein dira, zure ustez, azken 50 urteotan eman diren aurrerapauso nagusiak arlo horretan?

Orain Sevillako Harrotasunaren pregoilarietako bat izango naizenez, oso gogoan dut LGTBI+ komunitatearen inguruko hezkuntzan egin diren aurrerapenak. Oraindik bide luzea dago egiteko, baina Espainian pribilegiatuak gara askatasunez maitatzeko eta norberak nahi bezala identifikatzeko aukera ematen duen herrialdea garelako. Eta hori hezkuntzan, bai ikastetxeetan, bai etxeetan, gertatu diren aldaketengatik da. Era berean, duela 50 urte neskei edo mutilei bakarrik bideratuta zeuden irakasgaiak kendu dira. Matxismoa hezkuntzatik ere borrokatzen da, eta, jakina, oraindik egiteko asko dagoen arren, uste dut demokraziak eragin duen eraldaketa handietako bat dela.

Nork edo nortzuk hartzen ditu zure bizi-erreferentetzat?

Gurasoak eta alaba, dudarik gabe. Hasieran uste duzu seme-alaba bat izatean hari bizitzen irakatsiko diozula, baina gero ulertzen duzu seme-alaba batek zuri irakasten dizula bizitzaren benetako esanahia, bizitzeara, benetan merezi duten gauzei garrantzia ematearena... Irakaspenik onenak berak eman dizkit.

Ama zaren aldetik, zein dira zure ustez zure alabaren belaunaldiko gazteek aurre egin beharko dieten erronkarik handienak?

Hori benetan konplexua da, agian, edozein gurasok aurrean duen erronkarik handiena. Ba al da norbait haztea baino gauza zailagorik? Nire alabaren belaunaldiak araurik gabeko mundu digitalizatu batean bizitzeari aurre egin dio jada, eta hari aurre egiten jarraitzen du. Sare sozialak, aplikazioak, harreman pertsonalak... araurik gabeko, legerik gabeko ozeano digital batean bizirautea. Legeak egin behar ditugu,

*“Niretzat
demokrazian
daukagun
gauzarik
garrantzitsuena
askatasuna da,
bere horretan.
Pentsatzen
duzuna esateko
aukera izatea,
nork gobernatuko
zaituen aukeratu
ahal izatea,
beldurrik gabe
bizi ahal izatea”*

eta jardunbide egokiak dituen ibilbide bat markatu. Iruditzen zait AAren kontuak guztiok ustekabean harapatu gaituela pixka bat, baina sare sozialak duela hamarkada bat baino gehiagotik daude gure artean, eta haur eta nerabeek, beti zaurgarrienak direnak, norbaitek sareak erabiltzeko jarraibideak ematea behar dute, eta ez da gurasoen kontua bakarrik. Ezin dugu arazo hori guztia gurasoen eskuetan utzi.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteagoei nahitaez transmititu beharrekoa?

Niretzat demokrazian daukagun gauzarik garrantzitsuena askatasuna da, bere horretan. Pentsatzen duzuna esateko aukera izatea, nork gobernatuko zaituen aukeratu ahal izatea, beldurrik gabe bizi ahal izatea. Hori gazteei ondo irakatsi behar zaie, batzuk ez baitira konturatzen kostatu egin dela honaino iristea. Lehengoan inkesta bat ikusi nuen, esanez gazte askok nahiago luketela diktadura batean bizi. Baina erotuta gaude ala?! Horrek harri eta zur utzi ninduen. Zerbaitetan huts egiten ari gara, zeren horrela pentsatzeak adierazten du askatasunik ez izateak zer esan nahi duen ongi azaltzen ez zaiela. Hori beti gogoratu behar da, etxean, ikastetxeetan, edonon. Nondik gaitoen ahazten badugu, edonork aldatu dezake historia, eta berdin diola sinetsarazi. Eta ez dio berdin, horren mende dago gure eguneroko bizitza.

“Herriak boterea izan behar du, bere orainaz, bere etorkizunaz, bere legez erabaki behar du. Zeren, guk erabakitzen ez badugu, beste batzuek egingo dute gure partez, eta horrela gauzek ez dute funtzionatzen”

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztatzen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistema onena?

Begira, garbi esango dizut: batzuetan beste herrialdeetan gertatzen dena ikustean, jendeak nola bozkatzeko duen ikusten dut, eta zalantzak agertzen dira, noski. Esaten duzu: “baina nola hauta dezakete lortzeko hain zailak diren eskubideak kenduko dizkien jendea?”. Beldurra ematen du, benetan. Askotan ikusten baituzu gaur daukaguna edukitzeagatik pertsona askok borrokatu egin zutela, eta batzuek hori ahaztu egiten dute. Baina, hala ere, nik argi daukat: demokrazia da dagoen gauzarik onena. Ez da perfektua, noski ezetz, baina herriak behintzat badu ahotsa. Bozka dezakegu, iritzia eman, protesta egin hala egin behar bada. Hori ez da leku guztietan gertatzen, zorte handia dugu, hori izateak kostatu duen guztia kontuan hartuta. Herriak boterea izan behar du, bere orainaz, bere etorkizunaz, bere legez erabaki behar du. Zeren, guk erabakitzen ez badugu, beste batzuek egingo dute gure partez, eta horrela gauzek ez dute funtzionatzen. /•

50 urte geroago: artxiboak demokraziaren alde eta demokraziarako

Peter Romijn-i eskainita: istorio guztiek ez dutelako agintea deseroso egiten.

Alejandro Pérez-Olivares doktorea
Irakasle laguntzaile doktorea La Lagunako Unibertsitatean. Espainia aske 50 urtez Batzorde Zientifiko aholkulariaren kidea

1 945eko maiatzaren 5ean, Amsterdamgo kaleek errege-erreginen laranja koloreaz ordezkatu zituzten esbastikak. Bost urte lehenago, Guillermina erreginak erbestetik Herbehereetako biztanleei hitz egin zien okupazio-agintari naziekin kolaboratzera deitzeko. Hala ere, II. Mundu Gerraren amaiera zerumugan zehazten hasi zenean, erbesteko gobernuak berebiziko interesa azaldu zuen denbora horretan herrialdearen destinoak zuzendu zituzten agintariek sortutako dokumentazioan. Artxibo horren ardura hartzea (eguneroko izugarrikeria totalitarioa posible egin zuten 30 milioi orrialde baino gehiago) funtsezkoa zen, okupatzaileekin kolaboratu zuten pertsonen zerrenda ugari zituelako. Herbehereak askatu ondoren, paper horien gunea Gerrako Dokumentaziorako Gobernuaren Bulego bihurtu zen, 1945eko maiatzaren 8an sortua. Gaur egun, Gerrarako, Holokaustorako eta Genozidioari buruzko Ikerketetarako Institutua (NIOD Institute) du izena, eta Herbehereetako iragan traumatikoa¹ ikertzen duen erakunde nagusietako bat da.

Frankismoa, perspektiban (edo dena kontrolatzearen nahiari buruz).

Adibide horrek urrutikoa eman lezake, eta, hala ere, gure esperientzia ikuspegi berritzaile batetik azaltzeko aukera ematen du. Lurrealdean okupazioetik abiatutako erregimen gisa ulertzen badugu, frankistek eurek izendatutako “Estatu berri” frankista makineria burokratiko gisa agertzen zaigu. Biztanleriaren iragana kontrolatzera bideratuta, dokumentuen ekoizpena bere boterearen oinarri bihurtu zuen. Lehenbizi justizia militarra izan zen, Okupazio Armadaren Gerra Ikuskaritzaren bidez. Gero, Dokumentuak Berreskuratzeko

“Biztanleriaren iragana kontrolatzera bideratuta, dokumentuen ekoizpena bere boterearen oinarri bihurtu zuen diktadurak”

Estatu Ordezkaritza izan zen, ofizialki 1938ko udaberrian sortua, eta Informazio eta Polizia Militarren Zerbitzua, inteligentzia-zerbitzu nagusia. Ondoren, auzitegi bereziak gehitu ziren, esaterako, Erantzukizun Politikoena eta Masoneria eta Komunismoaren Errepresioarena. Azken erakunde hori sortu aurretik ere, Segurtasun Zuzendaritza Nagusiak artxibo zentralizatu indartsu bat eraikitzen bideratzen zituen bere polizia-praktikak. Gerra Zibila diktadura gauzatzen hasi zen testuingurua izan bazen, gerraosteak baieztatu zuen dena kontrolatzeko nahia izan zela hurrengo hamarkadetakoa pizgarri nagusietako bat.

“Informazio bat dokumentu bihurtzen da, eta dokumentazioa leku batean gordetzen da antolamendu-kode batzuei jarraituz, zerbitzatzen duen boterea etorkizunean ere mantentzen jarraitzeko”

Artxiboko gaitza: diktadur(ar)en artxiboekin jarraitzeko arriskua

Asmo horrek ez zuen frankismoa hasieratik bukaerara soilik zeharkatu. XX. mendeko diktadura gehien artean genealogia partekatu gisa eratu zen, eta “gertatu zen guztia” dokumentatu dezakegulako pertzepzioa da, beharbada, esperientzia traumatiko haien legatu hautemanezinenetako bat. 1990eko hamarkadaren erdialdean, Jacques Derrida filosofo frantsesak “artxiboko gaitz” izendatu zuen: orainaldiko indarkeria totalitarioaren kontzientzia, iraganean botere omnimodo bat onartzearekin batera. Urte batzuk lehenago, ordea, Erdialdeko Amerikan eta Hego Konoan demokraziarako trantsizioek erakutsi zuten beste harreman bat eraiki zitekeela estatu terrorismoa posible egin zuen dokumentazioarekin. Erresistentziak eta etenak tarteko, diktadur(ar)en artxiboak giltzarri izan ziren Justizia trantsizionaleko prozesuetan. Harrezkero, “norabide-aldaketa artxibistikoa” deritzona tresna nagusietako bat izan da erreparazio-eskaeretan eta zigorgabetasunaren aurkako borrokan².

Funtsezkoa da hori azpimarratzea: diktadura frankistako dokumentuen jatorrizko asmoari ihes egitea posible da, haiek ekoizteko izan zuten helburuari ihes egitea. Espainia, agian, berandu sartu da nazioarteko eztabaida horretan. Adibide gisa, egungo demokrazian ondo sartuta geundenean ere, erakunde zapaltzaile askok beren dokumentazioa kudeatzen jarraitu zuten. Artxibo militarren kasu zehatzean, mende aldaketak araudi berri baten beharra ekarri zuen, eraikinetan jarraipena emateko (gaur egungo artxibo gehienak kuartel zaharrak dira) eta baliabiderik eta langilerik ez egotearen arazoa eskaeraren erdian zegoela. Testuinguru horretan, eta mugimendu memorialisten irmotasunari esker, indarkeria frankistaren artxiboetarako sarbidea izan zen eztabaidaren erdigunea. Diktadurako biktimak zergatik izatera iritsi ziren jakiteko unea zen. Hamarkada batzuk geroago, ordea, arreta erasotzaileengana lerratzen ari da pixkanaka, indarkeria³ hori bera ahalbidetu zutenen ibilbideak berreraikitzea.

Azken gogoetak: artxiboak beti irekitzen dira etorkizunera

Azken urteetan, gizartearen eskarien eta eztabaida akademikoen arteko bat egiteak artxiboen botereari buruzko eztabaida piztu du. Forma hartzen hasi zenean, Eric Ketelaar artxibista neerlandarrak bere boterea iraganean

gertatutakoa dokumentatzeko aukera bezala pentsatzeari uzteko eskatu zuen. Informazio bat dokumentu bihurtzen da, eta dokumentazioa leku batean gordetzen da antolamendu-kode batzuei jarraituz, zerbitzatzen duen boterea⁴ etorkizunean ere mantentzen jarraitzeko. Komeni da alertari ez ahaztea, artxiboko praktika frankisten jatorrizko asmoetan bahituak izaten ez jarraitzeko. Segurtasun Zuzendaritza Nagusiko, Guardia Zibileko edo Elizako artxiboetarako sarbidearen erreklamazioak indarrean jarraitzen du, eta haiek funtsezkoak dira diktaduraren indarkeriaren dentsitatea deszifratzen jarraitzeko. Hala ere, garrantzitsua da ulertzea sailkapen-koadroek edo deskribapenerako tresnek nola aurkaratu ditzaketen biktima-eragileen edo kolaboratzaileen ibilbideak, asmoak eta zereginak.

Herbehereetako eztabaida, okupazio-botere naziarekiko lankidetzari ikustarazteari buruzkoa, eta Latinoamerikan egileek egindako dokumentuak berreraikitzeari buruzkoa, frankismoaren artxiboekin lotuta oraindik ere irekitzen diren aukera guztien testuinguruan kokatzen da. Argentinako Funtzio Publikoko Artxibozainen Elkarteak Batzorde Militarren dokumentazioaren suntsiketari buruz emandako abisuek, Javier Mileiren gobernu negazionistak Giza Eskubideen Idazkaritza desegiteko saiakerarekin batera, artxiboek iragana islatzen ez dutela ematen dute aditzera. Franco hil eta berrogeita hamar urtera, testuinguru horretan artxibo batzuk demokraziagatik eta demokraziarentzat aldarrikatu behar ditugu. Hitz honek zentzu osoa izatea nahi badugu, oraindik ere diktaduraren asmoetan giltzapetzen gaituzten kioletatik ihes egin behar dugu. /•

#Legendarias

Emakumezkoen Munduko Futbol Kopako finalaren ospakizuna, Espainiako selekzioak 2023an irabazi zuena.

José María Lassalle

«**Auctoritas gabeko demokrazia, hau da, bere buruarekiko errespeturik ez duena, obeditzen den boterea baino ez da**»

José María Lassalle (Santander, 1966) saiogilea, analista politikoa eta Zuzenbidearen Filosofiako irakaslea da, eta Kulturako Estatu Idazkari gisa aritu zen 2011 eta 2016 artean. Populismoekiko kritikoa eta eztabaida publikoa birsortzearen aldekoa, 10 urte zituen Espainiako Trantsizio prozesua hasi zenean “oso ondo gogoratzen dut gurasoengan egunero ikusten nuen beldur eta itxaropen aurpegia”.

Trantsizioa prozesu konplexua eta anitza izan zen. Zure ustez, zein izan zen garai hartako gizartearen erronka nagusia?

Espainiarrak Gerra Zibilera eraman zituen gazka historikoa gainditu eta bizirik zeuden garaileen eta garaituen arteko adiskidetzea moralki nola kudeatu asmatzea. Arrazoia, emozioen eta justiziaren arteko oreka zaila da kudeatzeko, baina aurrera begira egin ahal izan zen. Orduan agerian zegoen borondatean oinarritutako erabakia izan zen, eta askok pentsatzen dute borondate horrek jada ez diela eragiten.

Zer erreformak izan zuen, zure ustez, eragin sakonagoa garai hartan bultzatu zirenen artean?

Politikoak. Diktaduratik demokraziara igarotzea, erakundeen eta haien buru ziren pertsonen konplizitatea lortuz eta garaituen erreparazio-premiak eragin politikorik izan gabe.

“Polarizatzea Schmittiarra da, Gerra Zibil legala ezartzen baitu, alde batek besteak baino boto gehiago izatearekin konpontzen dena”

Garai hartan, indar politiko nagusien arteko adostasunak lagundu egin zuen egonkortasuna izaten. Zer ikasgai atera dezakegu adostasun horretatik, bizitzen ari garen polarizazio handiko une honetan?

Kontsentsua alteritate politikoak elkarbizitza baketsuari ekartzen ziona aitortzean oinarritu zela, kapital demokratiko negoziatzina, gehiengoak bere burua Trantsizional gisa ikusten zuelako, ez absolutu gisa.

Zuk polarizazio hori aztertu duzu zure azken lanetan, esaterako *El liberalismo herido: Reivindicación de la libertad frente a la nostalgia del autoritarismo* (Liberalismo zauritua: Askatasunaren aldarrikapena nostalgiaren aurrean). Zein da, zure ustez, erakundeen erronkarik handiena, haietaz fidatzen ez diren herritarren aurrean?

Polarizatzea Schmittiarra da, Gerra Zibil legala ezartzen baitu, alde batek besteak baino boto gehiago izatearekin konpontzen dena. Horrela ez dago demokrazia liberalik. Gehiengo osoko gobernu dago, besterik gabe. Masa-demokrazia bat.

Subiranotasun demokratikoa korporazio teknologikoen duten subiranotasun digitalaren mehatxupean dagoela ere aztertu duzu. Zure ustez, zein da gizarte digitalizatu gisa dugun erronkarik handiena?

Plataformen hegemonia bultzatzen duen kapitalismo kognitiboa masen matxinada digital baten gainean finkatzea, lidergo politikotik hasten dena, hau ere fenomenoaren biktima baita. Ez dago ez pentsamendu kritikorik ez tolerantziarik eta horrek instituzionaltasun ordezkatzaila hausten du.

Hezkuntzaren eginkizuna ezinbestekoa da demokrazia sendotzeko. Zein izan dira, zure ustez, azken 50 urteotan arlo honetan eman diren aurrerapauso nagusiak?

Zalantzarik gabe, aurrera egin da hezkuntza unibertsala izan dadin, baina humanitaterik gabeko espezializazioak eta prestakuntzak AAK ordezka ditzakeen hezkuntzetara garamatzate. Lehen kapitalismo industrialera egokitu ziren orotariko eredu klasikoen produktua ginen. Baina literatura, historia, filosofia eta latina ikasten genituen matematika oinarri sendo batekin. Oroimenaren metodologia desegokia zen, baina nortasun kritikoak garatzeko aukera eskaintzen zuen. Gaur ez.

Gure demokraziaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarrizkoa?

“Humanitaterik gabeko espezializazioak eta prestakuntzak AAK ordezka ditzakeen hezkuntzetara garamatza”

Historian lehen aldiz urteak bete dituen eta ia mende erdia duen demokrazia garena. Miraria da, hainbeste eta hainbeste akats egin arren, belaunaldi bakoitzak, neurri batean, bere modura zaindu eta errespetatu duelako posible izan dena.

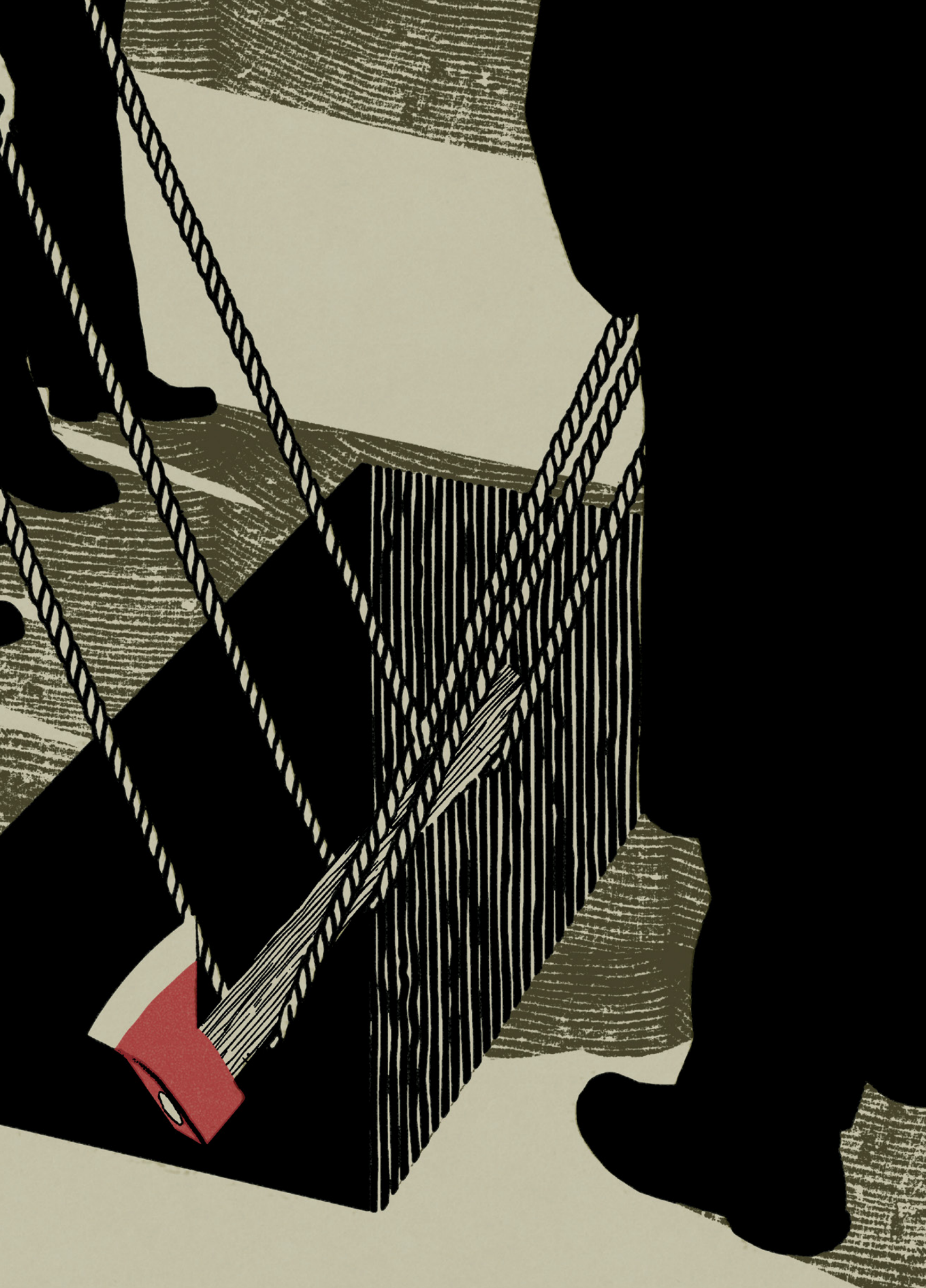
Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

Zalantzarik gabe. Boterearen eta hari obeditzearen iturria da. Baina *auctoritas* gabeko demokrazia, hau da, bere buruarekiko errespeturik ez duena, obeditzen den boterea baino ez. Autoritatean konpromiso etiko handiagoa behar da. /•

2010: ETA erakunde terroristak “su-eten iraunkor, orokor eta egiaztagarria” iragarri zuen. 2011ko urriaren 20an bere jarduera armatuaren behin betiko amaiera berretsi zuen.

Riki Blanco-ren
ilustrazioa

Diktadurek badute haiei nork idatzi

Nicolás Sesma doktorea

Espainiako Historiako eta Zibilizazioko irakasle titularra, Grenoble Alpes unibertsitatea. Espainia aske 50 urtez Batzorde Zientifiko aholkulariaren kidea

2025. urtean zehar, Espainiako gizarteak askatasuna berreskuratu zuela berrogeita hamargarren urteurrena ospatzen ari da. Errekonkista hori oso konplikatu izan da, kalean eta erakundeetan landutakoa, eta kontraesanak eta indarkeria-aldiak izan ditu. Errekonkista hori ahalbidetu zuen abiapuntua diktadorearen heriotza izan zen, Francisco Franco, 1939tik herrialdea zorrotz kontrolatzen zuena eta 1975eko azaroan hiletara autoritarismoaren, finantza opakuen eta Gerra Hotzeko adiskidetasun arriskutsuen ordezkari diren pertsona ospetsuen zerrenda txiki bat joan zena, Augusto Pinochet diktadore txiletarra, Imelda Marcos satrapa filipinarra, Monaco-ko Rainiero printzea eta Nelson Rockefeller presidenteorde iparamerikarra barne.

1939 urtean bertan, frankistek Espainiako Gerra Zibila irabazi eta aste gutxira, oso bestelako hileta bat egon zen. Parisen, Frantziako hiriburuan ez ezik, erregimen faxistek eragindako erbestealdien hiriburuan ere, Joseph Roth idazlea hil zen, artean existitzeari utzi zion inperio batean jaioa eta bere liburuak erretzen zituen nazismotik ihesi, lehenik Alemaniatik eta gero Austriatik. Udaberri hura agurtzeko, askotariko mundu eta ideien ordezkariak bildu ziren: Habsburgotarren leinuaren defendatzaile monarkikoak, idazle komunista eta sozialistak, Rothek “Viena gorria” egunkarian idatzitako artikulua gogorarazten zituztenak, judu aberrigabe, fededun eta ez-fededunak, baita ehorzketarako zeremonia generikoa egin zuen kapilau katolikoa ere. Euren ezberdintasun ugarien gainera, denak bat zetozen nazismoa gaitzestean eta idatzitako hitza errespetatzean. Oker egongo ginatke, hala ere, kulturako, zientziako

“Oker egongo ginatke, hala ere, kulturako, zientziako eta unibertsitateetako gizon-emakumeak aho batez diktaduren eta ultranazionalismoaren aurka zeudela pentsatuko bagenu”

eta unibertsitateetako gizon-emakumeak aho batez diktaduren eta ultranazionalismoaren aurka zeudela pentsatuko bagenu. Erbestera atera ziren izenen eta figuratiboki eta literalki erretako egileen oihartzunak eragin du luzaroan horrela izan zela ziurtzat ematea. Hala ere, Joseph Rothek berak kazetaritzan egindako kolaborazioetan eta, pribatuan, *El mundo de ayer* (Atzoko mundua) laneko beste deserriratu bat izan zen Stefan Zweig-i idatzitako gutunetan behin eta berriz gogoratzen zuen bezala, Hitler eta nazien erregimena ere begiko zituztenak ere bazeuden: «Kaporalaren atzean armak ematen zizkion ingeniaria zegoen, giza garuna suntsitzeko gas toxikoa perfektionatzen zuen kimikaria [...] umorezko aldizkariak oker aurkezten duten irakasle alemaniarra, aterkia ahazten duen ameslari kaltegabetzat gisa azaltzen dutena eta, berez, —dogmatikoena izateagatik— europar zibilizazioaren etsairik arriskutsuena

“Edozein erregimenetako propagandistek zabaldutako ideiak demokratikoki aztertu eta desitxuratzea eta totalitarismoaren erbestealdien lana nazioko eta Europako literatura-kanonentzat berreskuratzea belaunaldietan luzatuko den lana da. Horri lotu behar gatzaizkio”

(zeinek Espainiari hamarkada gutxi batzuetan eman baitzizkion bere Nobel saridun guztien erdia), diktadurako urteetako bizitza kultural eta zientifikoa lugorriaren pareko izatea eragin zuten². Mingarria da, zalantzarik gabe, Max Aub-ek 1956an Espainiako Errege Akademian sartzeko irudizko hitzaldi bat argitaratzean egin zuen bezala, izan zitekeen eta inoiz izan ez zen Espainian pentsatzea³.

Hala ere, ezin dugu ahaztu Francok eta Espainiako diktadurak beti izan zutela nork idatzi haiei buruz. Izan ere, unibertsitateko eta maisu-maistren eta liburuzainen garbiketak lankideek eurek zuzendu eta informatu zituzten, motibazio-sorta zabal batek bultzatuta: uste ideologikoa, oportunistoa, konformismoa eta bizirauteko grina edo mendeku-egarria bera, errepresio iraultzaileak mehatxatutako eta eraildako idazleak eta zientzialariak ere izan baitziren. Gauzak horrela, Otero de Navascués, Esteve Terradas eta antzeko ingeniariak eta Antonio de Gregorio Rocasolano eta antzeko kimikariak ere ez zitzaizkion falta izan erregimenari. Eta zer esan poesia toxikoaz, zeina presente baitzegoen Manuel Machado-k konposatu zuen “Al sable del Caudillo” laudorioetatik, anaiaren gorputza oraindik bero zuela, *La Mandrágora* taldeak diktadorearen hileta-imaginarioan kokatzen zuen hartaraino, zeinean “San José María Pemán, unos versos recitó” (“San José María Pemán-ek bertso batzuk errezitatu zituen”), ustez haren “Poema de la bestia y el ángel” lotsagarrikoak.

Edozein erregimenetako propagandistek zabaldutako ideiak demokratikoki aztertu eta desitxuratzea eta totalitarismoaren erbestealdien lana nazioko eta Europako literatura-kanonentzat berreskuratzea belaunaldietan luzatuko den lana da. Horri lotu behar gatzaizkio, eta hori, gainera, beste aberrigabe bikain baten hitzak ahaztu gabe, Hannah Arendt-enak, zeinak gogorazten baitzuen ezin dugula deitoratu “Alemaniak Einstein kanporatu izana”, konturatu gabe “askoz ere krimen larriagoa izan zela, aurreko etxeko garrantzi gabeko bizilaguna hiltzea [...] jainua ez izan arren”³. / •

dena, filologiaren eremuan gas toxikoaren asmatzailea bera, nagusitasun prusiarraren ideia zabaltzeagatik ordaintzen zaiona, unibertsitateko azpiofiziala.» Ikuspegi argi horrek ez zituen baztertzen bera bezalako juduak; izan ere, Alemania “arrazza-dementziaren legearen” ondorioz utzi zutenen artean, baziren batzuk “ez zutenak inola ere ez emigratuko arrazoi politikoengatik; aitzitik, begi onez ikusiko zituztenak Hitlerren erregimenaren ikuskera politikoak”, baita haiek babestu ere.

Gauza bera gertatu zen Estatu frankista Berriaren inposizioarekin. Eraildako, erbesteratutako eta errepresaliatutako artisten izenak, Federico García Lorcatik Miguel Hernándezera, María Teresa Toral eta María Zambranotik igaroz, Unibertsitatearen “inausketa ikaragarriak”, eta Irakaskuntzarako Erakunde Librearen eta Ikasketak Zabaltzeko Batzordearen egitura osoaren desegite praktikoak

“Mingarria da, zalantzarik gabe, Max Aub-ek 1956an Espainiako Errege Akademian sartzeko irudizko hitzaldi bat argitaratzean egin zuen bezala, izan zitekeen eta inoiz izan ez zen Espainian pentsatzea”

María Zamora

«Nik uste dut bidegabekerien aurka elkartutako herri batek gauzak alda ditzakeela»

María Zamora-ren (Valentzia, 1976) lana Espainiako azken zinemako film txalotuenetako batzuen atzean dago; besteak beste, *O Corno*, Donostiako Zinemaldian Urrezko Maskorra jaso zuena, eta *Alcarràs*, Berlinaleko Urrezko Hartza jaso zuena. Ekoizlea ia demokraziaren etorrerarekin batera etorri zen mundura “burura datorkidan lehenengo gauza estatu kolpea da, imajinatzen dut gurasoek izan zuten beldurra bi seme-alaba txikirekin eta Valentzian bizitzen, militarrek okupatu baitzuten”.

Zer oroitzapen duzu une haietaz?

Estatu kolpea gogoratzea baino gehiago, nire inguruan eragin zituen elkarrizketa orduak ditut gogoan. Denborak aurrera egin ahala, ohartu nintzen gertaera hark arriskuan jarri zuela hainbeste irrikatutako eta ia abian jarri ere egin gabeko demokrazia.

Elkarrizketaren batean aipatu duzu “jendeak bat egiten duenean benetan duen botereaz hitz egiten duen filmen bat” ekoiztea gustatuko litzazukeela, zure ustez herritarrak lilura galduta dute?

Tristuraz, kezka handia sortzen didan desafekzio politiko bat sentitzen dut nire inguruan. Eta, batez ere, gazteen artean. Ustez ordezkatzeko gaituzten baina interes pertsonalengatik bakarrik mugitzen diren politikarien adibideak gero eta ugariagoak dira. Horrek sortzen duen sentsazioa da jada inork ez duela zerbitzu publikorako bokaziorik, eta, ondorioz, ez duzula sinesten hiritar gisa duzun boterean; ez nork gobernatzeko zaituen aukeratzeko eskubidean, denak berdina direla uste duzulako, ez eta protesta egiteko eskubidean ere, ezertarako balioko ez duela uste duzulako. Oraindik ere uste dut injustizien aurka elkartutako herri batek gauzak alda ditzakeela eta, alde horretatik, zinema sozial gehiago egitea

“Ekoizle gisa lanean hasi nintzenean konturatu nintzen apenas iristen zitzazkigula emakumeek zuzendutako proiektuak. Arrazoiak zalantzan jartzen hasi nintzen, desberdintasun datu kezkarriak behatu eta sektorean aldaketa baten beharra sumatu nituen”

gustatuko litzaidake, arteak munduaz dugun pertzepzioa aldatzeko duen indarrak saretze harrigarria duela iruditzen baitzait, batez ere gazteagoa zarenean.

Emakume zinemagile ugariaren proiektuak babestu dituzu. Zerk bultzatzen zaitu emakumeek zuzendutako zinemaren alde egitera?

Ekoizle gisa lanean hasi nintzenean konturatu nintzen apenas iristen zitzazkigula emakumeek zuzendutako proiektuak. Arrazoiak zalantzan jartzen hasi nintzen, desberdintasun datu kezkarriak eta sektorean aldaketa baten beharra sumatu nituen. Baina jabetu nintzen, halaber, erakunde publikoetatik zetozen berdintasun-neurriekin batera, aldaketa hori gugandik sortu behar zela. Horregatik hasi nintzen modu aktiboan emakumeak buru zizutzen proiektuak bilatzen eta sortzen.

Zinematografiako Sari Nazionala Carla Simón-en ondoren jaso duzu, zurekin lan egiten duen zuzendarietako bat da. Zer sentitu zenuen aitoren hori jaso zenuenean?

Zinez, itxurati sindrome izugarria sentitu nuen, aurretik jaso duten profesionalen izenak ikusten badi-tuzu, aulkitik erortzen zarelako. Nolanahi ere, esker

onez onartu nuen, eta ni kide naizen ekoizleen belaunaldi berri oso baten ekoizpen-lanaren saria zela ulertu nuen.

Zinematografia Sari Nazionala jaso duten 53 pertsonetatik 15 baino ez dira emakumeak, gehienak interpreteak. Sail tekniko eta sortzaileetan emakumezko profesionalak falta direla uste duzu?

Zalantzarik gabe. Azken urteotan, diskriminazio positiboko politikei esker, zertxobait hobetu dira zifrak. Hala ere, oraindik zaila da parekotasuna aurkitzea zuzendaritzan, gidioan, argazkigintzan edo konposizio musikalean, film batean “egiletzat” jotzen diren lau postuak izendatzearen. Horregatik dira beharrezkoak berdintasuna sustatzen duten politika hauek, behar ez diren arte behintzat. Emakumeak biztanleriaren erdia gara eta zinema denok bizi ditugun munduen errepresentazio bat besterik ez da, benetakoak edo asmatutakoak.

“Oraindik zaila da parekotasuna aurkitzea zuzendaritzan, gidoigintzan, argazkigintzan edo konposizio musikalean, film jotzen diren lau postuak izendatzearen”

Gure demokrasiaren zein lorpen iruditzen zaizu belaunaldi gazteenei helarazteko oinarritzkoa?

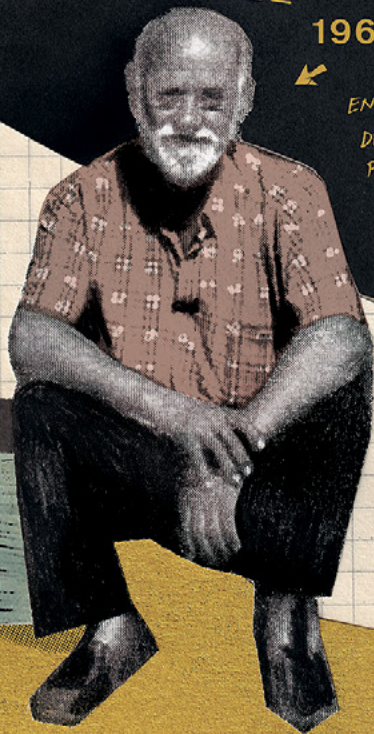
Esango nuke osasun publikoa dela, eta, zoritxarrez, abiada bizian suntsitzen ari gara.

Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsalak demokrazia kontzeptua proiektatzen du, “herriaren borondatea izango da gobernuaren agintearen oinarria” baieztatzean. Ados zaude baieztapen horrekin? Zure ustez, demokrazia al da herrialde baten bizitza gobernatzeko sistemarik onena?

Ados nago baieztapenarekin, eta uste dut maizago gogorarazi beharko litzaiekeela gure agintariei. Churchill-ek esan zuen bezala: “Demokrazia gobernu-sistemarik txarrenea da, asmatu diren gainerako guztiak izan ezik”. /•

1959

-MARZO-
EXHUMACIONES EN
LOS POZOS DE AUDEASECA
Y FUENTE EL SAÚZ
PARA SER TRASLADADOS,
SIN EL CONSENTIMIENTO
DE LOS FAMILIARES,
AL VALLE DE LOS CAÍDOS,
HOT CUELGAJUNOS.

1960 ARTURO CARRASCO FUE AUXILIAR EN EL JUZGADO
DE VALVERDE DEL CAMINO (HUELVA).
EN 1960, DECOBEDECE LA ORDEN DEL MINISTERIO DE JUSTICIA
DE PURGAR LOS EXPEDIENTES DE RESPONSABILIDADES
POLÍTICAS DERIVADOS DE LA GUERRA CIVIL.
SALVA LOS LEGAJOS OCULTÁNDOLOS BATO
EJEMPLARES ANTIGUOS DEL BOE.

1978

13 DE MAYO DE 1978, SEICIENTAS PERSONAS ACOMPAÑAN AL CEMENTERIO
DE CASAS DE DON PEDRO (BADAJOZ), A LOS TRES FÉRETROS CON LOS RESTOS
DE LOS VECINOS DEL PUEBLO, FUSILADOS EL 15 DE MAYO DE 1939 EN EL OLIVAR
DEL CORTIJO DE «LA BOTICARIA». 57 SOLDADOS REPUBLICANOS Y DOS SOLDADOS
DEL EJÉRCITO VENCEDOR QUE SE NEGARON A DISPARAR AQUEL DÍA.

Cortel del artista don
Julia Cantabria, primer
premio en el concurso
promovido para conmemo-
ración del XXV ani-
versario de la paz.

PAZ

entreviu

Casas de Don Pedro, 39 años después

Felisa Casatejada muestra los huesos
de los brazos de uno de los ajusticiados

«NO QUIERO LÁGRIMAS.
¡ACCIÓN, ACCIÓN Y ACCIÓN!
ES LO QUE NECESITA LA
JUVENTUD Y LA CLASE
OBREERA»

JAVANA

Exhumados en Torremegía restos fusiladas durante la guerra c

Diez personas, en Torremegía, se
procedió a desenterrar los restos de las
personas fusiladas en la pasada guerra
civil.

Los trabajadores del pueblo en
los restos y después, en una im-
nente manifestación silenciosa,
vanos al nuevo cementerio.

2007: Gorte Nagusiek lehen memoria-legea onartu
zuten, erreparaziora eta diktaturako biktimen
aitortzara bideratuta.

Yeyei Gómez-en
ilustrazioa

de exhumación de restos de fusilados
de la guerra civil

2008 16 DE OCTUBRE
 EL JUZGADO CENTRAL N.º 5 DE
 LA AUDIENCIA NACIONAL
 ACEPTA LAS DENUNCIAS
 DE MÁS DE 14000
 DESAPARECIDOS

ALEXIS
 MESÓN
 HIJO DE JUANA
 DOÑA Y EUGENIO

EUGENIO
 MESÓN

JUANA
 DOÑA

2008
 EL 28 DE OCTUBRE
 SE AUTORIZA LA
 EXHUMACIÓN DE
 LAS CAJAS 198 Y
 1672 DE LA CRIPTA
 DE CUELGAMUROS

DIRECTO

NOVIEMBRE

RECURSO AL JUEZ GARZÓN
 La fiscalía se opone a que
 investigue la Guerra Civil

EL PLENO DE LA AUDIENCIA NACIONAL
 DEJA AUTORIZA AL JUEZ GARZÓN
 Y ANULA TODAS LAS ACTUACIONES
 SE DETIENE LA VÍA JUDICIAL

FAMILIARES DE VÍCTIMAS
 CREAN LA AGRUPACIÓN DE
 FAMILIARES PROEXHUMACIÓN
 DE REPUBLICANOS DEL
 VALLE DE LOS CAÍDOS

2010

EN EL AÑO 2010, FAMILIARES
 DE ARAGÓN, CASTILLA, ASTURIAS...
 PUDIERON VER EL CONTENIDO
 DE LAS CRIPTRAS
 DE CUELGAMUROS

FAUSTO CANALES,
 HIJO DE VALERICO
 CANALES

EN 2012
 FUIMOS UNA
 NUEVA DENUNCIA
 QUE ES ARCHIVADA

LA DEMANDA
 CANALES BERMEJO
 CONTRA ESPAÑA
 TAMBIÉN ES
 DENEGADA

ALFONSO LOZA
 HIJO DE
 FRANCISCO
 LAZO ORTA
 VICE PRESIDENTE
 DEL BETIS

Yeyé
 Gómez

ASCENSIÓN MENDIETA,
 HIJA DE TIMOTEO MENDIETA,
 PRIMERA VÍCTIMA EXHUMADA
 DE LA QUERRELLA ARGENTINA

2017

2023

EL VALOR
 DE LO QUE HEMOS
 CONSEGUIDO SOLO
 PUEDE ENTENDERSE
 RECORDANDO EL
 CAMINO ANDADO

*2019ko urriaren 24an, Francisco Francoren gorpuzkiak
lurpetik atera eta helikopteroz eraman zituzten
Cuelgamurosetik kanpo, Mingorrubioko hilerrira.*

Oharrak eta erreferentziak

Erreferentzia bibliografikoak Ana Cabana-ren “50 urtez aske»: frankismoarekiko jarrera sozialen kontakizuna historiako aldarrikatze aukera” artikuluan (41-43 or.)

- CABANA IGLESIA, Ana (2013), *La derrota de lo épico*, Valencia, PUV
- (2018), «Una mirada fugaz ante el espejo. El estudio de las actitudes sociales durante el franquismo», en Ortiz Heras, Manuel (coord.), *¿Qué sabemos del franquismo?: estudios para comprender la dictadura de Franco*, Granada, Comares, 69-94 or.
- (2021), «Ciento cincuenta mujeres y ningún hombre». Mujeres y protesta en el campo gallego durante el franquismo», *Historia Social*, 99, 119-138 or.
- CABANA IGLESIA, Ana; HERNÁNDEZ BURGOS, Claudio, (2024) (coord. Dossier) «La Alltagsgeschichte y el estudio de las dictaduras europeas», *Ayer*, 133
- DEL ARCO, Miguel Ángel et al. (2013), *No solo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*, Granada, Comares
- FONT, Jordi, (2001), *Arriba el campo! Primer franquismo i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Publicacions de la Diputació de Girona
- HERNÁNDEZ BURGO, Claudio (2011), *Granada azul. La conquista de la «Cultura de la victoria» en el primer franquismo*, Granada, Universidad de Granada
- MOLINERO RUIZ, Carme (2025), *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cátedra
- MURILLO, Irene (2013), *En defensa de mi hogar y mi pan. Estrategias femeninas de resistencia civil y cotidiana en la Zaragoza de posguerra, 1936-1945*, Zaragoza, PUZ
- RODRÍGUEZ BARREIRA, Óscar J. (2008), *Migas con miedo. Prácticas de resistencia al primer franquismo. Almería: 1939-1953*, Almería, Universidad de Almería
- ROMÁN RUIZ, Gloria (2020), *Franquismo en carne y hueso. Entre el consentimiento y las resistencias cotidianas (1939-1975)*, Valencia, PUV
- SAZ, Ismael; GÓMEZ RODA, Alberto (1999) (ed.) *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, Valencia, Episteme

Alejandro Pérez-Olivares-en “50 urte geroago: artxiboak demokraziaren alde eta demokraziarako” artikuluko (82-83 or.) oharrak:

- 1 FAABER, Sebastian (2025) “¿Quién tiene derecho a saber qué?”, *CTXT*, 27/1/2025. Disponible en línea en: <https://ctxt.es/es/20250101/Politica/48377/derecho-a-saber-acceso-publico-paises-bajos-colaboracionistas-nazis-guerra-mundial-nazismo-sebastian-faber-holanda-alemania.htm> [azken kontsulta, 2025/V/23]
- 2 BOEL, Jens; CARAVAGGIO, Perrine y GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio (eds.) (2023), *Archivos y derechos humanos. Una perspectiva mundial*, Gijón, Trea
- 3 PÉREZ-OLIVARES, Alejandro (2023), “La ciudad de los muchos Franciscos. De lógicas y genealogías de la violencia, entre los tribunales militares franquistas y los archivos de la democracia”, *Cuadernos de Historia Contemporánea*, n° 45, 347-375 or.
- 4 KETELAAR, Eric (2001), “Tacit Narratives: the Meanings of Archives”, *Archival Science*, Vol. 1, 131-141 or.

Nicolás Sesma-ren “Diktadurek badute haiei nork idatzi” artikuluko (92-93or.) oharrak

- 1 ROTH, Joseph (2012), *La filial del infierno en la tierra*, Acantilado, Barcelona, 32-33 eta 93 or.
- 2 CLARET, Jaime (2006), *El atroz desmoche*, Crítica, Barcelona
- 3 AUB, Max eta MUÑOZ MOLINA, Antonio (2004), *Destierro y destiempo. Dos discursos de ingreso en la Academia*, Pre-Textos, Madrid
- 4 ARENDT, Hannah (2012), *Eichmann en Jerusalén*, Lumen, Barcelona, 195 or.

50 URTEZ

Argitalpen hau, *Espainia aske. 50 urte*, 2025ean inprimatu da Madrilen, diktadura frankistaren amaieraren eta Espainiako etapa demokratikoaren hasieraren berrogeita hamar urte betetzen direnean.

Lurralde batek, historia batek eta esperientzia partekatu batek Espainiako herritar aske gisa nola eraikitzen gaituzten ulertzeko nahitik sortu da argitalpen hau.

Eta, era berean, memoria aktiboa eta kolektiboa egiten jarraitzeko gonbidapena izan nahi du, ahots desberdinak bilduz, lurralde, diziplina eta memoria desberdinetatik, izan ginenari, garenari eta izan nahi dugunari buruzko kontakizun korala ehuntzeko.

MINISTERIO
DE POLÍTICA TERRITORIAL
Y MEMORIA DEMOCRÁTICA

ESPAÑA EN LIBERTAD
50 AÑOS

A
I
N
I
A
P
S
W
K
S
A